

SZOCZIALIZMUS ÉS HAZAFISÁG.

... oly eszméket, melyek egyszer általánosakká, váltak elnyomni s azoknak következeit elhárítani nem lehet s az egyes nép vagy ország; bármennyire hatalmas is legyen, magát az ilyen eszmék hatása elöl sem zárhatja el.

... minden kor saját eszméinek kivételére csak azon eszközöket használhatja fel, melyeket számára a múlt előkészített.

B. Eötvös József.

Nem lehet ma már kétséges — az elméleti kutató előtt ép oly kevésbé, mint a tisztán látó gyakorlati politikus előtt — hogy a közel jövő történetét két hatalmas társadalmi irányzat egymáshoz való viszonya fogja meghatározni: a nemzeti és a szocializmus. A nyugateurópai fejlődés, melynek mi szükségkép és kikerülhetetlenül utána ballagunk, számunkra valóságos szociológiai laboratórium, melyben megfigyelhetjük és tanulmányozhatjuk a társadalmi élet ama jelenségeit, melyek valamivel elkésve s többé-kevésbé deformálódva minket is foglalkoztatni fognak.

Így volt ez, kivétel nélkül, nemzeti életünk minden alapvető átalakulásával s a külföldi példák fontosságát mindenha felismerték azok a férfiak, kik válságos időkben a nemzet méltó vezérei voltak.

Másrészt népünk ezen bölcs tanítómestereivel szemben állott minden korban és időben — őket gyanúsítva, rágalmozva vagy bántalmazva — a politikusok egy másik fajtája, kik a külföldi haladásról mit sem akartak tudni, kik jó- vagy rossz-

hiszeműleg azon bornírt meggyőződésben voltak, hogy nemzeti életünk problémái a többi világtól elválasztható kizárólagos hun-szittya-magyar kérdések, melyeket egy túlélt régirend urai kényük-kedvük szerint oldhatnak meg, mint akár csak úri-székeik vagy megyéik ügyeit.

E két áramlat harcát nem kell itt bővebben jellemezni: hisz európai műveltsége, hatalmas tudása és nemes szíve egész erejével festette meg Grünwald Béla halhatatlan *Régi Magyarországában*.

A helyzet ma körülbelül ugyanaz. Európa és a művelt világ fejlődésének egy egészen új fázisában hatalmasan előrehaladt, melybe már mi is megtettük az első lépéseket. És azok a nagy problémák, melyek ma a Nyugaton a legjobbak és legokosabbak elméit lázasan foglalkoztatják, előbb utóbb a mi nemzeti életünknek is alapvető feladatai lesznek. Nem lehet előlük kitérni. A rövidlátó félelem vagy gyűlölködés nem használ. Szemébe kell nézni a társadalmi fejlődés ezen legújabb termékének — megváltó Messiást avagy pusztító sátánt lássunk is benne. Mert a társadalmi struczpolitika a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség. Nekünk pedig éppen különösen nagy okunk van ennek az olykor a legkülönbözőbb eszmék, vágyak és törekvések legtarkább köntösét viselő rejtelmes idegennek nyugodtan és félelem nélkül a szemébe nézni. Mert a szerencsésebb nyugaton erős, homogén, nemzeti államok foglalkoznak vele, míg minálunk még korántsincs befejezve a nemzeti állam végleges kiépítésének munkája s lehet, hogy ez a legújabb társadalmi alakulat legyőzhetetlen akadályokat gördít a magyar politika utolsó évszázadának leglelkesebb törekvései és legforróbb reménységei elé. Halljuk is szerte: a szocializmus és a nemzeti egymást kizáró fejlődési tendenciák. A szocializmus tönkre fogja tenni a nemzeti államokat. A szocializmus az ő céljait csak a nemzetek romjain valósíthatja meg, hisz a „proletárnak nincs hazája”. Nálunk ugyanilyen dolgokat mondanak — természetesen kissé finomabb formában — s a *hazátlan bitangság* vádjára az ekként megtiszteltek, kevés kivétellel, a hazátlan bitangság elkeseredett és fogcsikorgató poseával válaszolnak . . . Semmi kétség: itt egy állami létünket alapjában érintő kérdéssel állunk szemben s azt tisztázni igyekezni kell mindenkinek, a kinek nemzeti fejlődésünk szívéen fekszik. De a szocialista sem térhet ki előle, hisz — ha a nemzeti és a szocializmus egymást csakugyan megsemmisítő irányzatok —

tudnia kell, hogy legnagyobb ellensége milyen hadállásaiból fenyegeti legjobban az ő még gyöngye pozícióit?

E sorokban tehát azt szeretném röviden megvizsgálni, hogy korunk e két fő társadalmi irányzatának vagy — mint Eötvösünk mondotta volna — uralkodó eszméjének mi az egy máséhoz való viszonya és a nyugati fejlődés milyen tanulságokat nyújt e tekintetben?

* * *

A fiatalságán már túllévő s férfikorát élő nemzetivel kezdem. A nemzeti áramlat keletkezésében a feudalizmust és jobbagyságot felváltó, az iparon és kereskedelmen alapuló modern gazdasági rendnek volt elkerülhetetlen eszmei terméke. Tehát eredetében határozottan burzsoa avagy a mi ezzel egyet jelent liberális. A középkori rend minden békójának megtörésére, a feudális urak politikai és gazdasági hatalmának megsemmisítésére, az egy államon belül egymástól elzárkózó kormányzati testek megszüntetésére, az egyre gyarapodó új termelés érdekében egységes országos piacokra, lehetőleg nagy, helyi megkötöttségektől szabad fogyasztási területek biztosítására volt szükség. Az egész mozgalom egy államon belül a lehető legteljesebb egységesítés szüksége volt. Jó, gyors és akadálytalan forgalom. Egységes és biztos adminisztráció és jogrend, mely megfelel a mozgó tőke szükségleteinek. A nagy földbirtokot dédelgető törvénykezés átgyúrása az iparúzó és kereskedő polgárság érdekében. És mindezek a gazdasági tendenciák kifejlesztették — hogy *később hatalmas, önálló, autonóm erőkké tegyék* — a helyi, partikuláris érdekekben túlmenő, egy a közös múlt vagy faj és nyelv által összefűzött, az egész államra, annak minden osztályára és polgárára kiterjedő általános és egységes *nemzeti* érdekeket.

A feudális nemesség és klérus s itt-ott az autokrata királyság kínos súlyát elviselhetetlennek érző összes népelemek — tehát a polgárság és a proletariátus — a nemzeti eszmék és érzelmek mámorában szövetkeztek közös kizsákmányolóik ellen. A harc eredménye mindenütt: a polgárság győzelme, ki fegyvertársát, a proletariátust, cserbenhagyva az alkotmány régi elemeivel őt kielégítő kompromisszumot kötött, az immár közös ellenség, s mindkettőjüket ostromló vagyontalanok ellen. A nemzeti államok létrejönnek túlnyomó részben a proletárok és parasztok nagy tömegeinek erejével a megnyirbált hatalmú nemesség és az uralkodóvá lett burzsoázia javára.

A felszabadító, testvéresítő, egyenlősítő nemzeti-liberális mánomnak és lelkesedésnek vége: a nemzeti állam politikáját, törvényeit, hatalmainak eloszlását az ingatlan és ingó tőkének új szövetsége szabja meg a polgárság által megteremtett anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra aegise alatt.

Jól tudom, hogy ez a kép nagyon vázaltszerű. Jól tudom, hogy a nemzeti mozgalom a hatalmi tényezők különböző eloszlása s az anyagi és szellemi kultúra eltérő fokai szerint az egyes államokban — így nálunk is — igen változatos formákat és színeket vett fel. Mégis nagyban és egészben ezek a nemzeti irány legmélyebb gyökerei s mai jellegét ilyen fejlődéséből jól megérthetjük.

Nemzeti irány eredetileg annyit jelentett, mint minden partikularizmus romjain egységbe, közös műveltségbe, közös törekvésekbe, közös ideálokba egyesíteni egy állam egész népességét.

Nemzeti irány annyit jelentett, mint a törvény előtti egyenlőség alapján, a társadalom minden egyes polgárának szabad erő kifejtése alapján, létrehozni egy állam területén belül a jólét, a kultúra, a boldogság lehető legnagyobb fokát.

Nemzeti irány annyit jelentett, mint az egész souverain nép önrendelkezési joga sorsa intézésére, közös érdekei fejlesztésére.

Ez volt a nemzeti törekvések gondolat- és érzelmvilága, azoknak fénykorában — mondjuk a jobbágyfelszabadító liberalizmus idején. Ennek legnagyobb gondolkodói képtelenségnek érezték volna oly hazafiságért lelkesülni, mely nem a népért van, azért a népért, a mely minden nemzeti erő és kultúra forrása.

Nem azt mondom ezzel, hogy a vezérek tettei mindenben megfeleltek volna ennek az eszmének. De tény, hogy a nagy nemzeti élet-halálharc hősei abban a hitben voltak, hogy az *egész* nemzet megváltásán fáradoznak.

A harc láza után egy másik generáció veszi kezébe a társadalmi vezetést, kik apáik ideáljait félretéve az általuk kiküzdött hatalmi pozíciót egy új osztályuralom megszilárdítására fordítják.

A nemzeti gondolkör tetemes változást szenved. A nagy egységesítő, népfelszabadító, egyenlősítő törekvésekről keveset hallunk. Helyettük egy igen számító és igen jövedelmező közgazdasági tevékenység foglalja el az emberek lelkeit. Képzelt-

hetetlen vagyonok és gazdagságok keletkeznek, melyek egyre fokozzák a pénzutáni szomjúhozást. A kapitalizmus mindig új és új piacokra vágyik, lehetőleg olcsó munkaerőt kíván, s minden hatalmi erővel igyekszik meggazdagodni a barbár törzsek és gyöngébb nemzetek rovására.

A hazafiság egész eszmetára átváltozik. Azok, a kik egykor vérükkel küzdöttek érette, megborzadnak, hogy mi lett belőle. A nagy demokratikus elvekről, a nép felemeléséről legfeljebb csak hazug frázisok vannak benne; e helyett gyarmatosítás, imperializmus a jelszó: minél nagyobb gazdagság, minél több ember szolgálása árán. A főideál többé nem az egész nemzet, hanem bizonyos tenyészpólitika: konzerválni kell a »honalapító«, »nemzetfentartó« elemeket, a »történelmi családokat« és természetesen azokat, kik a pénzarisztokráciából ilyenekké szeretnének válni. A nemzeti kultúra többé nem a lelkek szabad szárnyalása, mely részt akar venni a faji, környezeti, gazdasági erőknél s a történelmi múlt fejlődésének megfelelően az emberi civilizáció munkájában, átvéve s megfelelően asszimilálva mindazokat a kulturkincseket, melyeket a többi népek termelnek. A nemzeti kultúra hovatovább osztálykultúrává válik, bizonyos elavult előítéletek fentartására, új törekvések távol tartására, szóval egy oly eszmekör ápolására, mely az uralkodók hatalmi pozíciójának legjobban megfelel. Ép azért retteg a természettudományoktól és túlnyomó részben elavult, dogmatikus történelmen s a valláson épül fel. A nemzeti vallásossá, és konzervatívává lesz. A patriotizmus nacionalizmussá fajul.

A nemzeti lesz főcsatakiáltása minden maradi törekvésnek és az elnyomott néposztályoknak minden újabb küzdelmet igazságosabb jog- és vagyonmegosztás után, mint a haza elleni merényletet denuncziálják.

A nemzeti mindinkább az önző reakzionárius politika bitorolt cégére lesz. Ezzel a nemzetivel találta magát szemben az öntudatra ébredt szocializmus.

Miként a nemzeti a polgárság anyagi és szellemi törekvéseinek volt összefoglaló jelszava, úgy a szocializmus a gépipar által létrehozott bérmunkás proletariátus összes anyagi és erkölcsi ideáljainak a synthezise.

És egészen úgy, a mint az uralomra került polgárság nemcsak az anyagi termelés és elosztás rendjét határozta meg, hanem a kor általános eszmei és erkölcsi jellegét is: akként a felszabadulásáért küzdő proletariátus a gazdasági átalakulás

mellett egy új, integráns kultúrával akarja a régit helyettesíteni.

Kétségtelen, hogy még abban is, a mit ma *tudományos szocializmusnak* neveznek, igen sok van, a mit a társas együttlét törvényeinek behatóbb megismerése pontatlannak vagy helytelennek mutatott ki vagy fog kimutatni.

Mégis a modern szocializmus törekvéseinek egy része — és pedig épen az, a mi benne a társadalmi fejlődés egy új korának eljövételét jelenti — kettős tudományos valószínűsége támaszkodik:

1. Arra a meggondolásra, hogy a termelési eszközöknek közös tulajdonba való vétele megfelel az emberiség túlnyomó többsége legéletbevágóbb érdekeinek s hogy ez a törekvés nem utópia, vagyis a mai gazdasági erők mellett nemcsak megvalósítható, de azok kellő kihasználásának és fejlesztésének egyenesen föltétele.

2. Arra tényre, hogy ennek a szocialista lelkiállapotnak már ma az objektíve kimutatható társadalmi tünetek egyre gyarapodó sora felel meg.

Szocializmus — lehámozva e fogalomról mindent, a mi abban esetleges, tudománytalan vagy pusztá propaganda — annyit jelent, mint a tulajdonnak mai *túlnyomóan* magán formája helyébe, annak *túlnyomóan* kollektív formáját helyezni.

Szocializmus annyit jelent, mint a termelés és fogyasztás-mai anarchiája helyébe az előre kiszámító rendet és tervszerű összeműködést léptetni az államon belül és az államok között egyaránt — a produktív munkájukból élő nagy néptömegek javára, kiküszöbölve minden improduktív tevékenységet s munkanélküli jövedelmet.

Szocializmus annyit jelent, mint minden kizsákmányoló politika romjain az anyagi és szellemi termelés közös érdekeibe egyesíteni minden népet és államot, az egész emberiséget a lehető legtöbb ember legnagyobb anyagi és szellemi jóléte érdekében.

Nyilvánvaló most már, hogy *a szocializmus és a nemzeti tiszta, az osztályérdek által el nem ferdített fogalma között semmi néven nevezendő ellentét nincs*, sőt, hogy a szocializmus egyenes folytatása a nagy nemzeti küzdelmek egyenlősítő, jobbágyfelszabadító s a kultúrát felemelő törekvéseinek! s mindkét irányzat joggal tekintheti legmélyebb alapjának a liberális állambölcselet Bentham-i elvét. A célokban és eszményekben nincs különbség,

csak az eszközök változtak. Ma már nem a szabadság elve biztosítja a további fejlődést, (mely helyes volt addig, míg a középkori világ békóinak lerázásáról volt szó), hanem a szervezés, a tervszerű kooperáció, az anyagi jólét biztosítása a legszélesebb néprétegek számára.

A nemzeti irány legkiválóbb gondolkodói s közöttük első sorban Eötvös, tisztán látták azt a nagy lélektani törvényt, mely szerint tartósan csak oly állam vagy nemzet állhat fenn, mely polgárait közös érdekekbe egyesíti s mely a népesség túlnyomó többségére nézve az együttélés eme formáját kedvezővé teszi.

Az ál-nemzeti erről a megmásíthatatlan törvényről megfeledkezett és azt hiszi, hogy a nemzet nagy többségére állandóan rá lehet nyomni az igát ínség-napszámok mellett s a nemzeti dicsőség szent nevében. Elfelelte, hogy minden társadalmi érték forrása és mértéke kizárólag az ember s hogy szükségkép hamis és bitorolt minden olyan szociális elmélet, melyet más »javakban«, mint az emberek boldogsága — életüknek szebbé, jobbá, tartalmasabbá tétele — akarnak kifejezni. A nemzeti dicsőség a nemzetet fentartó produktív munkások szempontjából nem jelenthet mást, mint az anyagi és szellemi kultúra legintenzívebb és legextenzívebb fokát, mint azt, hogy a nép vagyonos, egészséges, okos és művelt, hogy nagy tudósoknak és művészeknek adott életet. De ha nemzeti dicsőségként; más népek leigázását, a régi tradíciók bálványozását, a vallásos ihletét, az uralkodóosztályhoz való hűséget magasztalják: csak meg kell mérni ezeket a nemzeti kincseket azon a csalhatatlan mérlegen, melyet előbb említettem, hogy belássuk, hogy ezek csak papiros értékek, melyeknek nincs érczfedezetük a nemzet boldogságában, csak a kizsákmányoló kisebbség anyagi és hatalmi érdekeiben.

Tényleg az a nemzeti, mely megalkotta a mai nemzet-államokat, sosem gondolt ilyen dicsőségre, hanem egyedül és kizárólag a békés nemzeti lét vagyont és kultúrát fejlesztő dicsőségére gondolt. Bármily furcsa is, de úgy van, hogy annak a nemzetinek, melyet ma a nacionalizmus Európa-szerte a tisztavérűségben, a hadierkölcökben, a vallásban és az antiszemitizmusban keres, semmi köze sincs ahhoz a nemzetihez, mely a nemzeti államokat megteremtette, de igenis főtámasza annak a »zsidó« mozgatókének, melyet ő az elméletben annyira megvet s a gyakorlatban oly hűségesen kiszolgál.

A valódi nemzetfejlesztő és kiépítő politikának tehát egyedüli folytatója csak az az irány lehet, mely a hatalmi és osztályérdekek kiküszöbölésével minden áron és minden eszközökkel a jogot, a vagyont és a kultúrát az egész népre ki akarja terjeszteni: nem alamizsnaként, sem »szociális olaj csepp« okából, hanem azért, mert ebben találja egyedüli módját az emberrétevének a nemzeti kultúrának — az emberiség közös ideáljai érdekében.

A ki elfogulatlan szemmel nézte az utolsó évtizedek nyugateurópai történetét, be fogja ismerni, hogy ez a politika — tisztán, határozottan, habozás nélkül — csak egyetlen párt zászlajára van felírva és ez a párt a szocializmus.¹

A többi pártok a meglévő hatalmi érdekeket kívánják megóvni s a polgárság ama töredéke, mely hű maradt a nemzeti eredeti és tiszta fogalmához, erőtlen ezen politika folytatására nem annyira számánál, mint az elavult liberális doktrína taktikájánál és eszközeinél fogva.

Mindenütt, a hol a polgárság tovább vitte valamivel a valódi nemzeti tradíciókat, azt csak a szocializmussal szövetkezve tudta elérni. (Legjobb példáját Franciaországban látjuk.) Így mindenütt a szocializmus átveszi a nemzeti törekvéseknek tiszta, osztályérdektől ment ideáljait, hogy azokat a változott gazdasági és hatalmi viszonyoknak megfelelően továbbfejlessze.

S miközben a »nemzeti« ellen heves harczot intéz s magát hazátlannak jelenti ki, alig veszi észre, hogy törvényes örökségébe lépett a jobbágyfelszabadító, az emberi jogokért küzdő nemzetinek.

A harcz hevében az ember nem disztinguál, hanem mindenre rátör, a hol az ellenség nevét hallja.

A szocializmus sem tudott eléggé disztinguálni. A rettenetes tömegnyomor, a törvénytelen üldözések, a börtön és száműzetések idején elhitte, hogy a nemzeti *en bloc* egy haladásellenes és kizsákmányoló alakulat.

»A régi társadalom életföltételei — mondja a *Kommunista Kiáltvány* — már elpusztultak a proletariátus életföltételeiben. A proletár vagyontalan; az ő viszonya feleségéhez és gyermekei-

¹ Ezt az igazságot ma már a szocializmus ellenségei is kezdik elismerni. Így egyik leghevesebb támadója Max Nordau ezt mondja róla: ” . . . elméleti képtelensége ellenére már harmincz év alatt nagyobb javításokat hozott létre, mint évezredek államférfiainak és filozófusainak bölcsessége.”

hez miben sem egyezik a polgári családi kapcsolattal; a modern ipusztriális munka, a tőke alatti leigázottság, mely ugyanaz Angliában, mint Franciaországban, Amerikában, mint Németországban, minden nemzeti jelleget levett róla. A törvények, az erkölcs, a vallás számára mind megannyi polgári előítélet, melyek mögött ugyanannyi polgári érdek lappang.«

Ez a kép tényleg megfelelt az 50-es évek állapotának s kellő okát adja a proletariátus nemzetellenességének.

De azóta nagyot fordult a világ. A szocializmus a kultúr-államokban a nemzeti élet minden terén lényeges faktorrá lesz. Nemcsak a gazdasági életet befolyásolja egyre jelentékenyebb mértékben fegyelmezett munkásszervezetei hatalmával, nemcsak döntővé válik olykor szava a politikai ügyekben, de a tudományos és művészeti alkotások terén is elsőrangú képviselői akadnak. A szocializmus beleilleszkedik a nemzeti állam szervezetébe s miközben saját eszményeit szolgálja, a politikát, gazdaságot, művészetet és tudományt a saját perspektívájából műveli, a nemzeti termelés minden ágának új szint és lendületet ad. Mert a fejlődés jelenlegi fokán az emberi kultúra érdekeit csak a nemzeti útján lehet szolgálni és előrevinni. Minden alkotó lélek magán hordja annak a milieunek nyomait, a melyből kikerül s a melyben él és épen ez az, a mi a nemzeti lényegét kiteszi.

A míg különbségek lesznek a milieuban, addig lesznek különbségek a problémák megragadásának és megoldásának módjaiban is. Az az egységes kulturkörnyezet, melyet a közlekedési eszközök hihetetlen fejlődésével a messze jövő létre fog hozni, még nincs itt.

Ma az emberi civilizáció egyedüli szervei a nemzeti kultúrák.

Persze nem arra a nemzeti kultúrára gondolok, mely szellemi védvámokat akar behozni csak azért, hogy harmadrendű emberek jól értékesíthessék tudományos és művészeti portékáikat, melyek, a külföldi verseny bebocsátása mellett, mint értéktelen lomok félredobtatnának, hanem arra a nemzeti kultúrára gondolok, melyet gróf Andrássy Gyula oly tisztán és nemes egyszerűséggel így határozott meg:

»A társadalom és benne az egyén a múlt hatása alatt áll. Ez a múlt, az éghajlat, a faji összealkotás s a számtalan nagy és apró esemény hatásának foglalata az egységes életet élt társadalom jellemére és fölfogására reányomja különleges

bélyegét. Ha a társadalom számottevő része valamely munkával komolyan, behatóan és őszintén foglalkozik, e különleges bélyegre az eredmény jellegén is ráismerhetni. Így keletkeznek az egész emberiséget közösen és egyenlően érdeklő foglalkozási ágakban is, a gondolatvilág azon részeiben is, a melyeknél minden európai ember ugyanazt keresi és egyenlő eszményeknek szolgál, külön nemzeti iskolák, melyek e nemzetek büszkeségét alkotják s a művelődést sokoldalúvá, gazdaggá teszik. A mi intenzív nagy munka végső következménye lehet csak s csupán akkor jogosult, ha mintegy természetszerű, önkénytelen gyümölcse a gondolkozás és érzés hasonlatosságának. Nemzeti irányú és nemzeti stílű fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet intelligenciájának intenzív, erős, őszinte munkája.«

Ebben az öntudatlanul nemzeti kultúrát fejlesztő munkában a szocializmusnak már ma nagy szerep jutott laboratóriumokban, könyvtárakban, egyetemeken, és atelierekben, nem is beszélve ama közvetett kulturfejlesztés fontosságáról, mely a széles néprétegek anyagi és erkölcsi felemelésében áll s mely a szocializmus tulajdonképeni küldetése.

És tényleg a szocializmus internacziionalizmusa csakhamar azzá lesz, a mi abban fontos, lehetséges és keresztülvihető, azzá, a mit az *erfurti programm* bölcsen így állapít meg:

»A munkásosztály érdekei minden kapitalista termelési renddel bíró országban ugyanazok. A világforgalom kiterjedésével és a világpiacra való termeléssel minden egyes ország munkásainak helyzete függőbbé válik más országok munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát oly feladat, melyben egyenlően osztoznak minden kulturország munkásai. Ebben a tudatban *egynek* érzi s jelenti ki magát Németország szociáldemokrata pártja minden más ország osztálytudatos munkásaival.«

Ez nagyon világos és nagyon érthető dolog. A munkásosztály helyzetén nem lehet addig javítani, a míg pl. a szervezetlen olasz munka lenyomja a szervezett német munka bérét. Ez ugyanaz az internacziionalizmus, melyet a nagybirtok, a czukorgyárosok, a különböző kartellek már rég folytatnak s a melyet ugyanaz a sajtó, mely a szocializmust hazátlan bitangsnak minősíti, alázatos tisztelettel szokott följegyezni. Pedig a különbség csak az, hogy ez kevés gazdag ember, fényes bankettekkel kísért, saját zsebüket ápoló internacziionalizmusa, míg a szocializmusé a sok millió munkás szegény

ember fényességektől ment, egy magasabb kultúrát teremteni akaró internacziionalizmusa.

És tényleg Nyugaton mindenütt a szocializmus vezérei hova-tovább a *par excellence* nemzeti politikusok, mert az ő nemzetköziségük csak nemzeteik békés és zavartalan kulturfejlődését akarja biztosítani. A produktív nemzeti munka minden ága felismeri bennük hivatott vezéreiket. A szellemi és testi munka olyan szövetsége létesül, a milyenre eddig példa nem volt a történelemben. És mikor Bebel Brémában kijelenti, hogy a *német szociáldemokrácia utolsó csepp véreig fogja védelmezni Németország jelenlegi területi épségét*, vagy mikor Jaures egyre hirdeti, hogy Franciaország Elzász-Lotharingiáról nem mondhat le, de törvényes jogát nem fegyverrel fogja kivívni, hanem önként és ellentmondás nélkül fogja majdan megnyerni az európai népek öntudatra ébredt békés szövetségétől ... akkor a szocializmus végleg eldobta a hazátlan bitangság pose -át és átvette a nemzet összes anyagi és szellemi aspirációinak örökségét a nemzeti liberalizmus kezéből. Nem szellemeskedés és nem paradoxon: ma Bebel, Jaures, Ferri, Vandervelde és többiek az eredeti, tiszta nemzeti irány egyedüli képviselői az osztályérdekeket hajszoló naczionalizmussal szemben.

És ezt egyikép átérzi az utolsó szervezett francia munkás és Anatole France, a francia esprit királya.

Jól tudom, hogy ezzel az elmélkedéssel még nincs eldöntve az e speciálisan magyar probléma, melyből kiindultam. Belátom, hogy a mi nemzeti problémánk a kevert nemzetiségi viszonyok mellett oly sajátos, hogy arra *pur et simple* a nyugati eredményeket átvinni elhamarkodottság volna. De nincs semmi kétségem az iránt, hogy nemzeti fenmaradásunk legégetőbb problémájára a válasz az itt követett nyomokon, az itt vázolt tanulságok figyelembevételével keresendő. Mert a közel jövőben Magyarország haladásának kulcsa e határkérdésben van elrejtve.

Talán lesz még alkalmam megoldását egy külön cikkben megkísérelni.

Jászi Oszkár.

GYARAPODOTT-E MEZŐGAZDASÁGUNK A KÖZÖS VÁMTERÜLETEN?

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A magyar nemzeti termelés és értékesítés alapja a vámközösség. S mivel Magyarország gazdasági tekintetben ma is egyoldalú agrikulturális állam, a vámközösségi rendszer minden hasznának, az iparos Ausztriával szemben, a magyar mezőgazdaság eredményeiben kell nyilvánulnia. És valóban a magyar föld terményei »biztos és állandó« értékesítésének nevében követelte a magyar kormányzópart immár közel négy évtized óta a magyar-osztrák egységes vámterületet és gazdasági közösséget. Azt hirdették a hetvenes és nyolczvanas évek államférfiai, politikusai, tudósai, a mi akkor egyezett is a valósággal, hogy »a közös vámterület mezőgazdasági terményeinek *kivitele főleg Magyarországból kerül ki*«. Továbbá, hogy »a magyar kivitel legfőbb tárgya a gabona, ennek köszöni főleg a vámközösség kivitelének tetemes növekedését pl. 1882-ben«. *A mezőgazdaság hazánkban az egyetlen jelentékeny foglalkozás, melynek termékei a külföldön kerestetnek és így csakis ezen terményekben nyilvánul fizetőképességünk a külföld nagy behozatalával szemben*«,¹ valamint hitték és hirdetik, hogy »annyi bizonyos, hogy *Magyarország egy rendes középterméséből a külföldnek nem juttat-hat semmit, legföllebb Ausztria szükségletét fedezheti s így első sorban az osztrák piacz megtartására kell gondolnunk. A külföldi piacokat magunknak állandóan nem biztosíthatjuk, így csak bőtermésű években versenyezhetünk Amerikával, Oroszországgal s*

¹ Pisztóry Mór: Az osztrák - magyar monarchia statisztikája, Budapest, 1884. 453. lap.

így az első év, melyben a külföldről elmaradunk, elegendő arra, hogy elfoglalják az általunk üresen hagyott teret». ¹ Minthogy a mezőgazdaság az egyetlen számba vehető produktív foglalkozás Magyarországon és ennek is erős külföldi versenynyel kell megküzdenie egészen napjainkig: uralkodó politikai, gazdasági elve volt a szabadelvű kormányzatnak, hogy »mezőgazdaságunk részére a közös vámterület nagy és fokozódó piacját biztosítsa, melyen *kellő védelem mellett* terményeinket állandóan értékesítheti s ennek következtében azok legnagyobb részét a vámsorompón belül s a világpiac változó esélyeitől függetlenül értékesítheti.« ² Ez, elméletben igen szépen s okosan hangzó gazdasági föltevés és politika tételeinek ugyan a valóság, az élet eredményei újabban ellene mondanak, gazdasági politikánknak azonban ma is ez a föltevés szabja meg irányát. Kitűnik ez Tisza István gróf beszédéből, mondván: »a cél az, a mit el kell érünk, hogy egy olyan gazdasági területet szerezzünk meg és biztosítsunk, a melynél a mi nyers termelésünk cikkei előnyben részesülnek a külföldi cikkekkel szemben. S minthogy egyáltalán kívül esik minden lehetőség határán az, hogy bármely más állam, Ausztrián kívül, külön feltételeket engedélyezzen a mi búzánkra, a vám csak az illető más állam fogyasztóira fog különbséget tenni; a behozóra nem tesz különbséget, ennek meg kell küzdenie az illető tengerentúli, vagy keleti nagy nyersstermeléssel foglalkozó területek versenyével, a mely a nyers termelés árait rendes körülmények között oly alacsonyra nyomja le, melyek mellett a magyar gazdáknak a megélhetés lehetetlen« s mivel ezért nekünk terményeink számára biztosított gazdasági területre van szükségünk: ezt csakis vámszövetség útján érhetjük el. S elérhetjük vámszövetség útján azért, mert az osztrák ipar teljesen olyan helyzetben van, mint a mi mezőgazdaságunk; mivel nem versenyképes csak akkor élhet meg, ha biztosít magának egy olyan fogyasztó területet, a hová különözeti vámokkal, illetőleg olyan viszonyok között juthat be, a melyek előnyben részesítik más területek importjával szemben . . . Viszont a külön vám

¹ Pisztóry Mór i. m. 379. lap.

² Láng Lajos: „A vámpolitika az utolsó században”, Bpest, 1904. 445. 1.

nemzedékei, végpusztulásukkal és iszonyú gazdasági krízis rázkódtatásaival fizetnék meg az árát.«¹

A magyar és osztrák kormányzati, helyesebben birodalmi caólokat szolgáló gazdasági politika gyökere abban keresendő nálunk, hogy a magyar országgyűlés a kiegyezés óta folytonosan, túlnyomó részben ügyvédekből, »lateinerekből«, földbirtokosokból s főurakból, továbbá u. n. pénzemberekből, vette tagjait jobbról és balról egyaránt. A magyar országgyűlés így a »pusztán fogyasztó« s nem termelőfogyasztó osztályok, elemek érdekeinek képviselője volt, a földesgazdák kivételével, a kiknek érdeke azonban a kilenczvenes évek első feléig, véletlenül találkozott, azonos volt a pusztán fogyasztó elemekével; s mely termelőosztály csak újabban kezdi megérteni a »termelő elemek érdekeit« a fogyasztó elemekével szemben: azért a magyar országgyűlés, épen úgy mint a nyolczvanas évekig a porosz s német hasonló elemekből alkotott országgyűlések; vagy a free trade megalkotása idején az egész világon uralkodó angol pamutgyárosok, tőzsérek, tanárok, papok, a Brightok, Cobdenek, Rieardok, Stuart Mill s Adam Smith-féle emberek egyaránt: termésaetes hívei voltak, a kereskedelem és ipar szabadságának.

A magyar országgyűlés az osztrák ipari behozatal szabadságát biatosító közös vámterületnek volt természetes híve, mert a gazdasági szempontból nem termelő, csak »pusztán fogyasztó« szellemi és főúri, valamint hivatalnoki és tőkésosztályok, különösebb gazdasági ismeretek nélkül az egész múlt században (az egy Széchényi István kivételével, a kit államférfiúi kvalitása kiemelt osztálya szűk látóköréből s kihez hasonló, a nemzet jövő érdekeit látó, valóban *providenciális államférfiú* ez osztályokból a kiegyezés óta nem került ki); azon fogyasztó osztályok nem bírtak kellő érzékkel a termelők érdekei iránt, csupán a maguk, a fogyasztók érdekei szempontjából csináltak gazdasági politikát. A fogyasztók e széles rétege, mely egyesítette az intelligens és pénzes embereket meg a nép nagy tömegeit, támogatást talált a közös vámterület fentartására, a parlamenten kívül a bankárokból, tőzsérekben, kereskedőkben, a kik világszerte keveset törődnek a nemzeti szempontokkal, hanem igyekeznek a korlátozatlan szabad forgalom és kereskedelem megalkotására. Nekik mindegy az, hogy osztrák, német vagy magyar gyártmányt árulnak-e, vagy pénzt

¹ Gróf Tisza István beszéde a képviselőházban, 1904 aug. 10-én.

forognak-e, ha mellette »jó üzletet« csinálnak. A kereskedelem s a pénz természete hozza magával ezt; és e nemzetköziséget, nemzeti szempontokért csak kivételesen intelligens s tanult kereskedő, bankár vagy ilyenekből álló kereskedők testülete tudja csak mérsékelni, vagy levetkőzni. A fogyasztók nagy tömege pedig kényszerűség nélkül, a maga belátásából soha sem tudja, a termelő nemzeti gazdasági érdekekért, feláldozni a saját egyéni fogyasztási érdekeit. Kényszeríteni kell mindenütt a fogyasztókat ilyen, a nemzeti termelés érdekeit szolgáló áldozathozatalra. Ha a nemzet vezető egyéniségei a nemzet többségét tevő fogyasztókat erre nem is nevelik, gazdasági ismeretek terjesztésével, sőt mint nálunk, éppen azt hirdetik 37 év óta, a tudás, tekintély, vagyon, társadalmi, politikai befolyás és hatalom minden fegyverzetével, hogy a fogyasztó ez egyéni érdekei fontosabbak a nemzeti termelés termelő érdekeinél; az idegen, de »olcsó« iparcikkek megvásárlásának lehetősége fontosabb az országnak, mint az esetleg valamicskével drágább, de itthon gyártott és vámmal védett magyar nagyipar létesítése: ilyen felfogás, ilyen viszonyok között csak természetes: a nemzetnek termelő gazdasági érdekei elnyomatnak, szóhoz sem juthatnak.

Csak így érthető meg az, hogy kormányzatunk és társadalmunk gazdasági politikája dogmájává, szentségévé lett az egységes vámterület 37 év óta. Dogmává és hitté lett először, hogy a közös vámterület felbontása, megszűnése: a magyar mezőgazdaság teljes romlását, pusztulását vonná maga után; másodsor az, hogy csak Ausztria növekedő nagy fogyasztó ereje alkothatja, a magyar mezőgazdasági, főleg gabonatermelesnek egyetlen biztos és állandó, azért minden áldozatok árán megtartandó alapját.

A jelen alkalommal e beteges opportunizmusnak, mely nemzetünk tettejét megbénítja, a mely dr. Chorin Ferencz¹ szavaival élve »ellenkezik mindazzal, a mit más államok vezérlő férfiai a gazdasági jólét előmozdítása céljából szükségesnek tartanak«, nem keressük a forrását. Arra sem óhajtunk erősebben utalni, hogy a vámvédelem, vámszövetség, vámszerződés, a teljes, kereskedelmi szabadság és elzárkózás gazdasági politikája, Magyarországon kívül nem lett dogmává sehol; hanem *mindenütt politika maradt, a jelen gazdasági viszonyaihoz s a nemzet jövő céljaihoz alkalmazott politika, tehát eszköz maradt;*

¹ A Gyáriparosok Orsz. Szövetségének megnyitó beszéde 1903. május 18.

s mint ilyen nem tehető változhatatlan, föltétlen és állandó tekintélyű dogmává, hanem nagyon alá van vetve a változtatásnak, javításnak, bontásnak, egyaránt.

Sőt a kiegészítés készítői is, maga Deák Ferencz is, ugyanezt jelentették ki, a törvény éles, megczáfolhatatlan logikájával, midőn a gazdasági szövetkezés idejét tíz évre és nem hosszabb időre szabják meg, ellentétben az állandó politikai szövetkezéssel. Aligha szükséges körülményesebben idéznem Schmoller professzornak,¹ a világhírű berlini tudósnak szavait: »*Nekem a kereskedelmi elzárkózás vagy kereskedelmi szabadság, nem jelent elvet, hanem orvosságot, a politikai és gazdasági organizmus számára, melyet a nemzet állapotához alkalmazva kell „rendelni”.* És azt az orvost, a ki elvi álláspontról rendelne minden páciensének *restringentiákat vagy laxatívákat, bolondnak tekintenék.* Ugyanilyen mégis az álláspontja, mind az elzárkózás és védelem, mind a gazdasági szabadság túlzó híveinek.« És egy másik előkelő német tudós Biermer tanár szintén ezt vallja: »Helyesen tekinthető a kereskedelmi szabadság és védelem: a politikai és gazdasági therapeutica orvosszerének s nem princípiumának, *”a mit a páciens állapotához mérten néha csekélyebb, máskor erősebb dózisokban kell preskribálni.”* Arra sem szándékozom bővebben kiterjeszkedni, milyen kvalifikálhatatlan megsértése józan gondolkodásunknak, példátlan lebecsülése józan megfontolási és ítélő erőnknek; és hogy mekkora kárt tesz az ilyen tanítás, a négy száz éves, keserves tapasztalatok következtében vére, tradíciója, hajlandósága szerint is, magában keveset bízó, csüggedésre, lemondásra, hajlamos magyarság lelkében, erkölcsében a nemzet kormányzóinak, a »szabadelvű-pártnak« az a politikai tanítása, hogy Ausztria nélkül nem tud megélni Magyarország; tönkremegy, koldusbotra jut a magyar mezőgazdaság, mert a magyar nyersanyagokra és élelmi árukra, csupán az osztrák-cseh gyárosoknak, osztrák-cseh nép millióinak van szüksége: a magyar búzát, fát, szenet, lovat, marhát, sertést, baromfit, tojást, húst, gyümölcsöt, bort; gyapjút, nyersbőrt, kendert, lent stb. egyedül csak Ausztria veszi meg. Holott a valóság éppen az ellenkezőt bizonyítja. Németország a mai, reá és ránk nézve viszonylag kedvezőtlen tarifális feltételek mellett is, 1901-ben: 141 millió, 1903-ban: 155'3 millió korona értékű árut; Nagybritannia a múlt évben 62 milliónyi árut vásárolt

¹ „Handels und Machtpolitik” Berlin, 1902. I.

Magyarországtól.¹ Ezek helyett inkább azt óhajtom kissé megvilágítani, milyen eredményeket ért el a magyar mezőgazdaság négy évtized óta a vámszövetség által *biztosított és állandó nagy fogyasztó területen*.

Mivel a kiegyezés óta állandóan az a fölfogás irányította a magyar gazdasági politikát, hogy egyedül a mezőgazdasági termelés és fogyasztás érdekeihez kell alkalmazni gazdasági politikánkat azt kell megvédeni mindenképpen, az iparos s összes többi termelő-osztályok érdekeinek feláldozásával is: mindenesetre nagy eredményeket várhat az ember. A múlt kormányzata kiszakította a nemzetnek egy részét, igaz, nagyobb termelő részét: s ennek érdekeit a többi termelő rétegek érdekeinek elnyomásával, nemzeti érdekké nyilvánította. A jelen kormányzata, ugyanezen politika fentartására: azzal állja útját a modern idők követelésének, a létesítendő magyar gyáripár megteremtését s az új kereső ipari osztály hathatós védelmét szolgáló külön vámterületnek, hogy a magyar gazda érdekei: életfeltételként megkövetelik az egységes osztrák magyar vámszövetség biztosított piacját; mint megköveteli azt az osztrák nagyipar ekziszcenciája hasonlóképpen; és hogy a közös vámterületen még biztosabban, az átmenet zökkenései nélkül és gyorsabban teremthető meg, a félszázaddal előttünk járó osztrák gyáripár öldöklő versenye ellenére is az önálló magyar ipar, mint a külön vámterületen! A múlt és jelen kormányzata azt vallja, azt hirdeti: »Magyarország nem termett rá a gazdasági önállóságra: mezőgazdasága érdekében utalva van arra, hogy iparának hathatós védelméről lemondjon és mezőgazdasági terményeit cserébe adja gyapjú és gyapotárúkért, ruhaneműkért, selyemárúkért«,² melyeket Ausztria jobbadán a mi nyers anyagunkból, a mi élelmiszerünk fogyasztása közben készít s visszaküldi azokat iparárúkká feldolgozva hozzánk, a melyekért mi jámbor magyarok száz milliókat fizetünk azután. Magyarország ezen gazdasági hitvallás szerint predesztinálva van arra, hogy mezőgazdasága termelését kizárólag osztrák ipari czikkeekért cserélje át s a magyar föld termése mindig Ausztriába vándoroljon át. És el nem következhetik azaz állapot, a mikor a magyar gazda termését nem viszi Ausztriába, hanem a magyar iparos gyártmányaiért cseréli át; a mikor a magyar gazda

¹ A Magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma” Buda-Pest, 1903. évf. 123* kp.

² Chorin Ferencz idézett beszéde.

pénze nem az osztrák népmilliókat, hanem a magyar iparos, magyar kereskedő, munkás és tőkés, valamint ezek családjainak megélhetését, vagyonosodását, szaporodását, művelődését segíti elő, teszi lehetővé!

Nem következhetik el, mert »a magyar főtermelő osztály, a magyar mezőgazda és fogyasztó érdeke, valamint az osztrák ipar érdeke kölcsönösen azt kívánja, hogy Magyarország »olcsó osztrák ipari árukkal árasztassék el«. És már 37 év óta elégtődik ki ily módon a magyar mezőgazdaság és osztrák ipar e »kölcsönös érdeke«. Idestova két új nemzedék gazdái »vásárolhatták olcsón Ausztriától« a szükséges ipari cikkekét és »árusíthatták el a világpiac változó esélyeitől függetlenül a biztos és állandó osztrák piacokon mezőgazdasági terményeiket«! Ilyen hosszú tapasztalat után csak föltehető, minden bizonynyal van oka a magyar mezőgazdaságnak követelni az egységes vámterületet! Van biztos alapja s közel négy évtized bőséges tapasztalata ahhoz, hogy a modern idő szorító követeléseinek ellenállva, lemondjon a gazdasági függetlenség és önrendelkezés jogairól a vámközösség mesés eredményeiért! Ha a magyar *high politics* oly fanatikusán kapaszkodik Ausztriába s a vámközösségbe, bizonyára való tények, élő megczáfoltatlan gazdasági eredmények bizonyosága következtében teszi ezt ugyebár, a mint »gyakorlati« politikusokról föltehető s nem lovagolnak többé elméleti s elvi okoskodásokon! Joggal tételezhetjük fel, hogy a múlt 37 év *mindenkinek felmutatható, anyagi, gazdasági sikerei óvják kormányzatunkat*, hogy »a vámközösség biztos s állandó talajáról: a külön vámterület sötét szakadékába való ugrást« a nemzettel együtt megtegye!¹

De ha így van, hát *hol vannak ez eredmények és látható anyagi sikerek?* Érvényesült-e a magyar mezőgazdaság a közös vámterületen?

Kizárólagos urává lett-e az osztrák fogyasztásnak?

Megszűnt-e az amerikai, orosz, román búza, gabona, hús, gyümölcs behozatala Ausztriába? Legalább *csökkent-e érezhetőleg, számbavehetően?* Fejlődött, gyarapodott a magyar mezőgazdasági termelés intenzíve és extenzíve a vámközösségi politika 37 éve alatt?

Gyarapodott-e ez alatt a nemzet egyetemében? *Csökkent-e államunk és nemzetünk eladósodása s törlesztette-e adósságait,*

¹ Széll Kálmán parlamenti beszéde 1900. február.

mint Belgium, az Egyesült-Államok és Nagybritánia, mikor ilyen négy évtizedes dús sikerű gazdasági politika áldásait élvezhette?

Gazdagodott e az egyes termelő? Meg tudta-e őrizni fiai számára apáitól örökölt földjét a magyar gazda; sőt szerzett talán új birtokokat is megszorodott, virágzó családjának?

Megnőtt-e 37 év alatt a magyar kis- és középbirtokosok száma? Elhódította e a nemzetiségi középbirtokokat? *Apadt-e, csökkent a proletárok száma*, mint ilyen széles rétegeket átfoglaló évtizedes politikát kísérő általános jólét, a vagyonosodás általános növekedése következtében rendesen történni szokott? És nőtt-e az általános jólét, vagyonosodás a nemzetben? Oly kérdések ezek, a melyekre minden öntudatos választónak, annál inkább, minden közös politikusnak a statisztikai és másnemű bizonyítékok kimeríthetetlen gazdaságával kell válaszolni tudnia. És mégis, eddig hiában kerestük, vártuk minderre a közösség híveitől a feleletet. Kísértsük meg a feleletadást helyettük.

I. A közös vámterület külső kereskedelme és a magyar mezőgazdaság.

Vizsgáljuk meg első sorban is, milyen sikereket tud felmutatni a magyar termelés a közös vámterület külső kereskedelme forgalmában. Csak azt kell állandóan emlékezetben tartanunk, hogy a *közös vámterület ipari kivitele Ausztriából, kerül, ki*: míg a gabonafélék, hüvelyesek, élőállatok, hús s másféle élelmiszerek és nyers anyagok kivitele jórészen Magyarországból kerül ugyan, de újabban, *főként az állatok, hús, állati termékek* stb. stb. *kiviteléhez tetemes mennyiségű árut ad Ausztria erősen fejlett s fokozatosan növekedő, hatalmasodó mezőgazdasága is*. Mennyivel járul a közös vámterület élelem és nyers anyag kiviteléhez az osztrák mezőgazdaság, hiteles adatok híján, meg nem mondhatjuk. De hogy az nem lehet csekély *quantité négligeable*, gondolhatjuk abból a mennyiségből és értékből, melyet évente az osztrák mezőgazdaság Magyarországra küld. Ausztriából ugyanis behoztunk 1901-ben 87 millió korona értékű nyers anyagot és 94 millió korona értékű félgyártmányt; 1902-ben 86 millió korona értékű nyersanyagot és 100 millió félgyártmányt; 1903-ban pedig 86 millió és 100-1 millió korona értékű nyers anyagot és félgyártmányt.¹ És hogy ezen roppant nagy

¹ „A magy. kor. orsz. külkeresk. forgalma” 1901., 1902. és 1903. évfolyam, II. rész, 6 szakasz adatai alapján összegezve.

behozatal, nem írható a pamut és másféle, itthon nem termelhető nyers anyagok és félgyártmányok rovására, hanem az osztrák földművelés fejlettsége, erős versenye javára: meggyőződhetünk róla behozatalunk részletezéséből. Így csak 1903-ban, Ausztriától vett Magyarország: 340,000 métermázsa gabonát, hüvelyest és lisztet; 7,2 millió korona értékben; főzeléket és gyümölcsöt 778 ezer métermázsát 10,7 millió korona értékben; vágó és ígás állatokat közel három millió, »más állatok«-at másfél millió korona értékben. Továbbá kiadott országunk Ausztriának 11,4 millió métermázsa tüzelőanyagért 37,6 millió koronát, 99 ezer mázsa állati termékekért 13,2 millió koronát; eledelek és italok (900,000 métermázsa) behozatala címén elvitt tőlünk az osztrák termelés negyven millió koronánál többet.¹

Ha pedig ilyen tömegű és értékű mezőgazdasági árukat tud behozni és eladni Ausztria *nálunk a par excellence* földművelési, állattenyésztési áruk »export országában«, bizonyos, hogy a közös vámterületet kivitelében is nem csekély részt követel és foglal el magának.² A kik tehát úgy állítják fel a tételt, hogy az egységes vámterület két állama közül: Ausztria az ipari áruk monopóliumos gyártója és eladója, viszont a magyar állam a mezőgazdasági termékek kizárólagos termelője és exportálója: azok csak félig igaz, tehát eleve téves alapról indulnak ki. Mert Ausztria ugyan kizárólagos birtokosa a két ország ipari termelésének és fogyasztásának, valamint az egységes vámterület külföldi ipari piacainak;³ Magyarországnak azonban osztozkodnia kell az osztrák és külföldi fogyasztó piacon kívül és belül, részben *a miénknél fejlettebb osztrák mezőgazdasággal*, részint a román, orosz, amerikai termeléssel.

E megjegyzés után vegyük vizsgálat alá, miként hatott a vámközösség a két állam gazdasági fejlődésére 37 év alatt? Míg Ausztria magas vámtételekkel tette lehetetlenné idegen

¹ Külk. forgalmunk statisztikája, 1903. évf. I. 120*. 1.

² Nem feledjük, hogy Ausztria exportál saját nyersanyag termékein kívül, idegen, bevitt nyersanyagokat is.

³ A magyar ipar „gyártmányainak” *kivitele* 1901-ben: 480 millió; 1902-ben: 462 millió; 1903-ban: 496 millió korona értékű volt. E „gyártmányok” kiviteléből azonban, ha leszámítjuk az u. n. *életmi és élvezeti cikkeket*, melyek a mezőgazdasági ipar s nem a tulajdonképeni ipar termékei s mint ilyenek inkább a mezőgazdasághoz tartoznak, *a magyar ipán termékek összes kivitelének értékére* marad 1901-ben: 168 millió korona; 1902-ben: 149 millió és 1903-ban: 157 millió korona; v. ö. „*A magy. kor. orsz. külk. forgalma*” 1903. évfolyam. 114*—116* 1.

államok iparának, hogy a vámközösség területén versenyt támasszon az osztrák ipari termelésnek, azaz vámmal biztosította az osztrák iparnak Ausztria és Magyarország ipari fogyasztását: ugyanakkor érvényesült-e iparunk feláldozása fejében a mezőgazdaság védelme; és növekedett e oly arányokban a mi mezőgazdaságunk a »biztosított és állandó« közös piacon, hogy kárpótolja országunkat az elvesztett iparért s továbbá, hogy biztosítsa nemzetünk gazdasági, társadalmi jövő fejlődését? Egyszerűen: érdemes volt-e a vámközösség, a magyar mezőgazdaság szempontjából nézve a dolgokat, a részünkről hozott áldozatokra? Lássuk miként érvényesült a magyar mezőgazdasági termelés a közös vámterület külső kereskedelme forgalmában?

A közös vámterület nemzetközi kereskedelmének forgalmát megláthatjuk a következő adatokból:*

M i l l i ó k o r o n á b a n			
	Behozatal	Kivitel	Összesen
1867	588,6	814,8	1403,4
1872	1227,4	776,0	2003,4
1882	1308,4	1563,8	2872,2
1888	1066,2	1457,6	2523,8
1892	1245,4	1445,4	2690,8
1902	1720,3	1913,6	3634,0

A közös vámterületnek összes forgalma a kiegyezés óta állandóan emelkedett. Emelkedése nem volt ugyan szakadatlan, és megállapodás nélkül való, mert az 1882 évi maximum után egy évtizedig a kilenczvenes évek elejéig kis visszaesés és vesztelés tapasztalható, nemcsak nálunk, hanem világszerte. Azóta azonban újólá növekedett a forgalom, és pedig 1867-től 1902 végéig a növekedés 2231 millió korona vagyis 159 százalék.*

¹ V. ö. „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1902. évf. 203—4. 1. A. B.

² Adataimat a következő művekből merítettem:

1. *Statistik des Auswertigen Handels* des österr.-ungarischen Zollgebiets. Wien, évente.

2. *Österr. Statistisches Handbuch* der Vereine für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Wien.

3. *Statistisches Jahrbuch*. Wien.

4. *C. Conrad: Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II kiadás. Berlin, 1898—1900. 6 kötet.

5. *Kelly: The Statesman's Yearbook*. London, 1900. 1901, 1902 és 1904.

6. *The American Almanac, Yearbook etc.* New-York, 1904.

7. *J. Palgrave: The Dictionary of Political Economy*. London 1899. 2. k.

Az összes forgalmat két természetes részére, a behozatalra és kivitelre választván, azt látjuk, hogy a közös vámterületen mind a behozatal, mind a kivitel emelkedett. És pedig a *lehozatal* emelkedése 193 százalék, a *kivitelé* 134 százalék, vagyis az összes behozatal növekedése majd 60 százalékkal nagyobb, mint a kivitel növekedése!

A behozatal és kivitel ezen erős emelkedése 1867-től 1882-ig csak folytatásaként jelentkezik annak az erős kereskedelmi föllendülésnek és sikernek, mely 1851 óta, de különösen 1860 óta a két állam külső kereskedelmében állandó volt. Ezen 22 év alatt a folytonosan emelkedő behozatal *ötöd-félszer*, s a kivitel pedig *ötször* lett nagyobbá. Ha a vámközösség valamikor hasznohozó, termékenyítő hatással volt Magyarországra termelésére, úgy ezen időszak volt az. Ez volt a közös vámterületnek eddig legtevékenyebb szakasza és ez volt a magyar mezőgazdaságra is, a legáldásosabb. Ugyanezen idő alatt növekedett és terjeszkedett hatalmasan az osztrák ipar és osztrák népesség; és ekkor a közös vámterületen is tudott erősödni, fejlődni, javulni a magyar földművelés. Ha Magyarország a nyolczvanas években beállott veszteglés alkalmával az idők jelét s azt az egyetemes gazdasági fordulatot, mely a belső fogyasztást biztosítani törekedett a nemzet belső termelése számára, Európában mindenfelé, megértette volna és az előző évek mezőgazdasági profitjával gyarapodva, Magyarország is megcsinálta volna külön vámterületét a nyolczvanas évek végén, ma már volna stagnáló és pusztuló földbirtokosságunk helyett, erőteljes, viruló közép- és kisbirtokos osztályunk; és volna fejlődött, erős gyáriparunk, mely nem tette volna tönkre és nem pusztította volna el, a létező magyar kisiparos osztályt, hanem pusztítás helyett ennek életrevalóbb, tehetségesebb, fejlődésre alkalmas részeit *fölszívta volna*. Értékesebb iparos elemeink, ma nem a világ mindenféle gyárait gazdagítanák, s más részük nem tengődne, nyomorogna itthon, hanem értékes, termékeny

8. M. Mulhall *The Diet, of Statistics*. London, 1899.

9. Néhány adatot kénytelen voltam elfogadni a *Brockhaus Lexicon-ból* és *Encyclopaedia Britannicából*, mindkettőnek legutolsó kiadása.

10. „*The Wealth of the Nations*”. London, 1896.

11. „A magyar korona országainak külkeresk. forgalma. Budapest,

12. M. Statisztikai *Évkönyvek*. 1870—1902. évf. használtam.

13. *A magyar kir. korm. évi Jelentése és Statisztikai Évkönyve*. Budapest, 1900, 1901. évfolyamokat.

elemeket alkotnának. Erre pedig okos, körültekintő gazdasági politikai vezetéssel *a nemzet elő volt készülve belsőleg*. A külső nemzetközi viszonyok is olyanok voltak, hogy az ipari önállóságra megérett magyarság megkezdje önálló gazdasági rendszere megteremtését, gazdasági függetlensége alapjainak lerakását. Mert mind az amerikai Unió roppant erős ipari és mezőgazdasági világvására, mind a Német Birodalom ipari versenye, mint az osztrák ipar ellenállhatlanul visszazsorító nyomása csak 1890 után kezdte éreztetni hatását a nemzetközi piacokon. *A nyolczvanas évtized világszerte a belső erők teljes kifejtésének, a belső fogyasztás biztosításának és honi termelés számára való kizárólagos megmentésének korszaka volt.* Minden nagyiparral bíró nemzet ez időben vetette meg *alapjait otthon* annak a nagyszerű és rettenetes súlyú export-termelésnek, mely a kilenczvenes évek óta folytonos emelkedésével, grandiózus nagyságával, országokat bontó versenyével bámulatba ejtette, majd megdöbentette s ma, szorongó aggodalomba lökte a gazdasági világot. És a mely erőszakoltan növekedő export-termelés s az ezt követő idegbontó kereskedelmi tusa teremtette meg a modern kor monstruózus monopóliumait a trustöket, kartelleket, melyek ellen a megtámadott nemzetek csak politikai erejükkel és hatalmukkal tudnak és fognak nemsokára védekezni.

Ennek hatásait kétségkívül megérik a közös vámterület országai is.

Bennünket azonban most csak az érdekel, hogy a nyolczvanas évek ama jellege, mely a belső erők összegyűjtésére és külső támadásra való szervezésére; az idegen termelés kiszorítására és a honi fogyasztásnak a honi termelés számára való biztosítására irányult, éreztetette hatását a közös vámterület nemzetközi kereskedelmi forgalmán is. Mert 1882-től az addig szakadatlanul emelkedő kivitel és behozatal megállapodik, majd gyorsan visszasülyed egy évtized előtti állapotába. Így 1882-ben a vámközösség behozatala 1308 millióról leapadt 1888-ban 1066 millió koronára, és a kivitel 1564 millióról 1346 millióra.¹ A külső kereskedelmi forgalom csak ezután kezd növekedni újól, azonban *nem a régebbi, a magyar mezőgazdasági termelésre oly kedvező viszonyok és árak között*. Ezzel azonban részletesebben foglalkozunk később. Egyelőre konstatálnunk kell

¹ V. ö. „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1902. évf. 213—214. 1.; és „A magy. kir. korm. 1901. évi Jelentése és Stat. Évkönyve” 1902. II. r. 191. lap.

azt a jelentős ténytet, hogy a kiegyezés megkötése óta, a vámközösség kivitele csak 134 százalékkal, behozatala azonban közel 200 perczenttel növekedett. Mivel pedig úgy tekinthetjük viszonyainknál fogva Ausztriát, mint a vámközösség ipari export-államát, és a Magyar birodalmat, mint csupán nyers anyagot s élelmet exportáló országot: a vámközösség behozatalából és kiviteléből ránk eső hasznot és kárt; valamint a magyar mezőgazdasági termelésnek a vámközösség területén való belső és külső érvényesülését, sikereit és sikertelenségeit leginkább megítélhetjük az egységes vámterület külső kereskedelmének forgalmából akkor, ha a behozatalt és kivittelt nyers anyagok és gyártmányok szerint felosztva vizsgáljuk.

A közös vámterület behozatalát nyers anyagok és gyártmányok szerint részletezve a következő öt éves időszakok évi átlagában és összegében millió koronában mutatja az alábbi táblácska.¹

	Nyersanyagok		Gyártmányok	
	behozatala millió koronában		összesen évi átlagban	
	összesen	évi átlagban	összesen	évi átlagban
1872—1876	2661	532	3154	631
1877—1881	3021	604	2818	563
1882—1886	3129	625	2848	569
1887—1891	3106	621	2722	544
1892—1896	3700	750	3147	629
1897—1901	4714	942	3393	678

Nemde igen érdekes dolgok tárulnak elénk a vámközösség 30 évének adataiból? A közös vámterületre behozott nyers anyagok vagyis azon áruk, melyek a magyar termelés rontására, árainak letörésére szolgálhattak egy részökben, ez áruk behozatalának értéke megnövekedett 2661 millió koronáról az első öt évben, 4714 millió koronára, az utolsó öt évben; a növekedési többlet így 2053 millió korona. Más szóval *a nyersárúk behozatala növekedett 77 százalékkal. A mezőgazdaságra szükséges védelem hiánya miatt a magyar nyerstermelés nemcsak*

¹ Érthető okokból Láng Lajos: „A vámpolitika” cz. mű 12* lapja alapján tett számítás; az eredeti adatokat vesd össze: „Magy. Statisztikai Évkönyv 1876. és 1880. évf.: V. 3-15.: 1889. évf.: V. 5—14. lap; 1883. évf.: V. 13. 1.; 1893. évf.: 172. 1.; 1894. évf.: 184. 1.; 1897. évf.: 195. 1.; 1901. évf.: 194. és 1902. évf.: 215. 1. A Láng által is közölt adatokat használom pedig azért, mert először úgy a közösség hívei által elismert s bizalmukat élvező tudós adatsoportosítása előre megóv attól a gyanútól, hogy én szándékosan igen „sötéten” festem a dolgokat; továbbá azért mert Láng nem számítja mindig Trieszt forgalmát is, én azonban számításba veendőnek tartom, bár én is elhagytam ez alkalommal, mert így még kedvezőtlenebb adatokat kapnánk Magyarországra.

nem foglalhatta el egészen az osztrák piacokat, nemcsak nem csökkentette s nem állította meg a külföldi nyersárak nagytömegű behozatalát a közös vámterületre, *mint a vámszövetség megkötésekor várták a szövetség megalkotói*, hanem a magyar mezőgazdasági termelés az osztrák termelés versenyén kívül kénytelen volt a közös vámterületen megküzdeni az összes magyar termelést értékében kétszerre meghaladó külföldi termeléssel!¹

A természetes fejlődésnek, hogy mennyire *nem ez* a helyes iránya; hogy a magyar mezőgazdasági termelés mennyire védtelenül volt a közös vámterületen, kiadva az osztrák és külföldi termelés versenyének, bizonyítják *a gyártmányok behozatalára* vonatkozó adatok.

A gyártmányok behozatala a közös vámterületre, volt egy negyedszázad előtt 3154 millió és negyedszázad után 3393 millió korona. Tehát nagyon csekély emelkedés mutatkozik a gyártmányok behozatalában, úgy, hogy a behozatal vesztéglése a gyártmányoknál kétségtelen!

Évi átlagban véve: 30 év előtt a közös vámterület behozott 631 millió értékű gyártott és félgyártott árut; míg 30 év múlva behozott évente 678 millió korona, azaz évente átlagosan 47 millióval több gyártmányt. És történt ez ugyanazon 30 év idején, a melynek első ötéves szakában az évente átlagosan behozott nyersárak értéke 532 millióról felemelkedett 942 millióra, azaz 410 millióval növekedett évente.

A nyers anyagok behozatala *emelkedett 77 százalékkal*; a gyártmányok behozatala *nőtt csupán 4 százalékkal!*

Az ipari fejlődés tehát a kellő védelem következtében egyenesen *megakasztotta a külföldi iparárak beözönlését*; sőt nemcsak megakasztotta, hanem még *csökkentette is* az idegen behozatalt, vagyis a meggyökeresedett *külföldi iparost kiszorította* a vámközösség területéről és a belső, vagyis osztrák ipar elfoglalta a vámközösség ipari szükségletét kielégítő piacokat; meghódította, biztosította a belső fogyasztást. Mekkora lehet az osztrák ipar e belső növekedése, e negatív nyert adatok titán is elgondolhatjuk, ha emlékezünk reá, hogy a két állam lakóinak száma volt 1869-ben 35.634,858 és 1900-ban volt 45.176,300.²

¹ A magyar birodalom összes terményeinek nyers értéke 1899—1902. évek átlagában volt 2586 millió korona. L. „Statisztikai Évkönyv” 1902. évf. 108. lap.

² V. ö. The Statesmann's Yearbook 1870. és 1904. évf. adatait „Ausztria”, „Hungary, Population”.

Ugyebár ez a vámközösségtől várható természetes fejlődés iránya és nem amaz! Mert a vámközösség híveinek azon argumentumával, hogy nekik is feltűnően és kényelmetlenül nagy nyers anyag behozatala »a két állam ipari tevékenysége örvendetes fellendülésének bizonyítéka«, részletesebben ez állítással foglalkoznom fölösleges. Magyarország volna az? a hol az ipari tevékenység »örvendetesen föllendült« és terjeszkedett annyira, hogy 77 százalékkal vagy csak 30 százalékkal több behozott nyers anyagra volna szükség ma, mint három évtized előtt? Enyhén szólva, mosolyt keltő állítás! Alaptalan állítás!

A közös vámterület behozatalából tehát kétségtelenül megállapítottuk a nyers anyagok behozatalának aránytalanul nagy növekedését, holott ez ellentétben van a vámszövetség alap gondolatával, a magyar mezőgazdaság szempontjából nézve a dolgot; és a gyártott áruk behozatalának csökkenését, valamint ezzel együtt, a megnövekedett fogyasztás mellett az osztrák ipar teljes kifejlődését a közös vámterületen belől, a mint ezt a vámközösség osztrák hívei eleve föltételezték.

Azonban azt vetheti valaki ez állítás ellen, hogy a magyar nyerstermelés a vámhatárokon kívül keresett és talált kárpótlást. Vizsgáljuk meg azért a nyers anyagok és gyártmányok *kivitelét* összevetve, a közös vámterületről. Hangsúlyozva ismét, mint még részletesebben is látni fogjuk, hogy a vámközösség kiviteléből kiveszi a maga részét, a magyar mezőgazdasági termelés mellett, a fejlett és épen nem elhanyagolható osztrák mezőgazdasági termelés is.

A közös vámterület *kivitelét* nyersanyagok és gyártmányok szerint csoportosítva, a következő ötéves időszakok *összegében és évi átlagában* mutatja a következő adatsorozatot:¹

	Nyersanyagok		Gyártmányok	
	összesen	évi átlagban	összesen	évi átlagban
1872—1876	1985	397	2936	587
1877—1881	3130	626	3696	739
1882—1886	3319	664	3869	773
1887—1891	3636	727	3815	763
1892—1896	3532	706	3946	789
1897—1901	3794	758	5044	1008

¹ V. ö. „Magy. Statisztikai Évkönyv” 1372, 1876, 1883, 1889. évfolyamok: V. rész; 1893. évf.: 172. lap; 1804. évf.: 184. lap; 1897. évf.: 195. I.; 1901. évf.: 194. I.; 1902. évf.: 215. lapokat és *Láng* i. m. függeléke 12* lapját.

A közös vámterület nyers anyag kivitele tehát megnövekedett a múlt 30 év alatt, az első öt évi 1985 millió koronáról az utolsó öt évben 3794 millió koronára. A növekedési többlet a két összeg között 1809 millió korona; míg az *évi átlag* növekedési többlete 361 millió korona, lévén az első öt éves időszakban a vámszövetség nyersanyag *kivitele évente átlagosan* 397 millió és az utolsó öt éves ciklusban 758 millió korona. Vagy más szóval a nyers anyagok kivitele a három évtized alatt *90 százalékkal emelkedett. Ezen növekedésen, a magyar és osztrák mezőgazdaság együttesen osztozódik.*

És mennyit emelkedett a majdnem kizárólag Ausztriára eső gyártmányok kivitele? Meglepően nagyot. Kétszerte nagyobb lett a 30 év alatt vagyis 2936 millióról felszökkent: 5044 millióra. *Kivitel többlete 2108 millió koronára rúg;* míg az évi átlagokat véve, a növekedési többlet évi 421 millió koronát ad! Vagyis *a növekedés gyártmányoknál: 74 százalék!*

A míg tehát a magyar termelést különösebben érdeklő *nyers anyagok behozatala* a vámszövetség három utolsó évtizede alatt növekedett 77 százalékkal és *kivitele* emelkedett 90 százalékkal; továbbá *az osztrák termelést érintő gyártmányok behozatala* nem csak nem emelkedett, sőt egyenesen vesztegelt, *addig: a gyártmányok kivitele növekedett 74 százalékkal.* Ha már most végső mérleget készítve a nyers anyagok behozatalának emelkedési százalékát kivonjuk a nyers anyagok kivitelének emelkedési százalékából, úgy *a nyers anyagok kivitelének tiszta yyara podási viszonyszáma csupán 13 perczent;* míg a *gyártmányok kivitelének tiszta gyarapodása ötször akkora, azaz 70 százalék.*

Ha pedig az 1897—1901. évek nyers anyag gyártmány behozatalának és kivitelének *tényleges összegét* kivonjuk egymásból, úgy azt találjuk, hogy a közös vámterület az utolsó öt év alatt *920 millió koronával több nyers anyagot hozott be,* mint a mennyit *kivitt.* És ellenkezőleg a gyártmányoknál a kivitel több mint a behozatal. És pedig az említett öt év idején a közös vámterület *gyártmányokból 1651 millió koronával többet vitt ki külföldre,* mint a mennyit a külföldről behozott. Kétségtelen ugyebár, hogy a vámközösség az iparos Ausztriának kedvez kizárólagosan.

Röviden, azt jelentik e tények, hogy *1. a magyar mezőgazdasági termelés,* mivel küzdenie kellett az osztrákok, növekedő, erősödő földművelésével és állattenyésztésével, valamint a külföld fokozódó behozatali versenyével, *nem foglalhatta el,* a vám-

szövetség által a részére fenntartott u. n. „biztosított és állandó” piacokat. 2. A növekedő nyers anyag behozatala jelenti Ausztriának, osztrák szempontból érthető, a »szövetséges« magyar termelő részéről azonban semmiképpen sem méltányolható ama politikáját, hogy míg a vámszövetség ipari fogyasztását igyekezett és ez igyekezetét, mint a gyártmányok behozatalának 4 százalékos csekély növekedése bizonyítja, nagy siker is koronázta, meghódítani kizárólag az osztrák ipari termelés számára: addig a nyers anyagok és élelme beszerzésében *függetleníteni törekedett magát* a szövetséges magyar termeléstől. És e törekvése is sikerrel járt. Vagyis *Ausztria a vámszövetségben épen ellenkező gazdasági politikát csinált, mint Magyarország.*

Mi mind több és több osztrák ipari terméket vásároltunk hűségesen és becsületesen; Ausztria ellenben növekedő nyers anyag és élelem szükségletét nem igyekezett, *mezőgazdaságunk részére adott fokozott védelemmel s a nyomában járó mezőgazdasági termelés emelésével*, a magyar mezőgazdaságtól venni, sőt épen mindig rajta volt, hogy letörhesse a mezőgazdaságot védő vámokat s a betóduló külföldi versenynyel leszorítsa a magyar termelés árait, nehezítse a magyar mezőgazdaság helyzetét.

3. A nyers anyagok behozatalának és kivitelének adatai kétségtelenné tették, hogy a magyar mezőgazdasági termelés épen nem hódított meg újabb fogyasztási piacokat a vámközösségen belől sem, bár a fogyasztás is növekedett; és nem emelkedett, terjeszkedett úgy, *mint hódított, emelkedett, terjeszkedett kifelé és befelé egyaránt az osztrák ipari termelés.*

Ez kétségtelen tény. *A vámközösségi politika* tehát, mint ezen adatokból, t. i. a gyártmányok behozatalának 4 százalékos és kivitelének 74 százalékkal való emelkedéséből kitűnik: *kétségbe nem vonható hasznot és előnyt csak az osztrák ipari termelésnek biztosított.*

Mégis azt halljuk szakadatlanul osztrák részről, hogy Ausztria óriási gazdasági, anyagi áldozatokat hozott Magyarország mezőgazdasági termeléséért: Magyarország miatt kénytelen oly »drágán vásárolni élelmét, nyers anyagát«. És azt halljuk itthon, a mi még szomorúbb, hogy a vámszövetségre s a közös vámterület biztosított piaczára a magyar mezőgazdaság jobban rászorult, mint az osztrák ipari termelés; ezt hallottuk 37 éven át politikusainktól — s csak a mostani miniszterelnök merte először a parlamentben kimondani, azt a szakemberek között, sőt külföldön is nagyon jól ismert igazságot

hogy a külföldön tehetetlen, ósdi módszerrel dolgozó osztrák ipar még jobban rászorult — rászorult pedig a magyar termelés a közös piacra politikusaink szerint azért, mert »a magyar mezőgazdasági árukat csak Ausztria veszi meg, az a külföldön el nem adható«. Mint már előbbi adatainkkal bizonyítottuk, a gazdasági közösség híveinek eme negyvenéves optimizmusát 40 év tapasztalata nem igazolja. Sőt az ellenkezőt láttuk kitűnni a nyers anyagok behozatalának és kivitelének statisztikájából. Csak megerősíti ezt, ha a magyar mezőgazdaság főterményeinek forgalmát vizsgáljuk meg, a közös vámterület kereskedelmében.

A közös vámterület forgalma *gabonában, hüvelyes, liszt és őrleményekben mennyisége* szerint a vámszövetség megkötése óta a következő:¹

	Behozatal	Kivitel
	Évi átlagokban métermázsa	
1868-1872	2.289,231	8.728,112
1873—1877	5.452,349	7.202,131
1878—1882	7.228,000	11.117,120
1883—1887	5.038,373	9.002,848
1888—1892	1.872,715	10.383,552
1893—1897	5.266,920	7.485,260
1898—1902	5.947,900	7.171,980

E táblázatból látható, hogy a vámközösség felsorolt 35 évi időszaka, mint már előbb is említettük, két világosan megkülönböztethető részre oszlik. Az első részben a nyolczvanas évekig igen nagy volt a gabona behozatalának is, de kivitelének mennyisége is. A nyolczvanas években hirtelen hanyatlás állott be a külföldi nemzetek elzárkózása és belső termelő erőinek kifejtésére való általános törekvése következtében. Majd újlag megindul a forgalom ez azonban már egészen változott viszonyokat talál; és a közös vámterület nyers anyag, élelem, gabona behozatala rohamosan növekszik, kivitele nem éri el a megelőző korszak magaslatát. Amaz első időszak még elfogadható sikereket és fejlődést biztosított a magyar mezőgazdaságnak, emez utóbbi

¹ V. ö.: Láng L.: „A vámpolitika az utolsó száz évben” *függelék táblázata 15* lap* és „Magy. Statisztikai Évkönyv” 1874., 1877., 1883., 1889. évf.: V. rész; 1893. évf.: 172. 1.; 1894. évf.: 184. 1.; 1897. évf.: 195. 1.; 1900. évf.: 183. 1.; 1901. évf.: 194. 1.; 1902. évf.: 215. 1.; v. ö. még a »Statistik des Ausweitigen Handels des österr. ungar. Zollgebiets» évfolyamait, I. rész *Einfuhr* és *Ausfuhr*: VI. Getreide, etc.

tizenöt év alatt azonban többé haszna nincs a közösségből. *A magyar mezőgazdaság azóta folyton és gyógyíthatatlan válsággal küzd.* A vámszövetség gabona és liszt behozatala az utóbbi tizenöt év alatt *évi átlagában növekedett jó négy millió métermázsával.* Ezt aligha írhatja a közösség legbuzgóbb híve is, a magyar gabonatermelés, *e legfőbb, legerősebb magyar termelési ág javára.* Míg a vámszövetség *kivitele* ugyanakkor *hanyatlott jó három millió métermázsával.*

A gabona, liszt és hüvelyesek forgalmának e szomorú eredményei még élesebben válnak ki, ha azok *érték szerinti* forgalmát vesszük. A közös vámterület behozatalát és kivitelét gabonában, lisztben, hüvelyesekben mutatja a következő néhány adat:¹

	Behozatal	Kivitel
	Értéke évi átlagban, koronában	
1878—1882	129.529,000	275.312,000
1883—1887	74.917.000	202.222,000
1888—1892	32.887,000	219.977,000
1893—1897	60.985,000	149.516,000
1898—1902	74.981,000	146.630,000

Míg az első sikeres időszak tetőpontján, az 1878—1881. időszak *évi átlagában* a vámterület gabona, liszt, hüvelyes behozatala közel 130 millió korona volt, az utolsó időszakban évente lecsökkent ez 75 millió koronára. Ez nem is volna kellemetlen a magyar gazda szempontjából. De ugyanekkor erős csökkenést mutat a kivitel is, 276 millió koronáról 146 millió koronára. A behozatal értékcsökkenése 73 százalék, *a kivitelé 88 százalék;* míg a mennyiségek behozatalában a hanyatlás 21 százalék és *a kivitel mennyiségének hanyatlása 54 százalék.* Kétségtelen, hogy a kivitel sokkal erősebben csökkent, mint a behozatal; különösen szembeötlő az árak apadása, hol a kivitel csökkenése 15 százalékkal nagyobb a behozatalénál. Jóval kevesebb mennyiségű kivitt gabonáért, lisztért régebben jóval többet kaptunk, mint a kilenczvenes évek óta.

Az árak e rohamos hanyatlása természetesen a világgazdasági viszonyok, a mezőgazdasági termelés és szállítás változásával, valamint a világszerte megnövekedett versenynyel függnek össze.

¹ V. ö. Magyar Statisztikai Évkönyv 1874., 1877., 1883., 1889., 1893., 1894., 1897., 1900., 1901., 1902. évfolyamok előbb idézett lapjait és Lang i. m. 15.* I. adatait.

A kivitel egy részét mindenesetre felszívja a két állam növekedett fogyasztása, szaporodó népessége. *A belső fogyasztás azonban még korántsem tudja felszívni a termelt gabonát, lisztet.* E miatt ma is fölöslege van a vámszövetségnek s benne a magyar termelésnek, a mit csökkenő árakon kénytelen eltékozolni.

Annál erősebb ez az eladási kényszer nálunk, mert az állami, társadalmi, kulturális és személyi terheket, szükségleteket csak *egyetlen termelési ág, a mezőgazdaság* kénytelen kielégíteni. Továbbá, mert itthon mint tapasztaljuk, a *termelés költségei* az árcsökkenéssel párhuzamosan *emelkednek*.

Azt is tudjuk, tapasztaljuk, hogy ez világszerte így van. És az osztrák, német, amerikai s más nemzetek mezőgazdasága mégis erősödik, gyarapodik vagy legalább nem pusztul oly rohamosan, mint a magyar birtokos osztályok. Pedig a termelés ott is drágul s a termények ára ott is leszállt. Mi ennek az oka? Az egyszerűen, hogy *azon idegen államok mezőgazdasága otthon erős iparra támaszkodhatik*, nem kénytelen viselni a megszorított népesség, a magas kultúrájú társadalom és állam összes terheit *egymaga, hanem osztozik az összes terhek viselésében s a szükségletek előteremtésében* a másik termelő ággal, *az iparral!*

Az iparral nem szövetkező, egymagában álló mezőgazdasági termelés: nem olyan jövedelmező foglalkozás többé Magyarországon, mely a nemzet, a társadalom számban, vagyonban, kultúrában való gyarapodásának biztos alapja lehetne.

Ipar nélkül tönkremegy a magyar mezőgazdaság. Pusztán földművelő államoknak nincs mozgó tőkefölöslegök; nincs a magyarságnak sem. A változott viszonyok belterjesebb gazdálkodására nem tud áttérni, nincs ehhez elég tőkéje és a mi a fő, *nincs elég biztosított fogyasztó területe sem.* Ha hitelgényeinket megfelelő állami szervezetek ma kielégítenék is, ha áttérnének gazdáink a belterjesebb gazdálkodásra ma, az erősebb állattenyésztés, gyapjú, len, kender, cukorrépa stb. termelés vajjon meghozhatná-e a kívánt s remélt eredményt? Kifizetné-e a beruházások stb. költségeit? Csaknem teljes határozottsággal előre mondhatjuk, hogy nem! Mert a magyar állattenyésztés, szesz-, sör-, cukoripar, ruházati ipar, nem érvényesülhet a közös vámterületen. *Itthon elnyomja az osztrák verseny.* Az osztrák mezőgazdaság s mezőgazdasági-ipar és az ipar versenye miatt: *a termelés különféle ágaiban alig haladt túl a magyar termelés az első kezdetleges fokozatokon.* Faiparunk kimerül a fűrész és donga-

fák előállításában; gyapjú, len, kendertermelésünk *az osztrák ipar érdekében hozott alacsony vámok miatt* a minimumra szállott; szesztermelésünket, a melylyel önálló vámterületen igen sok petróleum és benzin volna pótolható a különböző iparágakban; úgyszintén cukoriparunkat, az igen jövedelmező répatermelés értékesítőjét: állandóan nyomja, gátolja, visszaszorítja az osztrák túltermés. Mennyit használt e két termelési ágnek a kontingentálás és közbenső adó már eddig is!

Másrészt nem értékesíthető a magyar mezőgazdasági termelés a vámszövetség ipari vámjai miatt kellőleg, a *nemzetközi forgalomban sem*.

Leginkább láthatjuk ezt a gabona- és lisztkivitelünk csökkenésén kívül, a közös vámterület vágó és igás állatainak forgalmán.

A vámszövetség vágó és igás állatainak *kivitele évente átlagosan* volt az 1878—1882. évek szakaszában: 938,124 drb 111 millió korona értékben; 1888—1892 ben már csak felényi: 440,700 drb 81 millió korona értékben; 1893—1897-ben: 614,600 drb 119 és félmillió; 1898—1902-ben pedig: 347,400 darab 118 és fél millió korona értékben.¹ Ha a közös vámterület állatkivitele darabszám szerint majdnem egyharmad részét teszi *ma évente* a 25 év előtti kivitelnek; s ha e harmadára csökkent kivitelből *nagy részt vesz ki magának az osztrák igen fejlett állattenyésztés is*: ez bizonyíthatja-e a vámközösségnek a magyar állattenyésztésre való üdvös hasznos voltát?

A vámszövetség, úgy vélem bebizonyult, ha hasznos, üdvös volt a magyar mezőgazdasági termelésnek, úgy ez csak a szövetség első két harmadában lehetett, legfeljebb a nyolczvanas évek végéig. Attól kezdve védelmet és pedig a vámközösség nyújtotta védelemnél erősebb és nemzeti védelmet, az osztrák verseny korlátozását és erőteljes magyar nagyipar támogatását követeli mezőgazdaságunk.

Ellenkezően áll a dolog *az osztrák termeléssel*, melynek a *közös vámterület a képzelhető leghasznosabb*. Mert a vámközösség fogyasztását az osztrák ipar monopolizálja. Magas vámokkal szorította ki s tartja vissza a külföldi iparosokat; míg itthon, tetszése szerint szabja meg az árakat. A vámpiaczon kapott magas és biztos nyeresége következtében Ausztria gyártott áruinak kivitele

V. . . „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1873., 1877., 1883., 1889. 1893., 1894., 1897., 1900., 19C1., 1902. évfolyamok idézett lapjait.

30 év alatt emelkedett 74 perccel; s a külföld behozatala ugyanakkor hanyatlott. Ellenben a nyers anyagok behozatala és kivitele emelkedése között való különbség vagyis tiszta gyára podás csak 13 perccel, a gyártmányok 70 perccel tiszta növekedésével szemben! Ezt látva, értjük Ausztria görcsös ragaszkodását a vámszövetséghez.

Nehogy valaki azzal feleljen ez adatokra: mindezt elfogultság, előítélet s nem az igazság keresése csoportosította, módunkban van, szerencsénkre, már eleve olyan tanura hivatkozni a kinek gazdasági ismeretei, statisztikai és politikai tudása az önállóságban bízni nem tudó minden hitetlen előtt kétségtelen; a ki egy életen át előkelő tudományos, állami és társadalmi pozíciókban képviselte »a gazdasági szabadság« és az osztrák-magyar vámszövetkezés gondolatát; sőt a ki, mint miniszter, a legutóbbi vámszövetség tervezetének megalkotásakor, tettekkel is bizonyosságot tett »hűségéről«. Láng Lajos v. b. t. t. és volt m. kir. kereskedelmi miniszter úr, azt vélem nem »gyanús és elfogult« ember, az osztrák-magyar közös vámterület hívei ítélete szerint sem.

Ez a minden kétséget kizárólag őszinte közös-vámos politikus és tudós »A vámpolitika az utolsó száz évben« című munkájában,¹ miután a behozatal és kivitel adatait *a védővám és szerződéses politika szempontjából* megvizsgálta, s a védővámos politikát kevésbé kedvezőnek nyilvánította, írja a következőket:

»A közös vámterület kivitelének gyarapodása, főleg az iparnak (értsd: osztrák iparnak) vált javára, ezt a monarchia mai gazdasági fejlődési állapotában talán szükségtelen is mondani, a mint arról alaposabban meggyőződhetünk, ha a kiviteli és behozatali összeget alkatrészeire bontjuk. Még kedvezőbb eredményt mutat az ipar szempontjából a közös statisztika egy más csoportosítása.

A közös vámterület kivitele a kikészítési eljárással együtt

	Mezőgazdasági	Bányászati	Ipari	Összesen
	termék millió koronában			
1891-ben	564	104	973	1641
1901 ben	691	150	1140	1981

Az ipari termékek kivitelénél a többlet nem csak általában legnagyobb, 167 millió korona, a mezőgazdaság 127 és a

¹ V. ö. Láng Lajos; »A vámpolitika az utolsó száz évben« Bpest. 1904. 420—424. lapok.

bányászat 46 millió koronájával szemben, hanem viszonylag is elég tekintélyes, 17 százalék.«

Ezután megvizsgálja a gyártmányok kivitelének 22 csoportját és úgy találja szerzőnk, hogy az 1891 — 1901. évtized alatt »a 22 csoportból a gyógyszerek csoportja mutat jelentéktelen elmaradást, míg az *élelmiszerek, bőrárúk, kőárúk, gyűjtőszerek* csoportja *igen komoly csökkenést; a többi 17 csoport mind kisebb nagyobb, sőt egynémely igen tekintélyes gyarapodással dicsekedhetik.*«. Azt meg tegyük *mi* hozzá, hogy éppen azon áruk kivitele emelkedett, melyekből a magyar ipar kivitele számbavehető részt kivenni nem tud; és éppen azok kivitele mutat »igen komoly csökkenést«, melyekben a magyar termelés különösen érdekelve van, így az élelmi ipar, bőripar stb.

»Az osztrák ipar mindazonáltal folyton elégtelenséget tanúsított. Nézzük meg ad-e neki erre okot a behozatal alakulása. A közös vámterület behozatalánál (1891 —1901) azt látjuk, hogy *a nyers anyag behozatalának növekedése* nemcsak általában *legnagyobb, 283 millió* az összes gyártmányok 143 milliójával szemben, hanem viszonylag is jóval nagyobb, *40 százalék, míg a gyártmányoké csak 25 százalék.* Összehasonlítva a gyártmányok behozatalának és kivitelének növekedését, azt látjuk, hogy a gyártmányok kivitele gyarapodott 167 millió koronával, míg azok behozatala emelkedett 142 millió koronával, a mi elég kedvező arány még védvamos szempontból is.«

»Hasonló eredményre vezet a másik csoportosítás. A közös vámterület behozatala:

	Mezőgazdasági termék	Bányászati millió koronában	Ipari
1891-ben	601	115	553
1901-ben	787	226	681

A mezőgazdasági behozatal növekedése nemcsak általában 186 millió, a 128 ellenében, *hanem viszonylag is 31 százalék a 23 százalék ellenében nagyobb,* mint az ipari termékek behozatalának emelkedése. Ha tehát valaki panaszkodhatik a *védelem elégtelensége miatt,* az nem az iparos, hanem a *mezőgazda.*

S ha most itt is szembeállítjuk a behozatal gyarapodását a kivitelével, azt fogjuk találni, hogy a míg az ipari termékek kivitele 167 millióval, ugyanazok behozatala csak 128 millióval gyarapodott. Más szóval *az ipari termékek kivitele ma 39 millióval kedvezőbb, mint az autonóm politika idején.* Ellenben a mező-

gazdasági termékeknél a behozatal növekvése tetemesen nagyobb, mint a kivitelé. A kivitelé csak 127 millió, a behozatalé pedig 186 millió korona, vagyis *a mezőgazdasági kivitel ma 59 millió koronával kedvezőlenebb*, mint volt a szerződéses kor előtt. A kik tehát a védelem fokozását kívánhatják, ismét csak a mezőgazdák és nem az iparosok.«

Íme megnyugvást meríthetnek a vámközösség hívei Láng Lajos ez írásaiból! Fentebb előadott tényeink nem sötét túlzás-szüleménye, hanem igen komoly gazdasági krízis tünetét bizonyítják.

Az eddig bebizonyult tényeket csak megerősíti, sőt, ha ez még lehetséges, a magyar mezőgazdaságra nézve szomorúbbá teszi a közös vámtarifa 30 fő árucsoportja behozatalának vizsgálata. Ugyanis *a közös vámterületre behozott 30 faáru csoportból 20, azaz húsz áru, nálunk is termelhető*, kellő védelemmel és helyes gazdasági vezetéssel *néhány év alatt a kívánt mennyiségben produkálható volna*.

A közös vám nyújtotta »biztos piac« alig több képzeletben élő mesénél, mikor tudjuk, hogy a közös vámterületre 1891-ben 41 millió és 1902-ben 52 millió értékű nyers gyapjút és az előbbi évben 24, az utóbbiban 56 millió korona értékű mosott gyapjút; azután 33, majd 48 millió értékű nyers dohányt; *0,4 és 35 millió korona értékű tojást; továbbá, 6 és 19 millió értékű sertést; 10,8 és 18,6 millió értékű nyers marhabőrt; 7 és 11 millió értékű báránybőrt; 1902-ben 18,6 millió értékű nyers és törött lent; ezenfelül 6 és 13 millió értékű kukoriczát; 20 és 13 millió értékű búzát; 22 és 12 millió értékű ökröt hozott be Ausztria 1891-ben, illetőleg 1902-ben.*¹

Mit jelent a fokozódó behozatal a magyar mezőgazdaságra nézve, azt a közös vám hívei megtanulhatják a teste lelke szerint közösvámos Láng Lajos »Vámpolitikája« 467. lapjáról. Ott ezeket írja: »Az osztrák ipar jobban fejlődött, mint a magyar mezőgazdaság. *A behozatal jobban emelkedett, mint a kivitel. Ennek hátrányai főképp az őstermelésnél vannak. Az Európa szerte erősödő vámvédelem az idegen gabona, liszt és állatok ellen, Magyarországra nézve igen súlyos következkésekkel járt.* Minden elvesztett piac magában véve veszteség, mely azonban még fokozódik az által, hogy arról az elzárt piacról más országok nyersterméke is kiszorult, mely most más piacon támaszt versenyt, vagy *egyenesen a mi piacunk felé fordult.*

¹ V. ö. „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1893. évf.: 174. lap és 1902. évf.: 219. lap. Közli Láng Lajos: i. m. függeléké 20—21* 1.

E kétélű nyilatkozat nem értelmezhető másként, mint a hogy írója is értette és a mely eredményre kell jutni a gazdasági statisztika *minden objektív vizsgálójának: hogy a vámközösségi politika harmincz esztendeje* nem igazolta a hozzáfűzött várakozásokat. Bár az első pár évtizeden át nyugalmat biztosított gazdasági életünknek s ez egyideig hasznára is vált, az akkor nyert előnyöket azonban a magyar termelés elvesztette a legalább másfél évtized óta tartó gazdasági pangásban, eladósodásban, mint ezt még bővebben is látni fogjuk.

A magyar mezőgazdaság: önálló, önczélú, önsúlyú magyar termelési rendszer megalkotása, magyar önálló nagyipar teremtése nélkül, melyek mindenkének közvetlen akadályozója a gazdasági közösség: tovább nem fejlődhetik; ellenkezőleg tovább züllick.

(Folytatjuk.)

Rácz Gyula.

JÓKAI.

A modern világ technikai fejlődése majdnem mindennap új iparágakat teremt. Valamely gondolatokban gazdag agyvelőben megszületik egy eszme s az néhány hónap múlva már gépekben megtestesülve teremtő útjára indul. Az ipar és munka megbecsülésében minden gondolkodó ember egyetért, de van ezen új iparágak között egy, a melytől méltán fordul el undorral minden jóízlésű ember: az, a melyet jobb szó híjján, *irodalmi gyászipar*-nak neveznék. Alig hunyja le szemét valamely kiváló ember, megindul a legízléstelenebb házkutatás hagyatékában. A detektív szimatjával napfényre vonnak minden szennyes és rejtett dolgot, melyről kegyelet és tapintat egyaránt azt parancsolná, hogy eltetve maradjon. Renan gyönyörű szavával a feledés az a büntetés, amelylyel mindazt sújtjuk, a mi kicsinyes és rút volt életünkben: miért bolygatni hát azt, a mit az idő fővénye amúgy is betemet? Ez az idéetlen lárma — Jókai halála és George Sand születésének századik évfordulója idézte fel a legújabbakat — mindig egy képet és egy verset juttat eszembe. A kép Verescsaginé: mint osztoznak a holt harcos tetemén a hollók és varjak; s a vers Tompáé:

Hol a sas is csak félve járt elébb,
Csipogva üt ott most tanyát a szemtelen veréb.

A múlttal való leszámolás szükségletét azonban nem szüntetik meg az ilyen visszaélések; ha eldől a nagy élőfa, józan okosság parancsa, hogy mérjük meg nagyságát, számítsuk ki köbtartalmát és gondoljunk arra is, hogy mennyi napfényt fogott el a kisebbek elől, s a míg maga nagyranőtt, hány kisebb és gyöngébb növény csenevészedett el árnyékában. Nem kell *Guyau*-val kizárólag a művészet szocziológiai jelentőségét hang-

súlyozni, hogy felismerjük, mennyire fontos összetevő erő valamely társadalom életének megnyilatkozásaiban valamely nagy író, minő suggestív hatásnak felidézője munkássága s mennyire megzavarja — egy-egy osztály javára — a társadalmi erők egyensúlyát az, ha törekvései egy nagy költői génusz erejében, bizonyos tekintetben, erő-multiplicatort kapnak; hogy eltűnt, megvalósult vagy csődöt mondott eszmék miképpen nyernek új erőt és hatékonyságot a költői világban való törekvésük révén s várják az alkalmat, hogy onnan ismét a reális életbe beléphessenek; hogy miképpen altatják el az elégedetlenséget és osztálytudatot az egyik félben s erősítik meg a másokban. De természetesen eme szempontra ügyelve, sohasem szabad azért szem előtt téveszteni, hogy a gyönyörűségnek önmagában — a valóságra való minden vonatkozás nélkül is — milyen nevelő és ethizáló ereje van és nem szabad ama korátolt gondolkodásmód szerint ítélni meg a művészet jelenségeit, a melyet Carlyle méltán nevezett az ehető és nem-ehető kategóriái szerint igazodó disznófilozófiának.

A mi ma eretnekség, az holnap orthodox hitelv s így az idő távlatába beállítva Jókait, a haladás ügyének szolgálatában látjuk elindulni; nemcsak »A magyar nábob« költője volt az ősz mesekirály, hanem ifjúságában a radikális demokrácia harczosa is, a melynek eszményeit és eszméit, ha élte folyamán el is távolodott tőlük, meg még sem tagadta soha. S ha az az osztály, a melynek erényeit festette, történetét megrajzolta, a viszonyok alakulásához mérten ama megváltozott helyet foglalná el a magyarság küzdelmeiben, amelyet Jókai a maga idejében elfoglalt: sokkal kevesebb okunk volna csüggedten nézni a jövőbe. De egyébként is, mi mindannyian nem azért a harczban való részvételért vagyunk Jókai adóssai és jobbágjai — hiszen minden harcz disszonanciákat kelt — hanem azért, a mit teremtett; a valódi, természeti eredetű világ mellé alkotott másik világért, a melynek emberi, helyesebben *jókaii* eredete van, s azért a gyönyörűségért, a mely bennünk e világ közvetlen és a gyakorlati világ követelményeitől meg nem zavart szemlélése nyomán keletkezett. A világ szó nem csak metafora itt. Jókai egy egészen különös világot teremtett és nincsen az a Jules-Verne-i utazó, aki eme világ körüli lelki utazást nyolczvan nap alatt bevégezné. De ennek a világnak és teremtőjének néhány felütlő sajátosságát már rövidebb kirándulás után is megismerhetni. Ilyen úti jegyzeteket adok én itt: töredékegek és

főleg erősen meg van rajtuk ama szemüveg színe, a melyet magammal vittem. Más utas bizonyára más dolgokat lát meg benne: minden szemnek külön optikai törvényei vannak. Legyünk türelmesek egymás véleményei iránt, meggondolva ama sok bajt és nyomorúságot, a melyet a bizonyosság rettenetes mániája idézett az emberiségre. Két felfogást szólaltatok meg az alábbiakban Jókairól; azt hiszem, e kettőn kívül még igen sok lehetséges róla, ugyanolyan jól vagy rosszul megokoltak, mint ezek. Melyikben és hol van az igazság? E kérdésre Pyrrhonnal felelek, a kinek bölcshez illő, szerény választ kellene ébren tartani a gyűlölködő és igazság palástja mögül annyi szenvedést árasztó emberiség elméjében: Οὐδὲν ὀπίσω.

I.

Nem sokára azután, hogy Jókai meghalt, egy barátommal, a ki a természettudományos gondolkodásmód neveltje és azonfelül moralista, tehát mindenképen arra van előkészítve, hogy kellemetlen igazságokat mondjon az embernek, beszélgettem Jókairól. Bosszús és kedvetlen volt és haragos mozdulattal mutatott rá egy nagy halom gyászkeretes újságra és képeslapra s így szólott hozzám:

— Megvettem valamennyi lapot, a mely Jókai halálakor megjelent, s mi több, el is olvastam mindazt, a mit írtak róla; mondhatom, hogy az irodalmi sirató asszonyok dicsőítés és nagyhangú szólamok nélkül sohasem szükölködő szótára alaposan kitett magáért és alighanem gazdagabb is lett néhány új frázissal ezúttal. De az okos, józan szót, a melyet kerestem, senki sem írta le, pedig az alkalom kitűnő volt. Senkinek sem volt bátorsága kimondani azt a szót, a mely megtörte volna a varázslatot: óvakodjatok a *képzelet kicsapongásaitól*. Ha nem volna gondolkodástok annyira át meg átítatva nyárspolgári meggondolásokkal, régen beláttátok volna már, hogy milyen korlátoltság az erkölcstelenség bélyegét szinte kizárólag azok homlokára sütni, kik testükkel vetkeznek. Vannak, a kik elvont gondolatokkal, filozofemákkal szeretkeznek s a képzelet bujaságai épúgy enerválják és meggyöngítik a lelket, mint a test kicsapongásai. Valaki gondolatban megkíván egy nőt, már házasságot tört vele. A moralista szemében tett és szándék közt vajmi kiesi a különbség. A ki a test szépségeit rajzolja, meg is kívánja s élvezi is azokat. Nézd ebből a szempontból, s az „idealista” Jókai valóságos Sardanapal. A ti imádott Jókaitok

olyan ember volt, a ki az életnek minden raffinált gyönyörűségét képzeletében élvezte át. Hallgasd meg, nem a kéjencz szeme és szava ez: »Fiatal leány volt, legfeljebb tizenhat éves. A kék mellényke a legtökéletesebb szűzi formákat tünteté ki minden szorongató vállfűző nélkül, s a mint kurta piros szoknyájának egyik szeglete munkaközben övébe fel volt tűzve, a még kurtább ing térden felül engedé láttatni lábait. Karcsú, szűk bokák, domború lábfejek és egyöntetű szépségvonalak.* Képzetele, a melynek nincsen féke, mindenhova elsegíti és mindent megmutat neki. Mindannyian belátjátok, hogy ebben az íróban a képzelet volt az uralkodó tehetség, de ezt nem gáncs, hanem magasztalás gyanánt hirdetitek róla.

Jókai classicus képviselője annak az emberfajnak, a melyben az értelmi fejlettség csúcspontját nem az elvont gondolkodás, hanem az érzéki képek nagy gazdagsága jelenti. Első sorban és főképen imaginatív lélek, s a kép, melyet a világról magának alkotott, eme imaginatív vonást viseli magán legjellemzőbb bélyegül. Mint gyermekek, mindannyian ilyen képzelő lények vagyunk, ilyen volt az egész emberiség fejlődése kezdetén és ilyenek még ma is a vad népek. Képzeletük alkotásaival népesítik meg a világot s magyarázzák meg maguknak annak jelenségeit. De a mi a normális embernél csak átmeneti fok, az a Jókai-fajnál állandó szellemi állapot: az örökös gyermekség. Nyisd ki akármelyik, a gyermek lélektanával foglalkozó munkát, a melyekben százával találsz ilyenfajta megfigyeléseket;** a gyermek lát valakit vagy valamit, pl. egy lyukas követ s e látvány megmozdítja elméjét: az a lyuk egy kastély, a melyben tündérek laknak, lakmároznak és így tovább. Vagy lát egy sánta embert például s rögtön előáll a történettel: a szegény ember lovon ült, leesett, mert egy boszorkány követ tett az útjába és így tovább. Most hallgasd meg, miképp adja elő Jókai a regényei genezisét: »Vagy egy vezéreszme érik meg agyamban, vagy egy történelmi adatra találok, vagy lélektanilag megoldatlan esemény merül föl előttem. Akkor ehez az ötlethez meg kell találnom az alakokat, a mik ezt a történetet keresztül viszik. A mikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniuk a regénymese egész szövevényét.«*** Én, bár-

* Fekete gyémántok 46. (Mindig a százkötetes nemzeti kiadást idézem.)

** *Ribot*: Essai sur l'imagination créatrice. 2e édition, revue. (Paris Alcan 1905.) 86—97.

*** *Jókai Mór*: Önmagáról. (Franklin-társulat, Bpest, 1904.) 40. lap.

mennyire erőltetem is meg eszemet, nem látok semmi *lélektani* különbséget e két lelki művelet között; ugyanaz a lelki mechanizmus dolgozik a költőnél, mint a gyermeknél; csak a feldolgozott anyag minősége más. Ha matematikailag pl. egy képletben ki tudnók fejezni e folyamatot, az én hitem szerint, a két képlet teljesen azonos lenne. Vagy tovább hallgatva Jókai vallomását: »mikor az alakok megvannak, én akkor oda helyezem magam az egyes alakoknak lelki világába, bennük élek; magamévá teszem mindegyiknek kedély hangulatát«,* nem ugyanezt cselekszi-e a gyermek, a ki a harmatos pázsit láttára azt mondja, hogy a fű sír, vagy az a másik, aki azt mondotta, minő szerencsétlenek lehetnek az útszéli kavicsok, mivel mindig egy helyen kell maradniok s ugyanazt látniok; s azután részvétből felkap egy csomót közülök s más helyre viszi őket. Ha ezek a gyermekek elméletileg tudnák formulázni, hogy mit tesznek, nem mondhatnának egyebet, mint a mit Jókai mond maga-magáról: »oda helyezem magam az egyes alakoknak világába«. Jókai legnagyobb erejét tehát egy olyan tehetség kivételes fejlettsége teszi, a mely az emberi fejlődés legkezdetén él és virágzik. Ha messzi távlatból nézed az emberiség szellemi életének történetét, úgy látod, hogy ebbe a tételbe lehet összefoglalni: fejlődés a képzelet uralmától az intelligentia uralma felé. Ez a harc évezredek, a visszaesések gyakoriak benne és előidézőik épen azok, a kik ebben a tekintetben maguk is ősemberek: az imaginatív lelkek, a művészek általában. Platon mély elme volt s nem ok nélkül akarta Homerost kitiltani ideális államából. Jókai ezt a fejletlen gondolkodásmódot, ezeket az ősi gondolatkapcsolatokat kelti megint életre olvasóiban s mikor diákéveinkben láttam, miként töltöttél egész estéket Jókai-regények olvasásával, mindig a félvad népek jutottak eszembe, a kik órákon keresztül hallgatják rapszodjaik elbeszéléseit.**

Ezeknek az óráknak emléke kiirthatatlanul megmarad idegeidben és így lelkedben is. Nézz körül, vizsgálj figyelmesen az életbe kilépő fiatal férfiakat és nőket; mindannyinak arcán valami lázas pirosság ül, szemük a távol alaktalan felhőin csüng, alkalmatlanok a küzdelemre és harczra; gyönyörökről álmodnak, álomnak tartják az életet, és a mint érzékeny lelküknek valamelyik finom arabeszkjére ráút a valóság pörölye,

* Jókai: Önmagáról.

** Ribot: Id. munka 36.

megrepednek; szenvednek, elégedetlenek, utálják és gyűlölik az életet, a melynek pedig épen kemény és komoly voltában rejlik igazi nagysága és szépsége. A Kárpáthy Zoltánok, Kadarkuty Viktorok, Berend Ivánok neveltjei a férfiak; az Eviláké, Eszéky Flóráké, Világosi Ilonkáké a nők.

Gondoljál csak Kárpáthy Zoltánra: 14 éves korában filozófiai doktorságot szerez Berlinben; 15 éves sincs még s romantikus színdarabot ír francziául, a melyet Victor Hugo («csak tudnám, melyik a keresztneve» — ezt az útmutató elmésséget mondatja az író egyik személyével e név kapcsán) dícsér és nagyra tart; 16 éves korában beutazott két világrészt s tapasztalatait két kötetes úti naplóban már közzétette; naponta tizenhat óráig ül íróasztalánál, nyolc óráig ír munkából, nyolczig mulatságból; majd hamarosan a nép kegyenczévé bálványozott szónokká válik, a ki hallgatóit odaragadja, a hova neki tetszik, kinek ritka ötletei, ragyogó mondásai örök emlékül maradnak fenn a zöld asztalok hívei között. Erkölcsi kiválóságáról nem is szólok: bátorsága és ereje nem ismer határokat; a mit más ember a lemondás és erkölcsi önfegyelmezés kemény iskolájában egész életén keresztül nem tud megszerezni, azt Jókai kész tehetség gyanánt adja útravalóul hősének. A mit az ember az életben a munka gyümölcseként nyerhet el, azt a jót a Jókai-ember az »isten kegyelméből« kapja. Nem nehéz elgondolni, minő lélekkel fog már most a Jókai nevelte ember a munkához, a mikor így rajzolták meg neki képét. Ti a vagyon egyenlete-sebb eloszlásáról mertek beszélni? nézd meg Kárpáthy Zoltánt, a ki hetvenhétezer hold föld birtokát egy rossz látszat kedvéért elveti magától. Hát érdemes ilyesmiért küzdeni és tömegeket megmozgatni? Sokalljátok a tíz- és tizenkétórái munkaidőt? nézzétek meg e nagyúr fiát, a ki előkészület és szükség nélkül szinte még egyszer annyit dolgozik. Oh ez a költő, a ki így beszél róla, az nem tudja mi a munka, ha néha tollára veszi is nevét. De hát akkor miféle költő az, a ki olyan embereket rajzol szimpatikus színekkel, a kik munka nélkül lesznek nagygyá és erőssé? Nézd meg rendre a hőseit és mindent találsz közöttük, csak olyat nem, a ki igazán dolgoznék. Pedig hát azt mégis be kell látnotok, hogy a munka az életnek sava-borsa s az emberiség fejlődése egy olyan eszmény felé irányul, a hol a munka mennyisége és minősége szabja meg az ember értékét. Én nem tudok nagyobb, mélyebb s szebb dolgot, a mely művész lelkét hevíthetné, mint a munkát. A vallás, szerelem, harcz

művészi értékesíthetősége el fog törpülni eme új istenség mellett s meglátod, minő művészet lesz majd az új, a melynek ő lesz a múzsája! Egy új világ lesz majd az új erkölcsi és új művészi értékekkel is, a melynek első költő felfedezői közé France és Zola tartoznak. Minek örökké szerelemre tanítani a fejlődő embert? rájön arra tanító nélkül is, minek gyönyörűségeit dicsérni, majd felfedezi amúgyis magától őket. De mennyi nagy és értékes dolog van az életben, a mely rászorulna, hogy a költői világ napjának sugara aranyozza meg.

„Vagy gondolj a Tengersizemű hölgynek arra a jelenetére, a mikor Erzsike a férjét ott találja a gulyásuk feleségénél. A szobában meglátja az ura kalapját, meg karikás ostorát; a gulyásnének a gúnyája oda volt rakva a lóczára. Ő, a megcsalt feleség leveti a maga ruháját, felveszi a gulyásnéjét s ott marad a Gyuricza Péter feleségének. Ennek a komáromi Francillonnak nincsenek lelki válságai, erkölcsi skrupulusai, kurtán, furcsán elvégzi a maga dolgát. S mivel az ember megokolatlanul még ebben a Jókai-világban sem cselekedhetik, íme ez indító okok: »Tetszik nekem az egész ember: egész bűn. Inkább az olyan férfi, a ki nem mossa ki a száját, ha fokhagymát evett, mint a ki az orgiából tér haza s azt hazudja, hogy konferencián volt. Megutáltam a parfümöket s vágyom a bűz után«. * Most beszéld el, minő pusztítást visz végbe vergődő női lelkekben egy ilyen könyv és ilyen író. Ne mondd azt, hogy hiszen ez csak mese, a mely nem formálja az olvasó lelkét a saját képmására. Jókai regényei tele vannak hasonló esetekkel, alakokkal s húsz-harmincz kötetet mindannyian elolvastunk belőle; meg azután tudjuk, hogy az emberi lélek finom organizmusában minden benyomásnak marad valamiféle csapadéka, mint a hogy minden lehulló esőcsepp is segít alakítani a föld arczatát. Az ilyen benyomások halmaza desorganizálja a lelket s olyanokká teszi az olvasókat, hogy rajtuk is mindenki nevetet, a mint nevetett Platón feljegyzése szerint Thalesen a thrák szolgáló leány, mivel a bölcs, mikor az utcán járva az égboltot vizsgálta, minduntalan belebukott egy-egy gödörbe. S ez a te íród így rajzolja a világot és embert, még azt gondolta magáról, hogy ő dicséretes dolgot művelt. Vallomásainak egy helyén — ugyancsak szeretett magáról beszélni, nem tartott azokkal, a kik azt tartják, hogy »Le moi est haïssable« — ezt írja:

* Tengersizemű hölgy 75.

»Ha én akkor ő vele (a ki Franciaországba akarta csalni) elfutok, most én volnék a realista írók czéh mestere: mert erotikus láng, satyr, véna és luxuriosus fantázia bennem is volt annyi, mint azokban. De nem használtam, mert magyar közönségnek írtam. Ma milliók olvasnák munkáimat s átkoznának az apák és anyák, a kiknek gyermekeit megrontám*. Hogy a magyar apák és anyák nem átkozzák, ez csak belátásuk fogyatékoságán múlik s Jókai, úgy látszik, nem tudja, hogy van bűn a szentlélek ellen is.

A Fekete Gyémántokról beszéltem az elébb s így önkénytelen eszembe jut a köszénbányák életének egy másik rajza: Zola *Germinalja*. Tartsd egymáshoz e két regényt és íróiknak bennük és mögöttük megjelenő élet- és világfelfogását s megállapíthatod Jókai helyét az emberi szellem evolúciójában. Milyen messze jár előtte a francia, a ki a munka szépségét és gyötrelmeit oly módon rajzolja, hogy megremegetti az emberiség lelkiismeretét és a részvét meg szeretet forrásait kelti föl az olvasóban. A ti költők a képzelem színes leplét borítja rá a valóságra s nem látunk belőle egyebet, mint azokat a tetszetős alakokat, a melyeket az ő költői kedvének erre rászíneznie tetszik. Amaz fölbreszt, ez elaltat bennünket, amaz azt harsogja fülünkbe: tovább! előre, emez adomázva arra oktat, hogy minden úgy van jói, a hogy van, s még jobb úgy, a hogy volt. Zola a jövőbe fordítja tekintetünket, Jókai — noha megírta a Jövő század regényét is — alapjában véve a múltba. Mintha suggallat ereje alatt állana, tekintetével mindig a XIX. század közepét keresi. Ez az ő klasszikus ideje; nagy és szép idők voltak azok, de nekünk a jövő feladataira kell készülnünk s én hiszem, hogy az elkövetkező idők szebbek lesznek amazoknál. Az ő regényein nem látszik meg nyoma a legnevezetesebb eseménynek, a mely a XIX. században a regényírásban történt: a regényben fölszívódott a tudomány s a képzelet raczionalizálódott, valószínűbb és tudományosabb lett. A mai emberiség munkája és feladata olyan bonyolulttá nehéz, hogy nem engedheti meg egyetlen szervének sem, hogy a léha gyönyörűség szolgálatába szegődjék. Már kinőttünk abból a korból, a mikor minden ember számára az volt az egyetlen probléma, a mely érdekelte, vajjon Jancsi meg fogja-e kapni a maga Panniját. És ez a fejlődés nem mai keletű; a XIX.

* Tengsz. h. 184.

század nagy regényírói, e műfaj fejlődésében eleddig elért legmagasabb pontok, mind ilyen irányban dolgoztak. Dickens a nyomornak, az erkölcsi élet nagy problémáinak, a lelkiismeret válságainak írója. Thackeray suhogtatta kezében a legrettentesebb ostort, melylyel valaha a képmutatást sújtották; Dosztojevszkij, Balzac s az ő tanítványa nálunk, Kemény, Flaubert — az emberi lélek szenvedélyeinek természetrajzát szinte tudományos módszerrel kutatták; Tolsztoj és Zola pedig az emberiség lelkiismeretének ügyészeivé nőttek ki magukat. Hol van ebben a sorban a helye Jókainak? Kedves játékká fajul a költészet, ha elszakad a kor nagy érdekeitől — írta még Jókai föllépte előtt báró Eötvös József és ez a mondás szó szerint beteljesült Jókain.

Valóban ez a szó az, a melyet kerestem, a melyet Jókai műveire vignettául rá kellene akasztani: egy színes elme kedves játéka. A játék szón nincs miért megbotránkoznod. Schiller mutatott rá az esztétikai tevékenységnek és a játéknak azonos forrásaira; s ezen a nyomon elindulva Lazarus, Spencer, Groos az esztétikai tevékenységet is beleillesztették az állati és emberi életműködések sorozatába; az embernek az a művészet, a mi az állatnak a játék. A művészet evolválta játék, a játék ki nem fejlődött művészet. Ebben a szóban tehát semmi megbélyegző nincsen. Vagy ha ezt mégis visszautasítod, az mondom, hogy Jókai költészete emberi alakba bújtatott és modernizált mitológia (Ribot). Az emberiség költői képzelete először mithosokat teremtett; hősei istenek voltak; ezekből fejlődtek az eposok, a melyekben isten és ember egyaránt szerepel; a folytonosan haladó és fejlődő gondolkodás kiszorítja az isteneket és a költészet szereplőjéül megmarad az isteni tulajdonságokkal ékes ember: a hős; majd lassú átalakulás után és folytonos recidívakkal megjelenik a költészet hőse gyanánt a mindennapi ember. A Jókai regényhőseiből minduntalan kiütköző emberfölötti vonások az atavizmus nyomai alakjaiban és benne magában is. Most már tudod, honnan ered hőseinek mindenhatósága: egy elmúlt és túlhaladott korszak képzeleti világfelfogásából. Emlékezel ama helyére, a hol regényírói működését magyarázva azt írja, hogy a mit ír, azt mind érzi s hozzáteszi, »lehet, hogy ha nem így csinálnám regényeimet, hanem úgy, mint a szerencsésebb mesterek, a kik nem benne élnek alakjaik meséjében, hanem maguk előtt látják azokat s kívülről mintázzák őket, akkor alakjaim jobb lábon állnának; de mi lenne

akkor szárnyaikból?»* Ebből a vallomásból csak az utolsó ötlet érdekel engem: valóban alakjainak szárnyai vannak, csak hogy ezek a szárnyak el vannak rejtve a mai viselet alatt. Ezért ül a mai ruha olyan rosszul rajtuk, s ezért szakad, fejtik ki olyan gyakran köntösük.

Azonban eme félig-meddig mithologiai köntös mögött, ha jól oda néz, némely fölötte gyakorlati célzatokat láthat meg az ember. Ha egy Galton-féle, a családi jellemvonásokat feltűntető arcképet próbálnál készíteni Jókai kedvező világításban feltűnő hőseiről s társadalmi helyzetükről, ama meglepő tanulságot nyernéd, hogy hősei túlnyomó számban a nemesi osztályból a fő, de különösen köznemesi osztályból kerültek ki. Lehet, hogy ez öntudatlan választás volt nála, de hatásaira s reánk nézve nem lehet közömbös. Ennek az osztálynak életét, küzdelmeit, erényeit és fogyatkozásait rajzolta ő meg, s a köznemességnek, a magyar »középosztálynak« ő az igazi történetírója. Ennek gondolkörében élt ő maga is, s nem látott túl ez osztály szemhatárán. A mi egyéb fajta ember van, az többnyire epizód-alak, noha ez — a Jókai-alakoknak talán a tízezert is megközelítő számát tekintetbe véve — természet-szerűleg csak nagyjából lehet igaz. Regényei tele vannak a közélet lármájával. Ez politikai és társadalmi szempontból fölötte nevezetes tény, nemcsak azért, a mit Jókai maga mond egy helyt: »A határvonalt politika és költészet között nem ismerem. Csak annyit tudok, hogy sohasem olvastam jellemzőbb, élethűbb, tanulságosabb regényeket, mint Széchenyi politikai iratai és soha meggyőzőbb, áthatóbb politikai műveket, mint Eötvös regényei. A kettő csak együtt valami; kivált nálunk magyaroknál, hol az egyik élete a másikat szüli«** — hanem azért is, mivel a regények igen alkalmas fegyverül kínálkoztak a magyar középosztály számára avégből, hogy az államhatalom politikai monopolizálását a költészet világában is végbe vigye velük, hogy az ideológia egész rendszerét » saját szükségleteihez mértén átalakítsa, hogy annak, a mit Goethe *die Fortifikationslinien des Daseins*-nek nevezett — a szellemi világ egészében való megrajzolását végbe vigye. Ne hozza fel senki ellenvetésül, hogy Jókai a saját korának költői történetét írván meg, nem is rajzolhatott más képet róla; a *Falu jegyzőjében* Eötvös József is a saját korát festette, de neki volt szíve, meg tudta

* Önmagáról 43.

** Kárpáthy Zoltán 360.

érezni a nyomor nemzetié-szenvedése, a népnek szomorú és egekre kiáltóan igazságtalan sorsát. A nemzet lelkesmerete szólalt meg benne s ennek szavát sehol sem találod Jókaiában. Olyan nagynak és szépnak látta a nemesség küzdelmét, hogy ez elfeledtette vele a nép baját, annyira dicsérte a kardot, hogy nem jutott szava az eke és gép számára. Kicsiny dolog, de jellemzetes — s lehet, hogy tévedek is — de én sehol sem olvastam a munkáról és eszközeiről ilyen költői ömlengést, mint a minő ez a vitézi életről és jelképéről: »Oh az a kivont kard olyan sokat tud beszélni, ha van, a ki olvasni tud róla, az elmondja, hogy van az embernek egy kedves jó barátja, a ki kettővel fölér veszély idején. A kinek kardja van, az soha sincsen egyedül: a kard elmondja, hogy a magyar született katona s a katonának meg kell állani rendelt helyén, ha a világ összeomlik is körüle.« Nem ismersz e rá ezekben a soroknak szerzőjében arra az íróra, a ki ijedten hagyja abba egy regényét arra a — mint később kiderült, alaptalan — hírre, hogy a regény meséjéért valamelyik főherczeg megharagudott?*

Sem az íróban magában, sem alakjaiban sehol sem látod nyomát annak a nemes elégedetlenségnek, a mely a nagy szellemek családi hasonlatosságát teszi s a mely az emberi haladásnak egyik leghatalmasabb rugója, hanem helyette megkapod azt a lapos, unalmas optimizmust, a melynek erkölcsi értékét eléggé megvilágítja az a tény, hogy a legsimább nyelvű hizelgők és udvaroncok egyike: *Leibnitz* avatta világszemléletté. A lehető világok legjobbika: a Jókai rajzolta magyar világ: a leibnitzi gondolatnak ez a vitézkötéses formulázása, úgy gondolom, találóan fejezi ki Jókai világnézetét és mivel ez a hite hatalmas költői sugalló erő révén közönségére is áttérjed, ezért hatnak művei mint narkotikumok a nemzet törekvéseire. Ezért küzdenek, ha volna módom reá, ellene.¹

II.

Így szólott barátom s én türelmesen, megszakítás nélkül hallgattam meg előadását. Gondolkoztam azokon, a miket mondott s azután így feleltem neki:

* Tóth Béla: Magyar anekdotakincs. — Idejegyzem a sok közül még egy nyilatkozatát a Fekete gyémántokból (240. 1.) „Angela grófnő nagynénjének elmondta, a mi történt. Nem tudott hazudni soha. Ez a plebejus ebekre ragadó kúteg idegen volt az ő kedélyétől.

»Mindaz, a mit mondtál, olyan mint a rossz termés, van benne búzaszem, de sok benne a konkoly. De nem vitázom veled; Paulsennel tartok, a ki azt mondotta, hogy noha már egy emberöltő óta figyelemmel kíséri a tudományos vitákat, nem tud esetet rá, hogy valakinek sikerült volna ellenfelét meggyőznie. Meg azonfelül azt hiszem, hogy a leg-hathatósabb módja valamely felfogás helytelensége kimutatásának az, ha egy helyeset teszünk helyébe. Azért ezt a módot választom: nem czáfolgatok, de elmondom, minő kép él bennem a költőről.

Heine Börnéről írt pamfletje elején felosztja az embereket hellénekre és nazarénusokra, vagyis olyanokra, a ki a szépet és gyönyörűséget, meg olyanokra, a kik az erkölcsi tökéletességet tekintik az élet főjavanak. Saját magát hellének mondja, Börnét nazarénusnak. Az átlagos emberekben e két irányzat elvegyül, de benned például erősen él a nazarénus szellem. Egy pompás virágot látsz s a helyett, hogy örvendenél, hogy átengednéd lelked a gyönyörűségnek, azt kérded, vajjon nem bódít e el az illata egy gyöngébb szervezetű lepkét. Azt gondolom, az élet nagy általánosságban olyan száraz, unalmas és szomorú, hogy az emberiség jóltevői közé kell számítanunk azt, a ki felderíti komoly arcunkat és elsimítja homlokunk ránczait. Sokféle mértékkel szokták megmérni emberek értékét és nagyságát: jó cselekedetek, fennkölt szándékok, új felfedezések, nagy gondolatok szerint, csak arra nem gondolnak, a mi a legegységesebb, minden emberhez szól: *a gyönyörűség szerint*. S ha egész gondolatvilágunk, legalább a felszínen, nem volna annyira át meg átítatva nazarénus elemekkel, már réges régen kimondtuk volna, hogy az a legnagyobb ember, a ki a legtöbb emberben képes a viszonylag legmagasabbrendű gyönyörűségek legnagyobb mennyiségét költeni. S ha ezt a mértéket alkalmazzuk Jókaira, szinte kétségtelen, hogy ötven esztendő óta ő volt Magyarországon a legtöbb s legnagyobb szellemi gyönyörűség kútfeje. Senki sem mutatott nekünk s apáinknak olyan fényes és színes képeket az életről, mint ő, senki sem keltett az anyáink szívében oly édes megindulásokat és szerelmes sejtéseket, senki sem támasztott bennünk oly lelkes magyarságot, senki sem kaczagtatott meg bennünket annyiszor és olyan jóízűen. Ti mindig csak nagy társadalmi tüneményekkel foglalkoztok s nem látjátok meg, noha ez is egy szociológiai tény, hogy x vagy y most egy órán keresztül

gyönyörködik. Megfürösztli lelkét, a melynek rendszerint csak az érdek mécsvilága világít, a költői világ napjának melengető sugarában; az embert, kinek élete kicsinyes és szűkkörű, bevezetik egy másfajta, szebb és érdekesebb világba s evvel ruganyosabbá, frissebbé teszi lelkét s alkalmasabbá magát a munkára. Megteszi azt a csodát, hogy az önzőben, ki elől pedig saját énje eltakarja az egész világot, érdeklődést kelt mások iránt, s evvel jobbá teszi. Mikor a költő képzeletének reptet kísérjük, kitágul a saját énünk, mintha a mi lelkünknek is nőnének szárnyai. Az intenzív érdeklődés óráiban kettős életet élünk; a saját magunkét és azét az emberét, a kit a költő ereje elibénk állít.

Mindannyiunk lelkében mélységek és szakadékok vannak, a melyekből csak nagy ritkán száll fel egy egy hang: ha ráfigyelünk: a vágyakozás, a sóvárgás hangját ismerjük fel valami szép, boldog és tökéletes világ után. Mindannyiunkban ott él az, a mit Daudet szimbolikus nyelvén *nostalgie de la caserne*-nek nevezett; ennek a nostalgianak kielégítése nagy és szép feladat s minden nép szereti és megbecsüli azokat, kik ebben segítségére vannak. Ezért lesz minden gyöngéd és álmodó léleknek állandó olvasmánya Jókai, mindazoké, a kik nem tudnak kibékülni az élet valódi arczatával, a kiknek lelkét megmérgezte az ideál egyszери látása vagy megálmódása.

Nem ismerhetem el jogosnak azt a vádat, hogy Jókai nem a valóságot rajzolja regényeiben, hogy hősei nem igazi emberek. Hallgassuk meg csak, hogy ő maga mit mond erről: »Azt mondják rólam, hogy mint regényíró idealista vagyok. Vádnak nem volna megszegyenítő, de nem fogadhatom el. Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem s a mi exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire. Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalutjaikon s futottam veszített csaták után futó betyárok vezetése mellett úttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tűzijátéka közepett s láttam egy rombadólt világot fejemre szakadni Világosnál. Résztvettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, a ki zsidógyerekeket tanít magyar nyelvre havi két forintért s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem a

sors minden csapását s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötélhurok és érdemrendszalag; hullott fejemre a dicsőítés arany virágpóra s a rágalom assa foetidaja. Voltam szerelve és voltam gyűlölve, mint talán senki más. S a saját életem színének keresztül kell rémleni munkáimon.«* E vallomásnak végső szavai az igazi magyarázó: saját élete színe rémlik keresztül munkáin; hány ember élte végig ugyanazt, a mit ő s nem látott benne semmi rendkívülit, szépet, sőt figyelemreméltót sem. Lelki szemének különös szerkezete és sajátos optikája: ez az oka munkái mivoltának, nem pedig az események rendkívülisége. Eme optikának pedig alaptörvénye, hogy a tárgyak és személyek körvonalait, a testieket ép úgy, mint a lelkieket a végtelenség irányában tágítja ki. S honnan veszi bárki is azt a jogot, hogy a saját optikáját jónak, a költőt rossznak, a mit az övé mutat, valóznak, a mit a költő mutat, hamisnak mondja. Csak a legnaivabb dogmatikus elmék, a kik még mindig a Kant előtti metafizika mély álmát aluszzák, hihetik, hogy a mit mi érzéseink útján megismerünk, az a valóság, hogy a dolgok olyanok, a minőknek nekünk látszanak, hogy jóság, szépség, erő, jellem, szín, szag, hő és minden más valóban vannak és léteznek.

Mi azonban, a kik felébredtünk, tudjuk már, hogy mindeme csodálatos gazdag és sokféle világot az emberi elme ereje és törvényei hozzák létre, hogy az óriási világegyetem létezése az emberi öntudatnak végtelen finom szálán függ és minősége annak minőségétől függ. Eme legszélsőbb subjectivitás álláspontjáról az egyetlen lehetséges és következetes filozófiai álláspontból nézve nem kell-e egyenesen nevetségesnek mondanunk minden törekvést, a mely valódi valóság és képzelt valóság között különbségeket állapít meg, a mely így — hogy e nagybanitást a mi tárgyunkra alkalmazzuk — realista és idealista regényírók között tesz különbséget. Mindenben, a mit ember gondol és érez, az emberi elme törvényeinek és mivoltának bélyege van rajta; ebből a körből nincs menekvés, mert mindaz menthetlenül subjektív. Minden ember agyának elütő szerkezeténél fogva másképp látja a világot s eme látomásáról jelentést tehet embertársainak; hát csak a költőnek ne volna meg ehhez a joga, neki kellene úgy látnia, mint a hogy a kritikusok kívánják? Csapd fel Jókai könyvét bárhol és olvasd el valamelyik leírását

* Önmagáról, 30.

és látni fogod a tárgyat, vidéket, embert, hogy jobban sohasem láthatod, épen olyan valóság lesz az számodra, mint az a másik, a melyet elég szűkkeblűen megszoktál az egyedüli valóságnak tekinteni. Hallgasd csak meg: »Mintha most is előttem állnának még azok a nagy terebély reine-claude fák, érettségtől repedező gyümölcsökkel rakva, a mik a kis kunyhót eltakarták; távolabb egy almafa, vérpiros gyümölcsökkel, meg egy másik tafota fehérrel, aztán egy harmadik paszomántos almákkal; a nyitott kunyhóból a begyepesedett útra lehetett látni, melyet kétfelől szőlőlugas szegélyezett. A mint a vigályos lombok között átszűrődött a meleg nyári verőfény, úgy tetszett, mintha zöld aranyból volna minden árnyék.« Az írónak, mikor ezt leírta, s nekünk, ha elképzeljük, ez csakugyan a valóság, a valódi valóság. Száz képzelt és 100 elgondolt tallér között nincs semmi különbség, mondotta Kant. A létezés nem tulajdonsága a dolgoknak. Vagy ha ezt az ismeretelméleti alapot nagyon is bizonytalanak gondolod, hát nem bánom, elfogadom arczodon skeptikus mosoly képében rarajzolódó bizalmatlanságodat, akkor kérlek gondold meg: semmi ellenvetést nem lehet felhozni azon felfogás ellen, hogy a természeti világ mellett van egy másik: az ember világa, a melyet ő maga alkotott s a melynek ő souverain törvényhozója. S az iránt nem lehet kétség, hogy Jókai csakugyan teremtett egy ilyen világot: a melynek megvan a sajátos földje, levegője, növényzete, állatai és emberei, a kiket ő saját képének hasonlatosságára teremtett. És milyen gyönyörű és színes ez a világ s mindenekfölött mennyire érdekes. Sokszor fogtam valamely Jókai-könyv olvasásához avval a szándékkal, hogy a költő lélektanának megfigyelésére koncentrálok majd minden erőmet. De bárminő erős is volt ez a szándékom, a képzelet játéka, a Jókaivilág feltároló pompája csakhamar elfeledtette velem eredeti tervemet. Elolvasol húsz-harmincz lapot s agyadban nincsen más kérdés, mint az: mi lesz ezekkel az emberekkel. A kíváncsiság ősi ösztönét ébresztik fel benned, s te árkon-bokron keresztül követed a költőt. Mennyire naiv, egyszerű, s épen ezért milyen művészi az a mód, a hogy maga mellé emel a költő varázsparipájára; milyen kedves és bájos egyénisége, a melyben oly sok a nemes páthosz, a mély szeretet és érdeklődés, a kedves, csillogó humor, s az igazi megindulás.

Az ember hozzá van kötve a rögéhez a mely eltartja, kevésnek van módjában, mint Odysseusnak, sok

nemzetség várait látni és szokásait megismerni. Mikor egyéni léted szűk határából kivágyol, segítségedre jön Jókai, megmutatja, neked adja az ő egész világát. És minő világ ez! »Az övé volt a nagy Alföld nádasaival, karámaival, csárdáival, kunyhóival és kastélyaival. Az övé a Balaton gyöngyösfényű tükre és rianásos jege. Úr volt a nagy városok palotáiban, őt köszöntötte zúgásával a Bakony erdeje, neki termetté aranyát és mondáit kincses Erdély. Bíborvitorlás gályái bejárták a távoli folyókat és óceánokat, megrakott karavánjai áthatoltak idegen világrések sivatagjain és rengetegein, zászlóját meglobogtatta az éjszakai pólus viharja, léghajórajai ott vonultak el az alkonyi égen szálló fellegek fölött. Hatalma nem ismert határokat térben és időben. Parancsa szerint cselekedett az ősidők barlanglakója, a keresztes lovag, a kurucz vitéz, a vörössapkás, a mai kor gyermeke és parancsa szerint cselekedett a jövő század még meg nem fogamzott embere« (Herczeg Ferencz). A mellett a társaság mellett, a melyben élünk, van nekünk még egy másik is: a Jókai embereié. Az beteg, elsavanyodott, unalmas, emez mindig erős, ép, jókedvű és vállalkozó szellemű. Végigkísérnek egész életutunkon, minden életkorban mást látunk bennük, van mondanivalójuk az ifjúnak és a kezdő embernek, a férfinak és az aggnak. Mindig mást és mást látunk bennük, s mint a biblia képes beszédét minden prédikátor másképp értelmezi, aképen magyarázza mindenki egyéni módon Jókai hőseit. Mint a biblia beszéde, Jókai is tele van metaforákkal; az ő emberei — a hogy Ignotus írta — embereknek a végtelenség felé irányuló metaforái, az ő hőseinek cselekedetei cselekedetek metaforái. Nézd így őket a megérted rögtön mély értelmüket: Berend Ivánokban nem az egyes ember, hanem a jó, az erő princípiuma él, a Tengersizemű hölgyben a rossz. Képekbe öltözteti a jónak és rossznak, sötétségnek és világosságnak, igazságnak és hamisságnak elveit s egymásra ereszti őket. Valóságos isteni színjáték, s mivel ezek az alaperők noha más ruhában, de mindig élnek az emberben, azért hosszú életet jósolok Jókainak, mint a népmeséknek. Régen a felnőttek és uralkodó osztályok lelki tápláléka voltak, ma a gyermeké és a szegény emberé. Ezt az utat Jókai is megfogja tenni, de sokáig fognak emberi szem előtt ragyogni ennek a Tímár Mihálynak, az igazi Aranyembernek munkái.

Valóban én is azt gondolom, hogy Jókai s a hozzá hasonló géniuszok nagy és biztos fegyverek az osztályok harcaiban,

gazdasági és politikai téren egyaránt; de azonfelül azt is hiszem és tudom — és bizonyára te is tudod, hiszen együtt olvastuk Jászi Oszkár szép és tartalmas művében — hogy soha művészeti alkotások úttörői, megelőzői nem lehetnek a társadalmi és politikai mozgalmaknak; ezek, mint a kor egész ideológiája csak követhetik a társadalom structurájában beállott változást bizonyos tekintetben a művészet nyelvére mintegy lefordítják az osztályharcok eredményét. »Új erkölcsi (*s hozzátehetem politikai*) elvek hirdetése sohasem történt legelőször művészi formában, mert az esztétikai tevékenység lényege azt kizárja.«* A magyar köznemesség az 1825—49-ig terjedő időben vívta meg a maga nagy gazdasági és politikai osztályharcát, de a mikor így természetesen a saját érdekeiért harczolt és a saját szükségleteinek megfelelő módon akarta átalakítani az államot, az önmaga felszabadulásának feltételeivel az egész nép felszabadulásának feltételeiért is küzdött, olyan javakért, a melyek a nép egyetemének is javára váltak. S azért, ha ama küzdelmeknek és harczoknak költője első sorban a köznemesség dicsőítője is, eme harc politikai elemeinek esztétikai feltüntetése nem lehet hátrányos, nem lehet »narkotikum« a legszélsőbb és legelőrehaladottab törekvésekre sem. Avval, hogy ezeknek a harczoknak emléke Jókai költészete révén belekerült a nemzet igen nagy részének esztétikai élvezetkörébe, egyrészt egy szükség-szerű fejlődési mozzanat ment végbe — s illet természet-tudományosan gondolkodó ember a jó és rossz antropomorf kategóriáival nem illethet — másrészt azonban egy nevezetes politikai és társadalmi tény is állott elő: bebizonyult az, hogy ama küzdelem elvei és céljai az egész nemzetnek mintegy organizált tulajdonává lettek s hogy ama harczokat »visszacsinálni« már senkinek sem lehet. S azonfelül bármilyen szomorú is, de tény, hogy van még nálunk egy-két társadalmi osztály, a melyre nézve a Jókai regényeinek világnézete nem visszafejlődést vagy megállapodást, hanem haladást jelent. Eád nézve múlt, a mi honfitársaid nagy részére nézve jelen és sokaknak még csak jövő. Gáncsolod Jókait, hogy a múltnak s nem a világtörténet jövő korszakának költője. Míg a korszak nincs itt, addig hiába keresed költőjét; a hol dereng mint Franciaországban, ott nyomában megjelennek költői is. A te lelked tele van a jövő zenéjével s bántja álmaidat a múlt és

* Jászi Oszkár: Művészet és erkölcs. 175.

jelen hangos szava. A hogy mindenben elmaradtunk hatvan hetven évvel Európától, úgy elmaradtunk művészetünkben. A mi népünk még alszik s beszéde, a melynek itt-ott szavát hallod, csak panasz vagy artikulálatlan ordítás. Meg sokan is vannak még előtte, a kikre a fejlődés törvényeinél fogva előbb kerül a sor. Előbb a polgárságnak kell hatalomra jutnia s megtalálni a maga Jókaiját, míg majd a Nép — *Le Roi Peuple* — szab társadalmi és esztétikai törvényeket is.

Azonban azt gondolom: elvakult pártember az, a ki *A magyar nábob*-ban nem lát mást, csak elmaradt köznemest, ép úgy, mint az, a ki *Crainquebille*-ben csak a tehetetlen, a tudatlanság nyomora miatt a törvény félszegségének áldozatává lett proletárt látja. Igaz, minden művészi alkotás a koreszméknek is csapadéka, minden dráma vagy regényhős egy bizonyos kor, nemzet, osztály jellemző lelki és testi ruházatában jár. De eme egyre változó köntös mögött ott lappang az emberi természetnek néhány nagyjában állandó vonása, a melyek az általános emberi voltuknál fogva minden emberhez szólnak s lerombolják azokat a korlátokat, a melyek őket valamely társadalom, valamely kor specziális eszme világához fűzik? A ruha mögött megjelenik az élni akaró, de a halálnak szánt” gyönyörűségre vágó, de szenvedés számára született Ember. Én azt hiszem, hogy Jókai az emberi érzésvilág néhány alapvető — elemét nagy költői erővel fejezte ki, annak az abcének, melynek anagrammái alkotják az életet, néhány betűjét soha el nem halványuló színekkel festette le. A mi engem illet, én soha könnyezés nélkül nem tudom elolvasni Kárpáthy János végrendeletét, Jenőy Kálmán halálának rajzát és még annyi mást; amíg lesznek emberek, kiknek kedves halottaik vannak, lesznek olvasói a kis Köcserepy Vilma történetének.

Lehet, hogy a te elméleteid igazak, de mély, igaz és nekem kedves az a megindulás, a mely eme és hasonló helyek olvastán szívemben támadt; s én az emberiség és nemzetem nagy jótevőjének és büszkeségének nevezem azt az embert, a ki erre volt képes.

Te ez okból, sokan más okból beszéltek kicsinylően a négy-öt utolsó esztendőben Jókairól; bár nem szívesen teszem, mégis megmondom: az a sok sár, a melyet Jókai körül föl-kavartak, senkinek sem tetszik s elkedvetlenít benneteket. Nem ilyen befejezést vártatok ehhez az élethez. Tapintatotok tiltja, hogy erről a dolgról szóljatok s így mindenféle tudományos

ürüggyekkel okoljátok meg elkedvetlenedésedeteket. De ne legyünk igazságtalanok. Renan, a ki boldog ember volt, ezeket írja emlékezéseiben: »Szerencsétlen lennék, ha az elsatnyulásnak olyan korszaka várna még rám, a melyben az ember, a kiből egykor volt erő és erény, önönmagának árnyékává és romjává válik s a balga emberek nagy örömeire lerombolja azt, a mit egész életén keresztül fáradságosán épített. Ennél rosszabb adománynyal nem ajándékozhatják meg az istenek az embert.«* Ez az ajándék jutott Jókainak osztályrészül; de azt gondolom, hogy csak látszólag. Emlékszel-e arra a gyönyörű áprilisi napra, a mit hét év előtt kinn töltöttünk a nyílt Adrián? A napot egyetlen felhő nem homályosította el egyetlen percze sem. Előre figyelmeztettek bennünket, hogy gyönyörű napnyugta lesz. Lassan hanyatlott lefelé a nap tűzgolyója, feledhetetlen szintüneményeket rajzolva a tenger mozdulatlan színére. Abban a pillanatban, a mint a tüzes golyó ráhajolt a szemhatár szélén a tenger tükrére, egy bárka haladt el előtte s a hitvány, piszkos vitorla eltakarta előlünk a gyönyörű, hatalmas napot. Noha nem láttuk, tudtuk, hogy lenyugta is királyi volt, olyan, a minő élete.

* Renan: Souvenirs d'enfance et de jeunesse. 877,

Kunfi Zsigmond.

AZ ÁLLAMI SZERVEZET ALAPJAI.

Az állam és a társadalom ugyanazon elemekből áll: az emberekből különböző viszonyaikban és kapcsolataikban. Erre nézve nem lehet kétség. Az eltérés a felfogások közt csak ott van, hogy az egyik, bár a társadalomnak és az államnak szükségképpen való kölcsönhatását elismerve, az állam és a társadalom elemeit az állami és a társadalmi kapcsolatban két különböző tényező hatása alatt állóknak tekinti, nevezetesen az államban valamely metafizikai tényezőé, a társadalomban az érdeke alatt,* míg a másik felfogás szerint, melyet mi is vallunk, az állam és a társadalom azonos elemeit mindkét kapcsolatban egyaránt egyéni és közösségi érdekeik és törekvéseik mozgatójává az állami élet jelenségei ezen törekvések küzdelmét, illetőleg a küzdelmek eredményeit tükröztetik vissza, az állam mindenkor meglevő alkotmánya pedig, mint Gumplovicz mondja, nem egyéb, mint az állam társadalmi alkatrészei közt a történeti fejlődés folyamán létrejövő hatalmi viszonyoknak időnként való törvényi szabályozása.** Nem vitás az, hogy az állam lényege egy bizonyos területre és népességre vonatkozó legfőbb külső hatalom, de különféle a felfogás ezen külső hatalom megalkulására és mozgására ható tényezőkre nézve, melyek egyfelől metafizikai úton, másfelől társadalmi alapon származtatnak. Ennélfogva az állami élet jelenségei alaki részének, a hatalmi szervezetnek, tárgyalására nézve az említett két felfogás szempontjából különbség nincs; az eltérések csak az állami élet jelenségei belső rugóinak vizsgálatánál mutatkoznak, a mely

* L. Stein: Die Lehre von der vollziehenden Gewalt. Stuttgart 1865. 245., 285—286. 1.; Concha Gy.: Politika I. köt. Budapest, 1895. 96., 193., 864. és 405. 1.

** L. Gumplovicz: Das oesterreichische Staatsrecht. Wien 1902. 19. 1.

utóbbi módját a vizsgálódásnak tartjuk azonban a megismerésre egyedül vezetőnek. A következőkben most vallott felfogásunkból kiindulva kívánjuk az állami szervezet alapjainak kérdését megoldani.

A mint az emberek bizonyos köre valamely állandóan felismert érdek, illetőleg érdekkör által összekapcsolódik, szükségképpen előáll az ilyen körnek a szervezkedése, mely a közösen felismert érdek kielégítésére való működésben és az ezen működésre alkalmas szervek létrehozásában nyilvánul. Természetesen az emberi érdekek sokféleségéhez képest a társadalmi kapcsolatnak számtalan köre alakul, a fejlődéshez mérten a szervezeteknek legkülönbözőbb változataival. Az embereknek ilyen állandó érdek által összekapcsolt szervezett körét nevezzük társadalomnak;* az uralmilag, azaz legfőbb külső hatalommal szervezett társadalmat pedig államnak. Minden társadalom keletkezésével az emberi világban egy önálló életű egyéniség jön létre, melyet egységes öntudatára és akarására** való tekintettel személynek szoktak nevezni. De ha a társadalom mint egész, szervezete által önálló egyéniségként is jelentkezik, tartalmától, az emberektől, teljesen külön még sem választható. Az összefüggés ugyanis két pontban mutatkozik; az egyik, hogy a társadalmi szervezetnek, mint egésznek érdekei a társadalomban élő emberek érdekeiből keletkeznek, a másik, hogy a társadalmi szervezet szervei a társadalom tagjaiból alakulnak. Ezen jelenség szem előtt tartásával, mely a nyitja az egész társadalmi szervezkedés megismerésének, vizsgáljuk már most meg, melyek az alapsajátosságai minden társadalmi szervezkedésnek, tehát az államinak is.

Minden társadalmi szervezetben, mint már említettük, meg kell különböztetnünk a működést és annak szerveit. E kettő annyiban kölcsönhatásban van egymással, hogy valamint a működések létrehoznak szerveket, úgy szervek bizonyos működésekre előre megteremthetők. A szervek és működések viszonya tekintetében ezenkívül az is megállapítható, hogy a szervek tagozódása általában követi a működések tagozódását, illetőleg az utóbbinak főirányában mozog. De ha a működések és szerveik tagozatai többé-kevésbé fedik is egymást, a minnek egyik kifejezője az elnevezéseknek gyakran azonossága, — a mint pl. az állami akaratelhatározás létrehozásának szervét, az akaratnyil-

* Pulszky Á.: A jog- és állambölcsészet alaptanai. Bpest, 1885. 72. l.

** Az emberösszességek lelki életének alakulásáról lásd Jászi Viktor gen érdekes értekezését a *Kollektiv lélek*-ről. Huszadik Század V. évf. 8—10. sz.

vánítás főalakjának megfelelően törvényhozónak nevezik — mégis a társadalmi szervezet ezen két tényezőjét állandóan meg kell különböztetnünk, ha különösen az állam, a legmagasabb társadalmi alakulat, szervezetének bonyolult hálózatában nem akarunk elveszni.

Míg ugyanis a működések — a határozás és cselekvés, valamint az utóbbi további tagozatai, a vezetés és a valóságos cselekvés — lelki folyamatok, az akarat mozzanatai* és mint ilyenek minden társadalmi szervezetben, azaz közös érdek által öntudatosan összekapcsolt és önakaratú emberi közületben egyenlően vannak meg és csak tartalmuk lehet a társadalmi élet számtalan tényezőinek hatása alatt más és más, még pedig a szerint, a mint a társadalmi kapcsolat összérdekei módosulnak, vagy a szerint, a mint a társadalmi kapcsolatban levő egyesek vagy érdekcsoportok külön érdekeiket érvényesíteni tudják; addig a szervek egyes fizikai személyek vagy ezek bizonyos összességei, a kiknek kiválasztását egyfelől a működéseknek a társadalmi fejlődéshez mérten biztosítható sikeressége — nevezhetjük ezt talán a működés technikai követelésének — másfelől a társadalmi érdekküzdelmek egész tömege determinálják. Ehez képest a működések tagozódása tisztán lélektani alapon megy végbe, ellenben a szervek tagozódásának csak egyik, bár jelentékeny tényezője lélektani, tudniillik a működések természete, míg a másik tényezője társadalmi erőhatásokban nyilvánul. Minthogy tehát a szervezetben a szerv az, a mi közvetlenül érzékelhető — a működés mindig valamely szerv útján nyilvánulván — a szervezet kérdéseit általában a szervi tagozódás szerint szokták tárgyalni; ezen tárgyalási mód mellett azután a működés, mint a szerv hatásköre szerepel. Lássuk már most a szervek alakulását az említett mindkét determináló tényezőre nézve. A működések részletes fejtegetését mellőzzük.**

A társadalom életében — a konkrét esetben akár megelőzi, akár követi a működést — a szerv mindig valamely működés végzésére szolgál és ennél fogva alakulásának szükségképpen tényezője a működés természete, azaz a működés lényegének és hatályosságának feltételei. Ennek következménye azonban nemcsak azon már említett tény, hogy a szerveknek tendenciájuk van a működések tagosulásának követésére, vagyis a határozó és cselekvő, illetőleg továbbá a vezető, irányzó és a

* Concha i. m. 272. 1.

** Utalunk itt egyébként ismételve Jászi idézett értekezésére.

valósággal cselekvő, intézkedő szervezetnek külön alakulása felé, hanem az is, hogy tagozataikban sem marad el működéseik alakító befolyása.

A társadalomnak — ez alatt mindig és minden egységes öntudatú és akaratú társadalmi alakzatot értvén — működései ugyanis az érvényesülés sajátos feltételeivel bírnak, melyek már a működések lényegében megvannak és sokszoros variációkat mutatnak fel a működéseknek a tárgyakkal való kapcsolatában. Most csak legáltalánosabban a határozásról és a cselekvésről (vezetésről és intézkedésről) szólva, a kettőnek sajátosságát abban állapíthatjuk meg, hogy míg a társadalom akaratának érvényesülése a határozásban az egységet kívánja és a működésnek ugyancsak ezen egysége kívánatos a cselekvés irányításánál és vezetésénél, vagyis az elhatározással való összhangzásba hozatalánál, addig az elhatározás konkrét foganatosításában és általában a valóságos cselekvésben, az intézkedésben, az akarat annál inkább fog megvalósulni, minél inkább alkalmazkodik ezen működés az adott eset tárgyi és személyi körülményeinek sajátosságaihoz. Mert, és ezt is érintettük már, ha a társadalmi kapcsolat, mint egész, tagjainak egyéni és társasági élete mellett külön életet is él, ezen külön lényyé váló szervezkedés tagjainak az adott körülmények közt legfontosabbnak felismert érdekének, illetőleg érdekkörének kielégítése végett történt, vagyis azért, mert bizonyos egyének és csoportok boldogulásukat ép ezen kapcsolat által látták biztosítottnak. A társadalmi kapcsolat rugója tehát végeredményben egyéni az érdek* és ennélfogva a társadalmi kapcsolat annál erősebb lesz, minél jobban tudja a közösségi érdekeket az egyéniakkal és a csoportokéival összhangzásba hozni vagyis a közösségi érdekek kielégítésével-minél több egyének minél több érdeke nyer kielégítést. Ez pedig csak a társadalom akarata konkrét megvalósításának, a cselekvésnek, az intézkedésnek az egyén viszonyaival való szoros kapcsolatba hozásával, vagyis a cselekvésnek, az intézkedésnek individualizálásával történhetik. Minden társadalmi szervezet annál erősebb, működése annál hatályosabb, minél közvetlenebbül ragadja meg az

* Már *Lechner* is mondja, hogy az államcéllok közvetlenül nem az államok, hanem az államot képező tagok céljai; államcél nemcsak a társas együttlét biztosítása, hanem egyszersmind azon közvetlen emberi célok előmozdítása is, melyek elérésére az emberek társaságba állottak. — *Az önkormányzatról*. Hoffmann Pál Jog- és államtudományi folyóirata. I. k. 1871. 15. 1.

egyént, ennek határt csak a társadalom önálló létének szintén az egyének érdekében szükséges fentartásának feltétele szab, a mely a határozás és a cselekvés irányításának és vezetésének egységében van. A társadalom működése egyensúlyozó törekvésének eredménye tehát egyfelől a határozásban és a cselekvés irányításában és vezetésében a czentralizáció, a valóságos cselekvésben, az intézkedésben pedig a deczentralizáció felé való irányzat. És e szerint a czentralizáció és deczentralizáció nem az állami szervezkedés sajátos alakulatai, hanem minden társadalmi szervezet működéseinek lényegéből folynak. Természetes most már az, hogy a működések ily lényeges tulajdonságainak szükségképpen befolyást kell gyakorolniuk a szervek alakulására. Ezen befolyás pedig abban mutatkozik, hogy a határozás és a cselekvés irányítása s vezetése többnyire egy szervbe helyeztetik, míg az intézkedés a szervek bő hálózatában oszlik meg, le egészen a közakarathoz alkalmazkodó egyénig. Általában a működések természete szerint igazodik a szervekben az egyének számbeli részvétele és így nevezetesen az igazgatási szervezetben az egyéni és kollegiális rendszerek alkalmazása is; bár itt a társadalmi tényezők hatása is már kétségtelenül befolyással van; így nevezetesen a társadalmi munkamegosztás előrehaladása az egyéni rendszer nagyobb mértékű alkalmazásához vezet.

Ha azonban a társadalmi szervezetben lényeges hatása is van a működések természetének a szervek képződésére a főírnyokban, a szervek alakjának a maga teljességében való kifejlődése már a társadalmi érdekküzdelmek hatása alatt megy végbe és ezek figyelembevétel nélkül a szervek meg nem ismerhetők, meg nem érthetők. Míg ugyanis a működéseknél a társadalmi érdekküzdelmek hatása csak tárgyukban mutatkozik és azoknak — lelki folyamatok lévén — lényegét nem érinti, addig a szerveknek, akár egyes személyekből, akár ilyenek bizonyos összességéből álljanak, mint társadalmi alakulatoknak, már lényeges vonásuk az, hogy a társadalmi érdekküzdelmek eredményét tüntetik fel. Minden társadalom érdekének megvalósítására irányuló akaratát csak szervek útján valósíthatván meg, törekvéseiben első helyen szükségképpen ezen szervek megfelelő alakításának kell állnia, vagyis az akarat érvényesítésére irányuló küzdelemmel együtt jár a szervek megfelelő alakításáért való küzdelem. De ha ezen két folyamat együtt is jár, még sem párhuzamos. A társadalom működései — a társadalom elevenje — ugyanis a társadalmi érdek küzdelmek mozgalmi iránt sokkal

érzékenyebbek, mint a társadalom, szervei, melyekben rendszerint hosszabb időre rögzítettek meg bizonyos erőviszonyok. Ennélfogva csak igen ritkán, leginkább a szervek keletkezésekor van teljes összhang a működések tartalma és a szervek összeállítása közt olyképp, hogy a társadalmi érdekküzdelem ugyanazon fázisait mutatják; többnyire eltér a kettő egymástól és pedig úgy, hogy a működés iránya jelöli meg a szervek fejlődésének útját. Így látjuk, hogy valamely társadalom határozó szerve vagy cselekvő szervei működésének eredményei nagyon sokszor más hatalmi viszonyokat tükröztetnek vissza, mint a működő szerv összetétele; mivel azonban a működés ilyen eredményei mindig már újabb törekvések érvényesülésének vetik előre árnyékát, előbb utóbb a szervek átalakulását is maguk után vonják. A társadalmi szervezkedés fejlődésén belül természetesen még az osztályküzdelmek és egyéni külön törekvések hareza is folyik szintén a megfelelő szervezeti hatásokkal. Ezen folyamatot legjobban megvilágítja egy példa. Vegyünk egy egész egyszerű társadalmi alakulatot, egy egyesületet, még pedig konkrét esetként egy tornaegyesületet. Ilyen tornaegyesület rendszerint úgy alakul, hogy egy csoport szellemi munkával foglalkozó ember szükségét érezvén elernyedő testi ereje felfrissítésének, összeáll, hogy hetenként bizonyos órákban tornagyakorlatokat végezzen. Mint-hogy pedig erre helyiség, tornaszerek és szakszerű vezetés kell, a tornázás vágyától áthatottak ezen szükségletek biztosítására egyesületté szervezkednek. A szervezet egyrészt az egyesületek rendes szerveiből (elnök, választmány, közgyűlés, titkár, pénztárnok stb.), másrészt bizonyos speciális szervekből (szertáros, torna-művezető) fog állani és mindezen szervi állásokat az alakuláskor azok fogják elfoglalni, a kiket a testedzés kitűzött ezélja, a tornázás, mint érdek, a leghatékonyabb működésre birt. Már most tegyük fel, hogy bizonyos idő múlva újabb, különösen fiatalabb elemek bekerülésével, oly áramlat kezd mutatkozni, mely az egyesület működési körét ki akarja tágítani, mondjuk, fel akarja ölelni a szabadtéri játékokat és a jégsporthot. Ezen új irány képviselői természetesen első sorban a régi irányt képviselő választmányt igyekeznek terveiknek megnyerni, a mi elegendő súlylyal való föllépés esetén valószínűleg sikerülni is fog, legalább nagy részben; de az új áramlat itt nem fog megállani, hanem a közgyűléseken rohamosan vagy lassanként a választmányi és tisztviselői helyekre saját párthíveit fogja beültetni, sőt esetleg az új működési kör számára új szervet (pl. jégművezető) is

teremteni. De ezen egyesületi életben az osztályküzdelmet is megtaláljuk; tegyük fel, hogy a tagok egy része tetemes költségekkel és így tagdíjemeléssel vagy külön díjakkal járó test-edzési ágat, pl. tennis-t vagy csónakázást kíván meghonosítani; ekkor már elő fog állani a jobbmódúak és a kevésbé jómódúak tagozódása és küzdelme. És végre az egyéni külön törekvések mutatkoznak pl. abban, hogy egyes tagok oly versenyek kiírása mellett küzdenek, melyekben egyéni különös rátermettség folytán nekik vagy jó emberüknek kínálkozik a győzelmi pálma. De látjuk a vázolt alakulást a legmagasabb fokú társadalmi alakulatban, az államban is. Így pl. a szervezett munkásság a polgári társadalom által uralt mai nemzeti államnak működésére már jó ideje jelentős befolyást gyakorol, de az állami szervek, így első sorban a törvényhozó testület alakításában csak igen lassan tud érvényesülni. Az állami társadalomban mind-ezen társadalmi, osztály- és egyéni törekvések különböző fázisainak mozgalmas képét az magának államnak működésén kívül legélénkebben az egyesületi élet és a sajtó nyújtják.

Minden társadalmi szervezkedésnek két irányát kell azonban megkülönböztetnünk: az egyik a társadalmi kapcsolatnak szervezkedése tagjaival és általában a keretén belül levőkkel szemben, a másik a kapcsolatnak szervezkedése kifelé más kapcsolatok és más kapcsolat keretébe tartozók irányában. Mindkét irányzat természetesen a szervezkedésnek a most kifejtett általános alapvonásait tünteti fel. De azért van különbség a kettő között. A belső szervezkedés alapján a szerint megy végbe, a mint a kapcsolat tagjai közt a közösségi érdek felismerésére és követésére való képesség és készség megvan. Világos, hogy minden társadalmi kapcsolatban azok fognak legjobban érvényesülni, a kikben a legerősebb az erre való törekvés, vagyis a készség, melynek alapja az illetőknek a társadalom egészével való érdekösszefüggése és a kikben ezenkívül megvan az illető szervre, illetőleg ennek a működésére szükséges képesség, mely majd anyagi és szellemi, majd csak ezen javak egyikéből áll. Már kevésbé érvényesülnek a szervek alakulásánál azok, a kikben a társadalom bizonyos működésére a szükséges képesség megvan, de önmagukban nincs meg a készségük ezen képességeknek a társadalom egésze javára való kifejtésére és a kiknek képessége ennél fogva köztük és a társadalom egésze között valamely különös érdekkapcsolatnak létesítésével, pl. díjazással, vagy a társadalom kényszerével, pl. hátrányok vagy kizárás sanctiojával;

biztosítatik a társadalom számára. Még kevésbé érvényesülnek persze azok, kik, ha készségük van is, nem bírnak a fontosabb társadalmi működésekre való képességgel. S végre teljesen jelentéktelen szerep jut azoknak, a kikben sem képesség, sem készség nincs a társadalom működésében való részvételre; ezek az illető társadalomnak az igazi heréi. Ezzel szemben a társadalmi kapcsolat kifelé való szervezkedése már nem függ egyedül tagjainak a közösségi érdek mellett kifejtett erejétől, hanem egyúttal az őt környező társadalmi kapcsolatok erejétől is, és éhez képest ezen kapcsolatok erőviszonyaihoz mérten majd a mellérendeltség, majd az alá, illetőleg fölérendeltség viszonyában vannak, azaz majd egymás mellett, majd egymás alatt, illetőleg fölött állnak. Sőt a kifelé való viszony visszahatással van a belső szervezetre is, még pedig a mellérendelt társadalmi kapcsolatoknál (pl. államkapcsolatokban) csekélyebb mértékben, de az alárendeltekénél (pl. állam és község között) jelentékenyen.

És ezzel már érintettük a társadalmi kapcsolatok közt levő lényeges különbséget, melyet a társadalmi szervezkedés most vázolt általános vonásai mellett ki kell emelnünk. Az összes társadalmi kapcsolatok ugyanis meghatározott időpontra vonatkoztatva, uralkodókra, állami létre emelkedettekre és alárendeltekre, állami kereten belül élőkre oszlanak. Az előbbieket az érdekkörüket feltétlen és kizárólagos hatalommal úgy közvetlenül, mint a jogrend megállapításával és biztosításával közvetve megvalósítók; az utóbbiak az érdekük megvalósításában az állami hatalom és jogkör által korlátozottak. Az alárendelt társadalmi kapcsolatoknak pedig ismét két csoportja van: az egyik azokat foglalja magában, a melyek az állami szervezettel akár szervezetük bekapcsolása, akár új szervezet útján összeköttettek és pedig részint azért, mert érdeküknek bizonyos határok közt való kielégítése az uralkodó társadalom érdekében is biztosítandó volt, részint mivel az uralkodó társadalom szervezetüket a maga céljai megvalósítására is igénybevehetőnek találta; a másik csoport azokat öleli fel, a melyek érdekének kielégítését az uralkodó társadalom a magántevékenység által biztosítottnak vagy közömbösnek tekinti, vagy a maga érdekével ellentétesnek látja ugyan, de egyenesen megakadályozandónak vagy megakadályozhatnának nem tartja és ennél fogva mindezen társadalmaknak csak magánjogkörben, azaz közhatalom nélkül való érvényesülését engedi meg. Megjegyzendő, hogy az állam és vele szervezetenként egybekapcsolt alárendelt társadalmak (jelesül

a községek) is bizonyos viszonylatokban, nevezetesen ott, hol az állami társadalom érdeke azt kívánja, hogy az állami szervezet ne nehezkedjék a közhatalom súlyával a gazdasági életre (állami és községi üzemek), magánjogkörben mozognak. Az egyén végre az állami szervezethez majd közvetlenül, majd a különböző alárendelt társadalmi kapcsolatokban közvetve fűződik.

Az állami kereten belül tehát számtalan társadalom él és pedig sokszorosán összefonódva olyképp, hogy egyrészt az egyes társadalmak a maguk egészében vannak egymáshoz több-kevesebb fölé-, illetőleg alárendeltségi viszonyba kapcsolva, másrészt az egyének vannak bekapcsolva a legkülönbözőbb társadalmi kapcsolatokba. Ezen összefonódás eredménye azután, hogy egyrészt az egyéni, másrészt a számtalan kapcsolat közösségi érdekeinek rugói az állami kereten belül a legellentétebb mozgások egész tömegét idézik elő, a mely mozgások végső eredője az állami szervek alakulásában és működésében adódik; másrészt természetesen az államnak minden életnyilvánulása többé-kevésbé visszahat az állami keretben élő egyénekre és társadalmi kapcsolataikra. Az állam keretében levő egész társadalomban tehát szembeállítható egyfelől az uralmilag szervezett társadalom egyénisége: az állam, mint szervezet, másfelől az állami kereten belül élő összes társadalmak konglomerátuma. Csak ennyiben lehet az állam és a társadalom ellentétéről beszélni.

Harrer Ferencz.

SZEMLÉK.

Ward szociológiája.

(Lester F. Ward. *Pure Sociology. A Treatise on the origin and spontaneous development of society. New-York. The Macmillan Company. 1903. XII. és 607. l.*)

Ez a nagy és hatalmas munka irodalmunkban eddig tudtommal csak egy bírálatban részesült: a Hegedűs Lórántéban,* a ki ezúttal is, mint mindig, érdekes és szellemes volt. Egészen véve mégis elégedetlenül tettem le kritikáját, mert úgy találtam, hogy az igazságtalan volt. Nem azért, mintha túlszigorú lenne. Ellenkezőleg. A munka még több ellenvetést kelt fel, mint a mennyit Hegedűs kifejez. A mi bántott az az volt, hogy bizonyos lekicsinylő hangon szólt e munkáról. Mert bár bírálatunkat Ward „sohasem fogja olvasni”, mégsem szabadna így beszélni valakiről, kit joggal tisztel a mai szociológia legelső mesterei között s kit joggal tekint az amerikai szociológia *facile princeps*ének. Spencer óta véleményem szerint senki sem szólt a szociológiában a pozitív tudás ilyen tömegével, a synthetizáló erő ilyen súlyával és a természettudományi áttekintés ilyen hatalmával, mint Ward. Hegedűs két nagy hibát talál Ward eddigi működésében, melyeket legújabb kötetében is fellel kisebb-nagyobb mértékben.

Az egyik az, hogy „volt abban minden: fejezetek számra következtek geodaesia, élettan, lélektan, állattan (közben szociológia) azután megint nemzetgazdaságtan, esztétika, erkölcsstan és végül paedagógia. Ily módon Ward a szociológiát, egész enciklopédiával körítette, sőt belezavarta”. Bár magam is elismerem, hogy Ward tárgyalási módja olykor nélkülözi a kellő beosztottságot, hogy tulajdonképeni témájától néha elkalandozva, fárasztó és terjedelmes kitéréseket csinál: másrészt a felölelt problémák sokféleségét csak örömmel üdvözölheti mindenki, a ki holmi tudománytalanul egyszerűsítő organikus vagy történelmi materialista magyarázatokkal meg nem elégedve, átván hatva attól a

* V. ö. *Közgazdasági Szemle*, 1903 októberi szám.

gondolattól, hogy a bonyolult társadalmi tünetények csak a jelenségek ama szövevényének ismeretéből érthetők meg, melyek a társadalmi együttlétet meghatározzák. Igenis, a társadalomnak *csak szintetikus* magyarázata adható: a biológiai, kültermészeti, faji, gazdasági, erkölcsig vallási, jogi stb. stb. faktorok figyelembevételével s annál alaposabb munkát végez a szociológus minél több ok kölcsönhatását képes valamely társadalmi jelenségben kimutatni s a kvalitatív analysis mellett, minél teljesebben tudja a quantitativet is végrehajtani.

És éppen ezen szempontból Wardot nagy elismerés illeti meg, mert nem szegődve egyetlen „iskolához” sem igyekszik a lehető legteljesebb *synthesist* végrehajtani a szociológiában. Jelen munkája e tekintetben valóban mintaszerű, bár — a dolog természeténél fogva — ő sem egyenlő erős a társadalmi jelenségek különböző terein.

A másik főhibája, Hegedűs szerint, az osztályozás és kategorizálás szenvedélye volna. Ezt a vádat sem írhatom alá. Tény, hogy Ward szereti a felosztásokat s igyekszik azokra lehetőleg precíz terminusokat faragni s hogy ezek olykor az azokban nem elég jártas olvasót zavarják. De Ward ezen előszeretetének szigorúan tudományos oka van. A természettudósok a pontos beszédet szeretik; állandó igyekezetük tárgya, hogy minden fogalom egy szigorúan meghatározható kört takarjon. Hegedűs hasonló joggal róhatja meg az anatómusokat vagy fizikusokat, kiknek könyvei hemzsegek a felosztásoktól és elnevezésektől. Ward arra törekszik, hogy a szociológiát exakt tudományá tégye s a természettudományok mintájára igyekszik lehetőleg pontos felosztásokat és elnevezéseket megállapítani. És ha ez a törekvése nem mindig sikerül is, azt véleményem szerint csak helyeselni lehet. Minduntalan hallunk társadalmi erőkről, társadalmi működésekről, szerkezetekről, dinamikáról, statikáról stb. stb. beszólni. S rendszerint minden író kénye-kedve szerint használja ezeket a kifejezéseket. Ward épp e chaosban igyekszik — elismerem olykor sikertelenül — rendet csinálni az által, hogy a természettudós szemével akarja a társadalmi tünetényeket bizonyos fix és szilárd szempontokból körülhatárolni. Hegedűs többi vádjai kevésbé súlyosak. De a személyes jellegű kitéréseket sem tudnám úgy elítélni, mint ő; mert Ward van elég nagy ember arra, hogy azok érdekesek legyenek. E mellett sohasem ízléstelen; ha valami „élelményt” mond el, akkor az rendszerint világot vet a tárgyra s mindig érdekes betekintést enged az alkotó munka pszichológiájába. És ez egymaga nagy dolog; bátran elengedem érte az akadémikus méltóságosságot.

Épp oly kevésbé érthetek egyet Hegedűssel abban, hogy a szociológiát pusztán a múltra akarná korlátozni s száműzni szeretne belőle minden útmutatást vagy következtetést a jelenre, *de különösen a jövőre*. Véleményem szerint erről a társadalomtudomány épp oly kevésbé mondhat le, mint a természettudomány; sőt tudományunk legdicsebb alakjai *sose vettek volna kezükbe tollat*, ha az a remény

nem bátorította volna őket, hogy a *honnan* kérdése mellett a *hova* kérdését is sikerülni fog tisztábahozniok. Lélektani lehetetlenség azt felállítani s megrendelni, hogy valaki csak *a múltra nézve mutassa ki a törvényszerűségeket*, mert ha valaki a múltban észrevett valami rendet, képtelenség, hogy annak nyilvánulásait ne fürkészszse a jelenben és a jövőt illetően is.

Tudom, hogy a jövő kialakulásának kutatása egy liberális politikus számára többnyire felette kellemetlen dolog; de ezen rossz szokásukról a szociológusok még sem mondhatnak le, sőt tudományuk megszilárdulásával egyre tisztább és biztosabb prognózisokat fognak felállítani.

* * *

Szükségesnek tartottam ezeket előrebocsátani, hogy a Hegedüs kritikájának olvasóit figyelmeztessem, hogy a *Pure Sociology* a legnagyobb mértékben méltó a komoly tanulmányra s az elmélyedő figyelemre.

(Ezt különben bizonyára maga Hegedüs is elismeri, de bírálatának hangja könnyen elijesztheti az olvasót.)

Könyvét Ward *pure*, azaz tiszta, elméleti szociológiának nevezi, szemben az *applied*, alkalmazott szociológiával, melyet külön kötetben fog megírni. Tisztáknak azokat a társadalmi jelenségeket tekinti, „*melyek érintetlenek az ember és a társadalom céltudatos törekvéseitől.*” * (VII.) Épp azért ez a könyv, mint már címe mondja, a társadalom „keletkezését és spontán fejlődését tárgyalja.” Ez a meghatározás nem elég világos, mert sokan azt fogják hinni, hogy Ward a *céltudatos* emberi cselekedeteket számúzi kutatásai köréből. Erről szó sincs. Ellenkezőleg. Ez az egész hatalmas kötet tömérdek bizonyítékot hord össze a társadalom ama magyarázatához, mely annak jelenségeit első sorban az *emberi érdekekre* vezeti vissza. Ward mindössze a *tudatosan intézményalkotó* törekvéseket akarja kirekeszteni, *de nem az egyes emberek törekvéseit egyéni sorsuk javítására.*

Rendszerének az a többször megismételt és erősen kiemelt alapgondolata, hogy *a társadalmi fejlődés és a szerves fejlődés két alapján ellentétes dolog, mert míg utóbbinál a környezet alakítja át a szervezetet, addig a társadalomban az ember alakítja át a környezetet:* teljesen felfoghatatlan volna a *céltudatos*, mint ő nevezi *telic* emberi cselekvőség nélkül.

Viszont kétségtelen, hogy Ward nem domborítja ki álláspontját ez alapvető kérdésben oly világossággal, mint kívánatos lett volna; sőt gyakran habozik és ellenmondásba kerül. Csak egy példát. Az 549. oldalon mereven hangsúlyozza: „Az állam természeti produktum, épp annyira, mint valami állat vagy növény, vagy maga az ember.” Okoskodásait tovább vive azonban az 551. oldalon erre az eredményre jut: „Bármily természetesnek tűnjék is fel az állam eredete, ha megértjük a feltételeket, melyek létrehozták, az végső elemzésben amn *társadalmi szükségesség* eredménye volt, hogy az individualizmus

korlátoztassék s megfékeztessek és hogy a társadalmi erők bizonyos pályán belül tartassanak, hol sérelem nélkül hathatnak össze és a melyben konstruktív munkát végezhetnek. Ilyen fék nélkül a verseny a társadalomban nem ismerne korlátokat.” Nyilvánvaló ez a két állítás ellentétes: az egyik kizárja a másikat, kivált Wardnál, kinek e dologban szabatos terminológiája van s ki a *természetes* és a *mesterséges* lényegét és egymáshoz való viszonyát gyönyörűen fejti ki.

Egyáltalán Ward azt a törekvését, hogy a *Pure Sociology*-ból a *céltudatos intézmény alkotó törekvéseket* — szemben az egyéni érdekek kielégítésére irányulókkal — száműzze, sikertelennek kell tekinteni, mert ezek a törekvések már a fejlődés igen kezdetleges fokain előfordultak s nélkülök az emberi intézmények kialakulását nem lehet megmagyarázni. Ward nem veszi ezt észre, pedig úgyszólván minden intézmény fejlődésének megrajzolásánál kénytelen ilyen céltudatos társadalmi törekvésekkel is foglalkozni.

Különben a munka minden egyes részét az a széles synthetikus szellem jellemzi, melyről már beszéltem. Az általános mechanikai törvényszerűségeket épp úgy észreveszi a társadalomban, mint a biológiai, lélektani vagy gazdasági okokat. Kozmikus áttekintéseinek nagysága, merészsége és eredetisége olykor egyenesen csodálatraméltó s nem egyszer Spencer legragyogóbb lapjaira emlékeztet. A legszebb és legtermékenyebb monizmus járja át az egész könyvet. Természettudományi tudása oly rengetegen sokoldalú, hogy az még a külföldi szemlékben sem talált illetékes bírálóra. Gyakran a fejlődés törvényeinek új és meglepő szempontjaira figyelmeztet. Természetesen ez nem akar bírálat lenni, csak tisztán impressziók közlése. Vajha akadna valaki, a ki kellő szaktudással ismertethetné szerzőnknek nagy természettudományi perspektíváit, melyekkel a társadalmi életre annyi váratlan világosságot vet. A tulajdonképeni szociológia terére átlépve közel jut a Marx kiindulási pontjához, a *szerszámkészítő állathoz*, mikor konstatálja, hogy az ember abban különbözik a teremtés minden más lényétől, hogy alkotásokra (*achievement*) képes. A mi különben nála, helyesen, egyet jelent az intelligencia bizonyos, csak az embernél jelentkező magasabb fokával. Lélektani elemzéseiben is sok újat és érdekeset tud mondani s véleményem szerint egy fundamentális szociológiai igazságot erősít meg a saját vizsgálódásaival ezekben a szavakban: „. . . az emberi nem valójában ugyanazon a módon cselekszik, mint az állat, vágyai tárgyait keresi, azokat biztosítja és elidegeníti a másokra való ugyanazon tekintetnélküliséggel, mint az alacsonyabbrendű állatok. Idő, távolság és számok fellebbentik azt a vékony fátyolt, mely elhomályosítja azok tetteit, kikkel szoros összeköttetésben vagyunk és meztelenül állítják eléink azt a nagy lélektani törvényt, mely minden érző lényt uralmában tart.” (157.) A ki így ír, az tényleg az emberi cselekvés legmélyebb motívumaiba belátott s elég bátor hozzá, hogy észrevegye a társadalom nagy törvényszerűségeit. Tényleg az egyes intézmények

tanulmányozásában semmi elfogultság, vagy szépítgetési vágy nem homályosítja el soha a szemét. Alapfelfogása teljesen egyezik a tisztultabb történelmi materializmussal, midőn kijelenti, hogy „nemcsak a civilizáció nyugszik anyagi bázison abban az értelemben, hogy az a természet anyagának és erőinek felhasználásában áll, hanem az emberi nem hatékonysága (*efficiency*) kizárólag a tápláléktól, ruházkodástól, lakástól, tüzelőanyagtól, pihenéstől és szabadságtól függ.” (289.) A szociális mechanika főtörvényét a takarékoság elvében látja: legnagyobb nyereség, a legkisebb megerőltetéssel; avagy: legnagyobb öröm legkisebb fájdalom árán. Ez a törvény egy nagy és általános mechanikai törvényszerűségnek csak egyik esete. Nagyon érdekesek a társadalmi differenciációra és integrációra vonatkozó fejtegetései, melyekben a primitív hordától „a társadalmi protoplasmától” a nemzetig s az államig vezet el, mely szerinte egy kikerülhetetlenül véres, hódítási proczesszus — egy végzetszerű biológiai folyamat: társadalmi *karyokinesis* — s mely még korántsem érte el végét. A kozmopolitizmus felé való haladás etnográfiai bizonyítására, különösen felhívom az olvasó figyelmét.

A társadalmi erőket ontogenetikusra, phylogenetikusokra és szociogenetikusra osztva, ebben a rendben tárgyalja a fő társadalmi intézményeket.

Az ontogenetikusi erőkről szóló fejezet, mely többek között a rabszolgaságról, munkáról, tulajdonról, vagyonmegosztásról stb. beszél, a leggyengébbek egyike. A gazdasági élet főtörvényszerűségeinek képe távolról sem elég világos és szabatos. De itt is találkozunk érdekes megfigyelésekkel és megállapításokkal. Így új támasz a történelmi materializmus igazai mellett, a mit a korai társadalmakról tanít: „Egészen úgy, a mint a legkorábbi metazoon életében a legelső kifejlődött szerv a gyomor volt és az első szervezetek kizárólag gyomorból állottak: akként a legelső társadalmakban az összes energia a táplálkozás vagy létfenntartás legfontosabb működésére összpontosul s az ily társadalmakat nem helytelenül kizárólag társadalmi gyomorból állóknak lehetne elnevezni.” (266.) Új szempont az, mely a rabszolgaság intézményének főszerepét abban látja, hogy az emberiséget a pusztai erő-kifejtés helyett kitartó munkára trainírozta, melyre fajunk eredetileg képtelen. „Nincs toll, a mely leírhatná — úgymond — a kezdetleges rabszolgaságnak nemzedékeken, sőt századokon át tartó brutális történetét, mely az emberiséget munkára tanította. *Tamás bátyja kunyhójának* legkeserűbb jelenetei kellemes megnyugvást adnának ezen meg nem írott történelem irtóztató valóságának szemléletével szemben” . . . »Mert a munkára való képesség egy tipikus szerzett tulajdonság, mely parányi fokozatokban a szülőről a gyermekekre szállott át és a rabszolgák egyik nemzedékéről a másikra, míg végre nagy ember-tömegek születtek „természeti” vagy szervezeti képességgel egyhangú munkák végzésére egész életükön át. (271., 272.)

S minthogy a rabszolgaság a militarizmus eredménye volt, Ward szerint végső elemzésben neki köszönhető az industrializmus létrejövetele.

Ez az itt felvetett probléma — a munkabírás, mint szerzett tulajdonság — véleményem szerint rendkívüli fontosságú. Ha a Ward által javasolt megoldás igaznak bizonyulna, döntő érvet szolgáltatna az emberi természet nagymérvű módosíthatósága tanához.

A phylogenetikus erőkről (családi és nemi viszonyok) szóló fejezet a könyvnek nemcsak legterjedelmesebb, de legérdekesebb s legönállóbb része is. Ebben Ward óriási tudással és rendkívüli elméjével tör lándzsát az *androcentrikus* elmélettel szemben a *gynaecocentrikus* elmélet mellett, mely szerint „a női nem az elsődleges és a hím csak másodlagos a szerves világban; eredetileg és rendszerint minden a nő körül központosult és a hím, bár nem föltétlenül szükséges a szerves élet rendjének kiépítésére, a haszon elvének működése folytán fejlődött ki, hogy az organikus haladást biztosítsa a keresztezés folyamata által. Az elmélet e mellett azt állítja, hogy a hím szembeszökő fölénye az emberi fajban és néhány magasabbrendű állat- és madárfajban egy extra-normális irányú speciálizáció eredménye, mely járulékos okok következtében állt elő, de a mely megmagyarázható biológiai és lélektani elvek alapján s a mely csak bizonyos jellemvonásokra szorítkozik s a rendek és családok viszonylag kevés számára. Megmagyarázza ez az elmélet az androcentrikus felfogás nagy túlsúlyát az e tárgyra vonatkozó emberi tudás felületes jellegéből, melyet főleg a közelség illúziója, de nagyban — legalább az ember esetében — a hagyomány, a szokás és az előítélet is befolyásol. (296., 297.) Mindenki látni fogja ezen álláspont szociológiai horderejét, mely az ősi matriarchatus biológiai szükségességének kimutatásában áll s fontosságát a fejlődés irányának megszabása szempontjából.

Ezekről a fejtegetésekről, melyek tömérdek fejlődéstani, biológiai, néprajzi és szociológiai adaton nyugosznak, vakmerőség volna külön tanulmány nélkül érdemleges ítéletet mondani. Az kétségtelen, hogy azok rendkívül érdekesek, meglepőek, igen logikusak és tanulságosak, úgy, hogy a jövőben belőlük kell majd kiindulnia mindenkinek, a ki a feminizmus problémáihoz komolyan hozzá akar szólni.

A szociogenetikai erőkről szóló fejezet az erkölcsi, esztétikai és intellektuális erő kifejtéseket tárgyalja, mint az „emberiség szocializáció és civilizáló impulzusait.” A meglehetősen vázaltszerű fejezetből csak azt akarom kiemelni, hogy szerző hisz az erkölcsi haladás realitásában s az erkölcsi erők társadalmat alakító jelentőségében. És ezzel a meggyőződésével korántsem jut ellentétben azzal a „nagy lélektani törvénnyel, mely minden élő lényt uralmában tart” s melyről fentebb beszéltem, csak egy szükséges megszorítást adja meg neki.

A könyv utolsó része: *Telesis*, mely elvezet az öntudatos társadalmommódosító törekvésekhez. Szerző alaptétele így formulázható:

A szociális genesis az egyéni teles is biztosítja: a legkülönbözőbb egyéni érdekek kielégítésére irányuló törekvés. A társadalmi evolúció fogalmából kizárna „minden eredményt, mely öntudatosan jött létre, Ezek az eredmények nem tartoznak az evolúcióhoz. Ezek a szociális vagy kollektív teles is eredményei és *intézménynek* nevezhetők.”

E megkülönböztetés veszedelmességéről és keresztülvihetlenségéről már fentebb beszéltem. Érdekesek szerzőnek a szocializációra vonatkozó fejtegetései. Az egyre növekedő állami beavatkozásban valószínű biológiai törvényszerűséget lát. Bár a szocializmussal keveset foglalkozik, a *kollektívizmus növekedése* című fejezete elítélése minden liberális doktrínának s meleg védelme mindannak, a mi a mai szocializmusban lényeges.

Helyesen veti például Spencer szemére: „Ő valójában elfogadja a differenciáció folyamatát, de tagadja az integrációját. Talán még pontosabban úgy lehetne ezt kifejezni, hogy ő a társadalmi differenciációt a szerves differenciáció igazi analogonjának tekinti, valami tökéletesen természetesnek, normálisnak és megfelelőnek: míg a társadalmi integrációban valami mesterségest, pathológikust, helytelent lát; valamit, a mit sajnálni, ostromolni kell s a mivel a végletekig kell szembeszállni.”

Egyik hiánya a könyvnek az osztályküzdélméchanizmus nem kellő ismerete. Így juthat el olyan csaknem hegeli eredményre, hogy az állam lényegében etnikai s hogy szükségképpen erkölcsösen kell cselekednie. A mi annál különösebb, mert az állam keletkezését teljesen a Gumplowicz-Ratzenhofer-féle faji harcokhoz és kizsákmányoláshoz fűzi, elfeledve, hogy — szerinte is — a véres küzdelmek korát egy békés társadalmi együttlét előzte meg. Minthogy bármilyen társas együttlét valamelyes szabályozás nélkül elképzelhetetlen: bajos indokolni, hogy az állam miért kezdődjék éppen egyik faj leigázásával a másik által. De még bajosabb megérteni, hogy ha valaki ezt tartja, hogyan tekintheti *lényegileg etikai intézménynek* az államot?

Ezt az igen futólagos áttekintést azzal kívánom befejezni, hogy kiemelem szerző egy oly tulajdonságát is, melyről eddig nem beszéltem. Van benne valami igen magasrendű szellemesség, mely nagyon finom és precíz formában tud összefoglalni egészen új eredményeket. Csak egy példát. A nemi erkölcstről beszélve így ír: „A nőstény állat erénye abszolút, mert az erény nem a visszautasításban áll, — mint sokan hiszik — hanem a kiválasztásban. Az alkalmatlan visszautasításban áll és mindenkinek visszautasításában, nem megfelelő helyen és időben. Az erény ezen meghatározása az emberi lényekre, még a legcivilizáltabbakra is épp úgy ráillik, mint az állatokra. A nőstény állat és a gynaeocratikus államban élő emberi nőstény is inkább elpusztulna, semmint erényéről lemondana.” (345.) És az ilyen mondatok bőven találhatók e könyvben.

J. O.

A történelem bölcsészete mint az evolúció tudománya.

Charles Rappaport, docteur en philosophie: La Philosophie de l'histoire comme science de l'évolution. Paris 1903. Bibliothèque d'études socialistes. Librairie G. Jacques. 247. o. Ara 3 fr. 50.

Egy oly művet, a mely komoly és szigorúan tudományos módszerrel csaknem harmadfélszáz lapon tárgyalja történelmi célunk legjelentősebb kérdéseit, a mely kutatja a történelem törvényeit s a történelem-bölcsészet hasznát és lehetőségét, a mely töröl-hegyre vizsgálja az összes nagy szociológiai tanokat, a mely megkísérli megoldani az egyénnek a történelemben való szerepe kérdését, a mely vizsgálódása körébe vonja a subjektív megismerés módszerét s a politikai eszmeképződés evolúcióját s a mely a marxizmus és kantizmus problémáinak és összefüggésének megbeszélésével végződik: lehetetlen recenseálni. E szándék csak akkor volna kivihető, ha a recensens az olyannyira bonyolult anyagot maga is egy *könyvben* tárgyalná. Ezért itt csak nagyon kevés pontot emelünk ki, egy pár csöppet a tengerből.

Rappaport idealista. Vonakodik attól, hogy a gazdasági tényezőknek a történelmen gyakorolt abszolút uralmát elismerje. Ámde ő beható társadalmi, gazdasági és szociológiai tanulmányok által mérsékelt idealista. Azután az idealizmust nem a formák, hanem a tartalom szerint értékeli. Kigúnyolja az ideológót, a ki eszmékkel üzérkedik s azt, a ki — bár szentek előtte az eszmék — ezeket oly rendszerbe szorítja, a mely élesen elválasztja az elméletet a gyakorlattól. Nagyon igaza van, ha az etika ellen kézzel-lábbal tusakodó epigón-marxizmus dörességét hangsúlyozza, a mikor ez oly elem ellen tusakodik, a mely lényegében benrejlik. Marx iskolájának materialistái szociális tevékenységükben merő idealisták (7. o.): Ők a klasszikus idealizmusból átvették — nem ugyan a frazeológiát és terminológiát — hanem átvették, a mi sokkal fontosabb, sőt a mi egyes-egyedül lényeges: a lelkesedést, az energiát, a becsületességet, az egészséget s az intellektuális derékséget, a mely meg nem áll, míg egy előzményből utolsó logikai következményeit is ki nem fejtí. De Rappaport nem ismeri el, hogy a marxizmus eredeti fogalmazásában egyetemes gyógyszere az emberiség minden bajának, teljes megoldása az emberiség minden kérdésének. A marxista kísérletek, a melyek a végből történtek, hogy a bölcsészeti problémák is merőben szocialista megoldást nyerjenek, szerinte kissé naiv és nagyon kevésbé tudományos színben tűnnek fel. Ez állítás bizonyosságául felhossa, hogy Marx történelmi materializmusával nem bírta a szabadság problémáját megoldani (9. o.). Más helyen a subjektivizmus igazáért küzd a szerző. Abban a nézetben van, hogy az emberiségi eszme tisztán tárgyilagos felfogása emberi méltóságunk megsértését jelenti, a fenség és igazság felé való szárnyalásunkat bénítja, szívünk és eszünk logikai követelményeivel ellentétbe hoz s

tekintetünket elfordítja a kívülünk fekvő valamitől, a melytől belső harcainkban segítséget és támogatást vártunk. (245. o.)

Ezek mutatják, hogy Rappaport a szocializmus ama irányának híve, a mely mint *integrális* szocializmus B. Maion szeme előtt lebegett. Csakhogy Rappaport felfogása hasonlíthatatlanul mélyebb és szellemesebb. Művét a XIX. század szellemi tudományának mély erkölcsi komolyságtól áthatott, lendületes, nagy szellemi önállósággal megírt encyklopaediájának lehetne nevezni. Ez persze nem jelent annyit, hogy mindenben az ő álláspontjára kellene helyezkednünk. Hogy csak egy-két dolgot említsünk: a hogyan a mai szocializmus revizionista irányát elítéli, az nem tanúskodik elegendő történelmi tárgyilagosságról (bár műve pasquillus sem akar lenni). Lassalle történelmi missióját ép oly erősen túlbecsüli, mint Lavrov elméleteit. Azután bűnül rovandó föl, hogy teljesen elhanyagolja az anthropologiai tényezők vizsgálatát, a melynek alapján a modern kriminológiai iskola épült. Mindez azonban nem billenti föl a mérleg másik serpenyőjét, a melybe a mű nagy érdemeit kell tennünk.

Michels Robert.

Antialkoholizmus.

Az Alkoholizmus. A magyarországi Good-Templar-rend és a Magyarországi alkoholelenez munhásegysület hivatalos lapja. Szerkesztik dr. Hollós József, dr. Madzsar József és dr. Stein Fülöp. Megjelenik minden hó 1-én. (Budapest, VIII., Mária Terézia-tér 2.) Előfizetési ára egész évre 2 kor.

Kétféle antialkoholizmus van, miként kétféle női mozgalom, kétféle etnikai mozgalom, kétféle szabadgondolkodás stb. Az egyik az igazságtalan jogi vagy társadalmi intézmények vagy a hamis ideológiák kiirtását ott próbálja, a hol azok minden szem számára jelentkeznek, vagyis a fölszínen, maguknak az intézményeknek toldozgatásával, az ideológiáknak pusztá kritikájával; a másik nem elégszik meg a tünetek kezelésével, hanem azoknak okait, összefüggéseit a társadalom egyéb erőivel és intézményeivel keresi és a bajokat okaiban és összefüggéseiben támadja meg. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi az egyetlen pozitív, tudományos és sikerrel kecsegtető politika. Nincs nagyobb néprétegeket érintő kérdés — vágjon az bár a sexuális viszonylatok vagy a morál vagy pusztán az intellektus körébe — a melyet a társadalom alapvető struktúrájának kérdéseitől elválasztani, attól elkülönítve kezelni lehetne.

Örülünk, hogy a folyóirat, melynek első számát vettük, az alkoholizmus nyavalyája ellen nem szemforgató erkölcsi prédikációval küzd, hanem míg egyrészt megczáfolhatatlan tényekkel mutat rá azokra a rémséges szociál-anthropológiai károokra, a melyek az alkoholizmus nyomában járnak, másrészt magát az alkoholizmust mint hagyományoknak és szokásoknak, de egyúttal a profitért mindenre képes tőkének termékét denuncziálja, mely ellen tehát nemcsak az embereknek az ivásnak minden tekintetben romboló hatásáról való fölvilágosításával, hanem egyúttal a tőke megtámadásával kell küzdeni.

Ez a fölfogás kifejezetten szólal meg a programczikkben is; erősebben domborodik ki az azt követő cikkekben, különösen Forel és Bunge egye-

temi tanárok és a szerkesztő, Hollós József dolgozataiban. S az a tény, hogy az új lap egyúttal az Alkoholelles munkásegylet hivatalos közlönye — a mely tudunkkal túlnyomóan szocialistákból alakult — biztosíték arra, hogy a lap ez összefüggésekről megfélekedezni és gyáva kompromisszumokra lépni a jövőben sem fog. Ezért és valóban meglepő adatokkal bővelkedő, tanulságos tartalmáért még az antialkoholista mozgalommal szemben közönyöseknél is a legmelegebben ajánljuk. *Sz. E.*

A Szegedi Társadalomtudományi Társaság megalakulása.

A biztató rokonszenv és érdeklődés számos látható jele közt tartotta felavató ünnepségét az első vidéki társadalomtudományi társaság m. é. december 20-án, délután, Szegeden, a városi széképület közgyűlési termében. A társaság megalakulása annál jelentősebb esemény, mert az teljesen önállóan, a fővárosi Társadalomtudományi Társaság kezdeményezése nélkül történt meg. Kezdeményezése, de nem részvétele és támogatása nélkül, mert ezen az első ünnepélyes ülésen megjelent a budapesti Társaság több tagja is, egyik alelnöke, dr. Pikler Gyula egyetemi tanárral együtt, a ki az ünnepi előadást tartotta. A diszközgyűlést, a melyen nagy és előkelő közönség vett részt, Perjessy László elnök nyitotta meg, s üdvözölte a fővárosi vendégeket, a város képviselőjében a h. polgármestert s a közönséget, utóbb néhány szóban a társaság kulturális céljait és programját fejtegette. Majd dr. Tóth Pál h. polgármester tolmácsolta a hatóság jó kívánságait.

Az üdvözlő táviratok felolvasása után dr. Pikler Gyula tartotta meg nagy érdeklődés közben szabad előadását.

Mindenekelőtt köszönetet mondott a maga és társai nevében a szíves üdvözöltetésért. Abban, hogy e társaság megalakulására vezető mozgalom teljesen önállóan indult meg, nagy örömmel látja, hogy a társaság nem valami mondva csinált mozgalom eredménye, hanem valóságos közszükség, a melyet a haladás iránt fogékony egyének megéreztek és kielégíteni törekedtek. Ezekből az eszmékből függ nemcsak a ma élő emberiség, hanem a jövő nemzedék jóléte és boldogsága is, s ha Szeged ez eszmék szolgálatába szegődik, hasznos részt vehet az általános kultúr munkában. Jól esik tapasztalni, hogy Szeged — ellenére azon előítéletnek, hogy Magyarországon csak a fővárosban van szellemi élet — ime ily szép és jelentős ügyért lelkesedik.

Fejtegetései során rá akar mutatni arra a területre, a melyen a társaságnak mozognia kell: a társadalmi tudomány művelésének nagy föladataira. Nem annyira azokhoz szól, a kik a társaságot megalakították, mint inkább a nagyközönséghez, a melynek saját érdekében kell pártolnia a társaság működését.

Szabad előadásában — a melynek eszméi olvasóink előtt ismeretek szerzőnek „A jog keletkezéséről és fejlődéséről” című művéből — körülbelül a következőkkel foglalkozott:

Boldogságra vágyunk rövid életünk során. Valamennyien öhajjtjuk, hogy életünk fájdalomtól mentes, örömeiben gazdag legyen. És mégis, szenvedéseink túlsúlyban vannak örömeink felett. Szüneteseink gazdag forrásai: saját tökéletlenségünk, hiúságunk, akaraterőnk hiánya, a betegség, a magunké s a mely a hozzánk közei állókat gyöttri, s megfoszt miunktól, gyermekeinktől, az anyagi gond, a legszükségesebb hiánya, bár dolgozunk és fáradunk. További szenvedések kútforrásai: a hivatalok önkénye, a gőgösök

lenézése, az érdeemesnek eltiportatása az érdemteltől. De még kínosabb az a szenvedés, a mely a legjobb emberek életét is megkeseríti: látni, hogy igyekvésünk nem talál visszhangra. Úgy érezzük, mintha idegenben, hazátlanul járnánk saját honunkban. Végül jő az a szenvedés, hogy bizonyos idő múltán az élet többé semmi örömet nem szerez, öregségünkben megejt az életunalom. Vannak az életnek nagy örömei is, de alig van, a ki e szenvedéseket ne ismerné.

Hogy életünk mennyiben örvendetes, mily mértékben szenvedéses, azt elsősorban a társadalmi berendezkedés, a társadalmi intézmények döntenek el. Ennek a belátása főrugója a haladásnak, viszont a kultúra valóságos kerékkötője azt hinni, hogy a vázolt szenvedések végzetserű dolgok, a melyekben meg kell nyugodni. Kiragad a sok közül néhány oly esetet, a melyek e tételét megvilágosítják. Különösen úgy válogatja ezeket, hogy kitűnjék, hogy sokszor mily távoli és rejtett rugók működnek a társadalmi jelenségekben, s mily messzeterjedő összefüggés van a bajok és okaik, a társadalmi intézmények között.

Itt van pl. a betegségek összefüggése a társadalmi berendezéssel. Ez a sorscsapás a különböző társadalmi intézményekkel bíró országokban különbözőképp látogatja meg az embereket. Magyarországon 1000 emberre átlag három tuberkolotikus esik, Angliában csak egy. Nálunk öt éves koráig minden második gyermek meghal, Angliában csak minden ötödik. Ennek szembetűnő oka a közegészségügyi intézmények különböző fejlettsége. De a betegségnek, halálnak lehet egy kissé távolabbbfekvő oka is. Például a protekció. Lehet, hogy az orvos, a kinek kötelessége a város közegészségügyére felügyelni, közömbös, tehetségtelen és tudatlan, de volt protekciója, mely őt diplomához, majd álláshoz juttatta. S íme, most mennyi kárt okoz, mennyi embert öl. Ugyanígy vagyunk a protekciós ügyvéd káros működésével. De lehet-e elhárítani a protekciót társadalmi intézményekkel? Lehet. Tegyük fel: úgy, hogy az állam, a mely a bizonyítványokat kiadhatja, ezeket respektálja is, azaz, a kinek jobb bizonyítványa van, azt nevezi ki.

Majd a gyermeknevelés bajait fejtegeti, s ezek összefüggését társadalmi okokkal. Kimutatja annak a végzetes következményeit, ha a szülők nem ismerik a helyes nevelés kellékeit, hogy pl. a gyermeket udvari szobába dugják, a melynek ablakán sohasem jut be a baktériumot öltő napsugár, a melyet szellő nem jár át, hogy nem engedik a gyermeket eleget aludni, megfosztják bizonyos szükséges tápanyagoktól, czukortól, stb., eltiltják a kellő kitombolástól. Mindezt azért teszik, mert nem ismerik az emberi test fölött uralkodó törvényeket, a természettudomány törvényeit. Pedig ezeket ismerni ezerszerre fontosabb, mint a latin, görög rendhagyó igék ragozását tudni. Ám az állam tanterve, a jog intézményei az iskolát csak a *formális* klasszikus műveltség irányába terelik. Ennek helytelen-ségével bővebben foglalkozik.

Majd utal arra, mily áldásos következményei volnának, ha a műveltség a legalsóbb rétegekig behatolhatna, ha a vagyonmegosztás arányosabb voltánál fogva nagyobb mértékben volna lehetséges, mint ma, hogy minden tehetséges ember kellőleg kiképezhesse magát s érvényesülhessen. A jó gazda költekezik, hogy földjét befektetésekkel javítsa, mi rossz gazdák vagyunk s nem gondozzuk a földet, a milliók testét és lelkét.

Az élet bajait nagyrészt a társadalmi berendezkedések javítása által lehet enyhíteni, általuk lehet az életet könnyíteni. A társadalmi tudományak tehát végső, praktikus célja: kieszelni oly berendezéseket a legkülönbözőbb kérdésekben, a melyek az ember jólétét előmozdítják, oly intézményeket, a melyekkel a szenvedéseket mai eszünk mellett leginkább redukálhatjuk, olyan berendezéseket, a melyek mellett az emberek leginkább életrevalók, legkevésbé akadályozzák egymást az élésben, a mely mellett a vagyon legelőnyösebben, legsikeresebben megosztható úgy, hogy hasznára van az embereknek.

Rámutat ezután azokra a nagy kérdésekre és tervekre, a melyek ma a társadalmakat foglalkoztatják, s a melyek helyes megoldásától az egyesek és az emberiség boldogsága függ.

Itt van elsősorban a gazdasági élet, a társadalmi termelés helyesebb szervezése, erőt, vagyont, munkát kímélő koncentrációja, egy előzetes verseny által a legjobb termelés kiválasztása, s ennek állandósítása stb. Nem foglal állást a szocializmussal szemben, csak ismerteti ennek hitvallását. Majd a büntetőjogi reformokra tér át, a melyek célja a megtorlás helyett a büntetés célszerűbb eszközeinek alkalmazását kivívni, hogy a főcél s a büntettek meggátálása, a büntettek okainak elhárítása jobban elérjék. Egy harmadik nagy kérdés a nők helyzete. Történelmi áttekintésben vázolja a nő fokozatos emelkedését, majd a nőmozgalom céljait s czáfolja azt az állítást, hogy a kereső nő a férfi elől veszi el a kenyeret. Végül a szociológiának még egy világraszóló kérdését fejtegeti: a háborút, s annak megszüntetését, az általános lefegyverkezést.

Befejezésül lendületes szavakban utal a konzervativizmus és haladás harcára. Az a boldogság legnagyobb akadálya, mikor az emberek a jobbat nem alkalmazzák, mert azt látják, hogy a jóval elértek bizonyos boldogságot. A tót nem vet búzamatot, csak krumplit termel, mert hozzá szokott s mert jónak látja; ez az ő ideálja.

A társadalmi tudományak nemcsak az eszközöket kell megtalálni, hanem tanítani kell az embereket a helyes célokra is, és arra, hogy ne ragaszkodjanak az eszközökhöz, ha azok a célt nem szolgálják. Meg kell ismertetni a társadalmi fejlődést. A konzervativizmust meg kell gyógyítani s helyébe állítani a helyes haladást.

„A szegedi társaság jeligéje hármassal legyen: a bátorság, az ismeretek terjesztése, a világosság. Es célja, iránya: a haladás.”

A közönség nagy tetszéssel fogadta a mélyen járó s mégis népszerűen tartott előadást. Este meg társasvacsorán folytatódott az eszmecsere, s számos felkőszöntő keretében méltányolták és részletezték a szegediek által kitűzött magas célt és nemes ügyet.

Vajha úgy volna, a hogyan ez alkalommal kijelentették, hogy ez a szervezkedés e nemzeti nagyvárosban hozzájárulna a káros reakciós ellenáramlatok lefegyverzéséhez, s a haladás és fölvilágosodás tudományos eszméinek mentői szélesebb körben való elterjedéséhez.

A magyar nőmozgalom szervezetlenségén akar segíteni az az egyesület, a mely fenti cím alatt december 19-én alakult. Foglalkozni akar a nőmozgalom körébe vágó mindazon kérdésekkel, a melyeket nem ölelnek fel az egyes szakegyesületek (a nőneveléssel foglalkozók,

a tisztviselőké, a munkásoké, stb. stb.) vagy nem oldhatnak meg sem egymagukban, sem a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének támogatásával. Az alapszabályok az egyesület céljának mondják a magyar nő jogi, társadalmi és gazdasági helyzetének emelését, a női munka érdekeinek megővését és mindennemű kulturális mozgalomban való részvételt. A magyar társadalomból ki kell küszöbölni a nőmozgalomról táplált balvéleményt, meg kell értetni közönségünkkel, hogy a nőmozgalom nem századvégi spleen, hanem az emberi haladás egy hatalmas megnyilatkozása. Az egyesület célját könyvtár létesítésével, szakmunkák és lap kiadásával, előadások és viták rendezésével, a természet- és társadalomtudományok terjesztésével, továbbá a célját szolgáló intézmények létesítésével és támogatásával iparkodik majd elérni.

A közgyűlés elé terjesztett első évi munkaprogramm szerint mindenekelőtt „Gyakorlati tanácsadót” szervez az egyesület. Ez az intézmény január 10-ikén nyílik meg egy fővárosi iskola helyiségében. Lényege, hogy a nők bármilyen ügyes-bajos dolgukban fordulhassanak hozzá iránításért, támogatásért. Az egyesület maga, ez intézménye keretében sem nyújt semminemű anyagi segílyt — hiszen a nőmozgalom mindenképen küzd a jótékonykodás ellen — csakis elvi, gyakorlati tanácscsal segít azokon, a kik oda fordulnak. Az intézmény anyagából tájékozást nyer majd az egyesület olyan tipikus bajokról, helyzetekről, melyeket javítani kell és lehet. Orvoslásukra azután kellően szervezett társadalmi mozgalmat indít vagy intézményeket létesít. Ugyancsak januárban kezdik meg a nők jogi állásának ismertetését egy több hétre terjedő jogi tanfolyam keretében. Utána nőket szociális munkára képesítő tanfolyamot szerveznek, mely teóriában és gyakorlatban az élethamisítatlan igazságaihoz közelebb vivő munkára készíti elő a jelentkezőket. E tanfolyamok munkára szoktatnak majd olyan nőket, a kik eddig a jótékonyág szolgáltatásban merítették ki erejüket. A nőkérdésről külön, vitákkal egybekötött tanfolyam szól majd. Igen fontos munkába fog az egyesület, a mikor a készülő törvénykönyvek tanulmányozásához lát a célból, hogy észrevételeit az illetékes fórummal közölje és kívánságainak figyelembevételét érje el. Az idei munkatervet kiegészítik az esetről-esetre felmerülő aktuális kérdések megoldására szükségesnek mutakozó mozgalmak. Az egyesületnek természetesen férfiak és nők egyaránt lehetnek tagjai. Csak azt utasítják vissza, a ki az egyesület alapelvét — *a nők teljes egyenjogúsítását* — nem vallja. A feministák egyesülete ezzel központot létesített a radikális munkára törekvőknek, a kik bátran támadnak majd mindazon társadalmi, jogi és gazdasági igazságtalanságnak, a mely a nőből eddig egy polgári kötelességekkel ugyan bőven ellátott, de polgári jogokban nem igen bővelkedő félembert csináltak. Az eddig jelentkezett tagok száma bizonyítja, hogy — a miben sokan kételkedtek — társadalmunknak az ilyen központra szüksége van.

Sch. R.

A temesvári néphivatal.

A ki tapasztalásból meggyőződött arról, hogy a társadalom, a hivatalos élet, közigazgatás stb. mai berendezésénél mily kevéssé a magára hagyatott vagyontalanok jogait, érdekeiket érvényesíteni, mily sérelmeket szenvednek csekélyebb intelligenciájuknál; törvényes jogaik s kötelességeik nem ismerésénél, s különösen annál fogva, hogy az admisztráció rideg és útvesztő labirintusaiba alig merészkednek: az nem fogja kicsinyelni azt a szociálpolitikai részletmunkát, melyet a külföldön az u. n. néphivatalok végeznek. Ezek főfeladata ott, a hol fejlett munkásvédő törvények vannak, útbaigazítani

ezek rendelkezései és alkalmazása terén, de ezenkívül tanácsot adnak, eljárnak, beadványokat szerkesztenek, elintézésüket kisüretik stb., iskolai-, adó-, katonai-, segély- stb. ügyekben. Tudom, hogy a munkás-szakszervezetek is élénk tevékenységet fejtenek ki e részt, de mellettük korántsem fölöslegesek a külön e célra alakult intézetek, legyenek azok akár szocialista alapon szervezett *munkástitkárságok* — a minők nagy számmal alakultak pl. Németországban a nürnbergi mintájára (1894) — akár az 1896-ban alakult hammi néphivatal mintájára szervezett *városi* néphivatalok, akár vallásos és közjótékonyági *egyesületek* által életbeléptetett intézetek. Rengeteg sok az egyesek ügyes-bajos dolga, tehát igen sok kéz közremunkálása is szükséges.

Örömmel látjuk, hogy hazánkban is megalakult az utóbbi hetekben az első ilyenmű néphivatal, még pedig Temesvárott. Ezt a a délvidéki nemzeti szövetség kezdeményezte. Célja a munkások és cselédek munka- és szolgálati viszonyaiban, a szegény emberek iskolai és tandíjmentességi dolgaiban, adó- és katonai-ügyeiben, teljesen munkaképtelen szegények segélyezése dolgában, betegsegélyző- és cseléd-pénztári ügyekben, okmányok beszerzésében, vagyontalan anyák gyermektartás iránti pereiben, vadházasoknak törvényes házasságra lépésében díjtalan tanácssal és útbaigazítással szolgálni és ott, a hol szükséges, közbenjárni a hatóságoknál. Ezenkívül az embertelen bánásmódtól szenvedő gyermekek és tanoncok ügyeit, hozzáintézett feljelentések alapján a hatósághoz juttatja. Peres ügyekben nem jár el, de ingyen perelhetés érdekében segédkezet nyújt és vagyontalan anyák gyermektartás iránti pereit közvetíti.

A néphivatal helyiségét a városi tanács bocsátotta rendelkezésre, egyelőre egy iskolában. Az eljárás az, hogy a hivatalban a hivatalos órák alatt (vasárnap 3—4-ig és szerdán este 7—8 óráig) az irodavezető fölveszi a panaszokat és kérelmeket; az egyszerűbbeket nyomban szóbelileg vagy írásbelileg elintézi, azokat pedig, a melyek szaktanulmányt vagy utánjárást igényelnek, az ez idő szerint 32 tagú felügyelő-bizottság erre kijelölt tagjának eljárása útmutatása alapján intézi el. Az irodavezetőt ügyeletes bizottsági tag támogatja és ellenőrzi. A hivatal élén Kabdebo Gergely alispán s Gerdonovics Sándor kir. táblai bíró elnökök, valamint Lendvai Miklós vm. főjegyző és Kölbig Ferencz titkárok állanak.

Kivánjuk, hogy az első magyar néphivatal minél áldásosabb eredménnyel működjék, s példáját mentői több hasonló intézmény kövesse.

Munkástanfolyam Temesvárott.

A Társadalomtudományi Társaság által kezdeményezett fővárosi munkástanfolyamot örvendetes mértékben kezdik követni a vidéken. Ujabban ismét Temesvárott létesült ily tanfolyam a Temesvár-kerületi tanári kör révén. A négy-négy előadásból álló s teljesen ingyenes kurzusok részben estiek (8—9 óráig), részben délutániak (vasárnap 2½—3½ óráig). Az előbbieken dr. Dobroszláv Péter ügyvéd gyakorlati (büntető-, magán-, váltó- és kereskedelmi) jogot és perrendtartást ad elő, Vargha György áll. főreáliskolai tanár Magyarország föld-, természet- és néprajzát mutatja be, vetített képekkel, Metzner Mór pénzügyi titkár az adóügyeket ismerteti, dr. Steiner Simon áll. főreáliskolai tanár gyakorlati és kísérleti fizikát ad, dr. Szőke József áll. főgimn. tanár Magyarország történetét tekinti át, dr. Kunfi Zsigmond áll. főreáliskolai tanár bevezetőt tart a társadalomtudományba. A délutáni kurzusokon ugyanő lélektant, Farkas János áll. főreáliskolai tanár esztétikát,

dr. Hajdú Frigyes nemzetgazdaságtant, Vargha György áll. főreálisk. tanár vetített képekkel földtörténetet ad elő. A prospektus hangsúlyozza azt az általunk is mindig hangoztatott elvet, hogy e kurzusok más közönségnek szólnak, mint a Szabad Lyceum, a mely, bár nem vonjuk kétségbe hasznos tevékenységét, ép azokhoz nem tudott behatolni, a kiknek az ilyen kurzusokra legnagyobb szükségük van, s a kik ép ezért a kurzusok leghálásabb, leglelkesebb publikumát adják.

Politikai dolgok.

Az 1904. év politikai zárszámadása a legkedvezőbbek közül valónak tűnik fel a szociológus előtt. Igaz, hogy a ki a napi politikába elmerülten nézi a dolgokat és a szerint mérlegeli az eseményeket, a hogy a napi sajtó mutatja, az csak a rettenetes zűrzavar lenyűgöző hatása alatt állhat. A parlamenti állapotok felfordulása tagadhatatlan tény. A szociológus azonban, a kinek mindenben az alakulást „valami felé” kell keresnie, a lehető legbiztatóbb tüneteket láthatja épen arra nézve, hogy itt már most lehetetlen a valamerre való továbbmozdulást elkerülni.

Sokkal kedvezőbb az állapotoknak ezen fenekestől való felfordulása, mint volna az eddigi parlamenti régimének sima továbbfolytatódása. Egy parlamenti régimének, a mely mindazok előtt, a kik előtt a politika egyéb mint fővárosi klubozás és vidéki kaszinózás, intrikálás: nonsens. Nonsens, hogy egy népképviselő Magyarországon ma is ugyanolyan szerkezetű legyen, mint a milyen 1848-ban volt. A politikai értelemnek teljes hiánya, ha fel nem ismeri politikus azt a fizikai tény, hogy mindaz, a mi a mai Magyarország — nem mint fogalom, hanem mint valóságos élet — egészen új, 67 óta keletkezett realitás. Bármiféle meghatározásokat fűzünk ahhoz, a mi „Magyarország”, azok lehetnek a legfényesebb államjogi distinkciók, a legmélyebb történelmi dedukciók, de ezek mind és mind csak elméleti fogalmak a mindent halomra döntő következő tény előtt:

Az ország egész mai élete 67 óta keletkezett. 67 előtt itt még nem volt abból semmi, a mi a mai magyar élet. Az az élet, a mi 67 előtt volt, nem egy produktív ország élete volt. Az az Árpádok óta örökké harcias nemzet életének utolsó szakasza volt. Az utolsó szakasza ama harcias nemzetnek, a mely a Magyarság újabb korában örökön a Habsburgokkal való nemzeti viaskodással volt elfoglalva. Egész szociális berendezkedése erre a célra alakult. Az egész hatalmi életműködése ide irányult, ennek a harcias állapotnak az örökké ébrentartására. Országgyűlésének, minden politikai szerkezetének ez volt természetesen az életműködése is.

Mindabból azonban 67 óta már semmi sincs. Azóta itt egy produktív állam keletkezett. A nemzeti életnek egy teljesen más, új rétege, a mely a korábbi világot teljesen lefölte. Az egész államélet produktív gazdasági élet lett. Senki sem követ többé harcias törekvéseket.

Minden kérdés Ausztriával szemben pusztán gazdasági kérdés. Ausztria maga is egészen más mint volt. Annyira, hogy az Ausztriával való viszony csak formailag közjogi viszony, lényegében pedig ma már teljesen gazdasági viszony.

Elevennek semmi sem eleven többé Magyarországon mindabból, a mi 1867 előtt volt. És mindabból, a mi ma Magyarországon eleven, semmi sem volt 1867 előtt. Persze a Magyarorságról Magyarországon két tudomány csinálja az iskolát: az egyik a jogtudomány, a mely előtt Magyarország ma is ugyanaz a jogfogalom, mint a melynek akkor kellett lennie, a mikor harczy ellenállás ügye volt, s a mikor minden kérdés az volt, hogy mi a Magyarország joga? A másik iskola a történelmi, a mely szerint annál inkább magyar a magyar, annál inkább nemzeti: mentől ősbibb, mentői jobban ragaszkodik mindenhez, a mi ősi, nemzeti felfogásban, szokásban, czélokban. Ebben a két politikai iskolában növén fel az emberek, természetesen az a hit van elterjedve, hogy a politikának ez a kettő az alapvető tudománya és mindenki politikusnak érzi magát, a ki jogász és a ki az ősi nemzeti érzületet érzi keblében. És most felismerhetjük, minő természetű dolgok ülték orgiájukat ott a parlamentben. Ennek a két politikai iskolának a kurucz-labancz orgiái voltak azok. Egy rongyos kis házszabályparagrafus, a leghaszontalanabb jogi kérdés megy a legsúlyosabb politikai alakban egy egész ország izgalmaul világgá, mert az ősi alkotmány fölött veri félre a vészharangot mindkét tábor. Egy rongyos kis házszabályügy legyen országos ügy! Nonsens, de csak természetes logikája az eredendő nonsensnek, hogy a mai, csak 1867 óta keletkezett Magyarországnak, még 1867 előtti politikai életműködése van. Annak a nonsensnek, hogy a mikor itt Magyarországon semmi és senki többé nem él a 67 előtti kurucz-labancz harczyas világban, ugyanakkor ennek az országnak a működő központi szerve, az országgyűlés még a 67 előtti időkre van berendezve.

Hogy ez mind máig így maradhatott, az természetes. És baj sem származott még belőle egyéb, mint hogy az ország produktív fejlődését kissé nehezítette. De természetes a dolog, mert hiszen ez az egész 1867 óta keletkezett mai Magyarország mind máig a maga produktív életének a kifejtésével volt elfoglalva, azaz, mindenki az ő munkájával. Ez a munka annyira idegen dolog volt attól a politikától, a mely tovább is folytatta a most már teljesen szélmalomharczot a történelmi, harczyas értelmű nemzeti államért, hogy egyik a másikat nem is zavarta. Az ország dolgozott, a politika nem érdekelte azokat, a kik dolgoztak és az országgyűlés mindinkább *a dologtalan Magyarország parlamentje* lett, úri kaszinó, nem társadalmi, hanem *társasági* ügy. A helyzet bátran maradhatna még egy darabig ugyanaz, ha nem volna valami igen lényeges változásunk Ausztriával szemben. Ausztriával, a melylyel való gazdasági állapotunk kezd mind kényesebb lenni. Nem azért, hogy fogyaszt bennünket, hál isten ezt is elbírjuk még, hanem azért, mert ott kezdenek az állapotok tarthatatlanok lenni.

Egy erős Ausztria, isten neki, azzal együtt élni, abban lehet haszon. De egy züllő, szertebomló Ausztria gazdasági hátrányain osztozkodni, ez az, a mit már az a produktív Magyarország, a mely a közjogi kérdések iránt érzéketlen, kezd élénken érezni. A gazdasági különválás irányzata érik. Ez a különválás azonban senki előtt sem kurucz-labancz ügy, hanem tisztán gazdasági. És ebben érzi az ország, hogy erőre van szüksége. De nyomban azt is érzi, hogy a mai 67—48-as parlament már nem erő. Ebből ered a parlamenti reform után való törekvés is. Az immár nélkülözhetlen megerősítése a parlamentnek. Benn a parlamentben természetesen ez is olyan 1867 előtti ügy. Ott az a kérdés, mely rétegek vajjon azok, a melyek az ősi harczias nemzetnek, a kurucz-labancz világnak a fentartói. Csak oly elemek jöhessenek be, a melyek azt gyarapíthatnák. Hamis jogi és hamis történelmi tételek szerint — már mint az étellel szemben hamis tételekkel — bontogatják a kérdést mi a nemzeti? mi a nemzet?

Ilyen körülmények között reánk, szociológiailag gondolkozókra hárul a feladat, minden tőlünk telhető módon odahatni, hogy minél világosabban oda állítsuk, minél inkább terjesszük azon szociológiai felfogást, hogy egy produktív életet élő országban *a nemzet mindenki, a kinek bármennemű produktív munkásságából a nemzet él, gyarapszik és fejlődik.* És nem a nemzet, csak annak parazitái azok, a kik dologtalanok.

És ezen szociológiai felfogásunkhoz fűződő nemzeti feladatunk: mindenütt a dolgos embereket tömöríteni a dologtalanok ellen.

Ennek a való, eleven, élő Magyarországnak csak ez a valóban létező két pártja van. A dolgos embereké a haladás iránya, a dologtalanoké a reakció.

A parlamentben levő politikai pártok nem az eleven Magyarország életét élik, csak kihalt politikai dogmákét, a melyeket a rossz, elmaradott úri nevelés tart ébren, de egyébként csak elmúlt századok értelmi múmiái. Ez értelmi múmiáknak melegágya a mai, való Magyarországtól idegen parlamenti regime.

Hogy ez a parlamenti regime beleszorult a zsákutczájába, hogy ez a parlamenti regime oda jutott, hogy állapota tarthatatlan, hogy az értelmi múmiák hajdani színe szerint csoportosuló politikai pártok fölött összeomlik az egész parlamentarizmus, ez ma az országra nézve a lehető legnagyobb haszon.

Semmi köze annak a parlamenti összeomlásnak a Magyarság életéhez, Igazán önképzőköri gyermekesség ma is azt ordítani, hogy az alkotmány van veszélyben, és ébredj nemzet! Ez a produktív nemzeti élet nem omlik többé össze. Hanem hogy agyonnyomja az értelmi múmiák parlamentjét, a felől kétsége senkinek sem lehet, a ki az eleven élet erejében hisz, és nem az emberi elmék makacsságának tulajdonít társadalmi életet alakító erőket.

Így, szociológiailag tekintve, a politikai mezben jelentkező

dolgoknak tisztán szociális jelentőségük van. Súlyos a válság ott benn a parlamentben, de künn, az országban annál kedvezőbb a szociális kihatása, mentől nagyobbak a parlamentben végbemenő rombolásai.

* * *

A kép maga, különösen a hogy szociális elemeiből egybealakul, rendkívül érdekes.

Mindenekelőtt maga a kormányelnök, gróf Tisza István. Ez a telivér megyei sarj abból a praktikus fajtából való amely mindig tudta, hogy kell valamit a vármegye gyűlésein keresztülvinni. A magyar gentry legerőteljesebb típusa, igaz magyar vonásokkal: szívós, makacs, erőszakos. Világos fejű minden dologban, a mi a helyzeteknek, embereknek az áttekintését illeti. Nem messze látó, de a mi közel van, azt minden oldalról körülnézi, mielőtt hozzáfog. Nincsenek elméletei, azok, bizonyos világos józansággal, cselekvéséből szűrődnek le. Iskolája egészen gyakorlati: a vármegyei élet, a kaszinók, az emberekkel való érintkezés, a paraszttal való beszélgetés, a való állapotoknak pontos megfigyelése, felhasználása. Csekély jelenségekről egész bizton következtet, mint a maga dolgaiban a magyar paraszt. Műveltsége egy bizonyos transigáló klasszicizmus, doktrínák nélkül való. Az apja egy nagy országos vármegyét főispánkodott össze, és a világon a legfényesebb főispáni adminisztrációt csinálta benne. Ő maga abban nőtt fel. Ő maga még keményebb gerincű: fiatalabb, ambíciózusabb. Az utolsó fényes vármegyei talentum a magyar politikában. Pártalakulások iránt rendkívül éles a szeme, de teljesen vak minden iránt, a mi a vármegyei politikus szemhatárán kívül esik. Teljesen vak a szociális természetű dolgok iránt; egyetlen szociális természetű gondolatot soha nem hallottunk politikájában; a mennyire éles megfigyelő minden taktikai dologban, annyira elkerüli a figyelmét minden olyasmi, a mi fejlődésbeli dolog egy nemzetnek az életében. Ez a fej épen úgy lehetett volna egy negyedszázad előtt kormányelnök, mint ma. Soha egyetlen vonása nem mutatkozott, a mire azt lehetett volna mondani, hogy ennek vagy annak a fejlődésbeli áramlatnak a kifejezője. Közgazdaság a kedvencz terrénuma; vonzódása, némi passzionátus hajlama ehhez van. De csak passziója, mint másnak a lovakhoz. A közgazdasági istállónak a szagát szereti. Szakértő az istállóoligokban. Rajong a fogásokért; ideálja egy-egy kitűnő versenyfogás: egy-egy spekuláció. De soha szociális alakot egyetlen közgazdasági vonása nem öltött. Annyira volt mindig ettől, mint egy versenystálló manegerje Széchényitől. Kitűnő, pompás kezű manegerje ő a magyar politikának is, de a szociális politikában is époly távol áll Széchényitől. Minden modernizmus csak maneger-modernizmus. Mindaddig, a míg istállókérdéseken — parlamenti kérdéseken — múlik a dolog, addig ő van fölül; addig övé a mezőny. És ő csakis ennek a tényezőivel számít. Házfelosztás, választás, ellenzék tönkretéve, mindez holt biztos dolog is volna, mindaddig, a míg csak arról volna szó: obstrukciót letörni. Holt

biztos dolog, hogy az egész ország melléje állana, ha az ország is csak aféle körülkerített, elrendezett mezőny volna, és fű helyett nem emberek nőnének rajt, a kiknek élete ma már nem vegetáció, hanem szociális élet. A régi vegetáció az ilyen politikai versengésnek mindig oda tartotta volna a fejét, ha kettéhasad is — ez volt a régi vármegyei élet; — de ma termőföld ez az ország, termő, felszántott föld, a melynek mélyéből a produktív élet kalásza teremnek. Ez nem versenypálya többé, mint hajdan a gyp az agarászó urak előtt. Ennek termő, nehéz göröngyei, zsíros földje — az életet termő föld, a gazda legbecesebb kincse — tapad oda Tisza politikai versenyparipájának patáihoz. És ezen a mély talajon letörik. Letörik, mert hiába való itt minden választási harcz, azon nem változtat már tízszer megismételt választás sem, hogy a parlament a mai 67—48-as pártalakulásában csak politikai turf és nem a produktív nemzet feje. Totalizator és bookmaker körül való zshivajkodás mindkét párt körül a külső zenebona. A nemzet, az igazi nemzet *dolgozik*. De ez ismét szociális ügy. Ezt ismét csak a vármegyei úr nézi Tiszában, szolgabírói felfogással, a ki a szociális dolgokat csak közrendészeti ügynek látja. A szolgabírói udvaron gyakorlott eljárás, egy kicsit betönni a nép száját, aztán elkergetni, menjenek dolgozni, különben csendőr és szurony! Lehet csendőr és szuronyal kormányozni — ez az abszolutizmus — de akkor nem lehet parlamentből. Lehet a csendőr és szuronyal való kormányzás jobb is mint a rossz parlamenti kormányzás, de akkor fel kell rúgni a parlamentet annak, a ki abszolút kormányzatot akar. Lehet nagy államférfiú, a ki egy rossz parlamenti kormányzás helyett a legokosabb, legjobb abszolutizmust, legjobb szándékkal s a közönségesnél magasabb szármalású igazság meggyőződéséből kezébe veszi. De Tisza csak a szolgabíró politikus, a kinek az abszolutizmus is csak taktikai fogás, és abban a pillanatban, a mikor mint fogás nem sikerült: megingott. Megingott a december 13-iki napon. Ha nem fogás, hanem tudatos politika lett volna, akkor ki nem parancsolja a teremből az egyszer odarendelt parlamenti csendőrséget, hanem folytatja — egész a lövetésig, és szétveri a parlamentet. Meglehet, hogy az ország megdőbbsen volna, villámok cikáztak volna az országon végig. De meglehet az is, hogy a mely pillanatban az ország azt veszi észre, hogy csakugyan semmi egyebet nem vertek széjjel, mint az ő lejárt, megutált, meggyülölt parlamentjét: ujjong. El tudok képzelni Tisza István kemény gerinczén egy még keményebb Baross Gábor fejet, a mely egyre-másra ontja a nagy, áldásos, nagystíliú gazdasági rendet. Ilyen alak le is győzhette volna a vihart. De ahhoz, tartalmilag, az kell, hogy egymagában a saját fejében hordja a centrumát annak az egész új, magyar produktív világnak, a mely, organicze, nincs a parlamentben benn. Igenis, lehetne a legüdvösebb, legáldásosabb is egy olyan abszolutizmus, a mely szétveri a parlamentet, a melynek szétverését lelkéből, vagy legalább lelke mélyén, kívánja minden dolgos

magyar ember. De íme Tisza, a ki csak varmegyei politikus, ösztön-szerűleg megérezte, a kicsi jelenségek iránt világos, magyar, paraszt-természetű elméjével, azt a pontot, a melyen túl ő nem mehet. És megreirált. A kormányférfiú ezzel letört. Maradt a politikus. A politikus, a kinek többé kilátása sem lehet arra, hogy a parlamenti helyzet ránézve megváltozik. Tíz választás után sem. Az új, dolgos, 67 óta keletkezett Magyarország alatt nincs más, mint az évszázadokon keresztül élt kurucz-labancz világ. Mihelyst nem a 67 óta keletkezett új Magyarországból kell új dolgoknak kialakulni: a 67 előtti szerkezetből, politikai rendszerből, nem alakulhat más, mint a kurucz-labancz természetű viaskodás. Azt kiirtani nem lehet. Ez, igenis, „történelmi” dolog, de a szó szociológiai értelmében. Ezt csak lefödheti a 67 óta keletkezett új Magyarország, és új parlamenti élet csak ebből keletkezhetik. De Tisza nem szociológus elme, fejlődésbeli dolgok iránt nincs az agyveleje berendezve, és itt az a határ, a melyig a régi, 67 előttiből fenmaradt vármegyei politika már nem emelkedik.

* * *

Gyönyörű kép a maga elemeiben gróf Apponyi Albert is. Nem megyei sarj. Ered abból az időből, a mikor az „europaerség” hódított. A mikor a műveltség és a *bel esprit* ugyanegy dolog volt. Apponyi a legszebb *bel esprit*. Mint a *bel esprit*: a dolgok belső, önön logikája iránt érzéketlen, de a legemelkedettebb, legfinomabb érzékenysége van mindannak a kombinálására, a mit elméje tud, lát, érez. Soha egész politikai pályáján egyetlen egy „dolog” meg nem fogta. De minden dologhoz hozzá tudott nyúlni, elméje mindent bevett — és kombinálta. Soha reális dolgot nem mívelt, hanem mindig kombinált. A mint valami kombináció realitássá kezdett változni, kiejtette kezéből. A reális elmének valóságos ellentéte. Eszközei az elméleti, bölcselkedő konstrukciók. Ebben oly tökéletes, mint a mennyire retorikája az. Az államférfiú e kettőből áll. Az értelmi tökélynek ilyen eszményi vonásaival. Föltétlen nagyság a maga nemében. Nagysága azonban soha realitások körül nem összegeződvén, folyton csak distingváló és összeillesztő miveletekre alkalmas. Ereje: egy elmekonstrukciónak a legfinomabb részletekig való feloldása és a legkombináltabb összealkotása. Nagy, egybefoglaló thézisek kigondolásában páratlan.

Felbontó és összegező elméjével tulajdonképen ő volt a parlamentben most is a legnagyobb. Tulajdonképen micsoda gyönyörű, óriás elmekonstrukció volt, a mikor a junktimot felállította a házzsabály-revizió és a parlameati revízió között. Csakugyan szebb, essayszerű egybeolvasztását a fenforgó politikai „jelenségeknek” — értjük meg: jelenségeknek — nem lehet alkotni. Benne van a parlamenti helyzet, benne van a parlamenten kívüli helyzet. Nagy arányú dinamikai egyensúlyba helyezve. Ez az elme, a mely a logikának mindig csak a mechanikai miveleteire alkalmas, csak dinamikai egyensúlyozásokra képes. Soha egyebet nem tett. Jött valami áramlat kívülről: annak

jelenségeit mindig felismerte, vonatkozásait egyéb jelenségekhez mindig megalkotta és beleszerkesztette politikájába. A mikor valami időszerű lett: Apponyi mindig szószólója volt. De a mit látott, mindig csak jelenség volt. Egy ország életében azonban nem mechanikai jelenségek vannak, a melyek felbukkannak és azon alakjukat megtartják vagy eltűnnek, hanem életjelenségek, a melyek mély folyamatokból keletkeznek, folyton alakulnak, növekednek s túlnőnek bizonyos más jelenségeket. Szóval, sohasem dinamika készül az életben, hanem folyton előkészülnek távolabb eső dolgok. S jöttek a dolgok s mindig túlnőtték Apponyit. Mert a bel esprit épen az, a mely sohasem a dolgok önön belső természetét látja, hanem csak megjelenési formáikat; sohasem a dolgok saját törvényszerűségeit ismeri — épen ebben különbözik a tudományos gondolkozás a bel esprittől — hanem a megjelenési formák foglalkoztatják. Így felismervén a most megjelent tüneteit a politikai helyzetnek, a dynamikát megszerkesztette — csakugyan a választói jog reformjával. De teljesen félreismerve azt, hogy ez az élet valóságában nem egyensúlykérdés, hogy azzal nem lehet politikai equilibriztikát üzni, hanem hogy az az élet folyamának, egy produktív ország fejlődésének, egy egész új korszaknak az alapjaként sodródik a parlament alá. És így az ő junktimja, mint politikai equilibriztika, elveszti jelentőségét s nem nemzeti ügy, csak pártpolitikai ügy. Tegyük fel az esetet, hogy Apponyi nem equilibriztikát üz, nem junktimot köt, hanem nekidől az egész partementnek: a parlamentet tessék megújítani, ne a házszabályt! tegyük fel, hogy mint ellenzéki vezér élére áll az egész ország áramlatának: hogy nincs ma más politikai program, mint a parlament megújítása s egyébről ne is beszéljünk! Hogy nem a házszabályok, nem az obstrukció miatt nem tud a parlament dolgozni, hanem azért, mert ez nem az ország, a nemzet parlamentje! Realitást: cselekvést ha kezdeményez, rohan utána az ország. Junktim? Ezek csak logikai szálak a tény meghatározása, határozottsága nélkül. Nem realitás. A mint Apponyi valósággal a realitás teljes körülkerülésével is állította oda.

* * *

A másik Apponyi Albert: Vázsonyi Vilmos. Szakasztott ugyanazon típus belső szerkezetére nézve, csak a szerkezethez kötött tartalom más. A tartalom egészen az új fejlődésű, az 1867 óta keletkezett élet képződménye. Fényesen megszerkesztett ő is egy elmekonstrucziót: a demokrata körök politikai képletét. Ugyanazon mértékben mint Apponyi, ő is bámulatosan oldja a bonyolult jelenségeket, megkapó részletezéssel fog koncepcziójába minden apró dolgot. Apponyi világa az elvont politika. Vázsonyié a reális mai világ, a mai élet politikája és így az övé színgazdagabb, erőteljesebb, épúgy mint szónoklása hatásosabb. Vázsonyi is hatalmasan összegezi belőlük az ő elmekonstruczióját; az osztályparlament elméletét pompásabban be nem lehet állítani. Osztályparlament! De bárhogya fesse is: ez csak elmélet. A politika

pedig cselekvés. Ha valaha alkalma nyílott volna Vázsonyinak, hogy államférfiú legyen, úgy most lett volna alkalma. Ha valamikor, úgy most lett volna itt a pillanat, egész elmekonstruczióját politikai cselekvéssé változtatni. Ha ő nem egy Apponyi szerkezetű elme, a ki valamit bekonstruált a politikába és mind csak az ő konstrucziójáért él, hanem igazi politikus, akkor ő felismeri a pillanatot, hogy itt van az időpont az egész 48—67-es parlament ellen mindazt talpra állítani, a mi az új, 67 óta keletkezett dolgos Magyarország. De ő is csak parlamenti férfiú, a ki belemerült a Tisza-buktatás ügyébe. Mikor, ha valakinek nem volt szabad ebbe belemerülnie, hanem minden erejével az egész osztályparlament megbuktatásába indulni: úgy az Vázsonyi volt. Neki, ha valaha, úgy most lett volna a helye nem benn, a parlamenti összeroffenésben, hanem kívül, az egész parlament politikai megostromlásában. Dehát Vázsonyi épúgy fogalomkonstruáló, mint Apponyi. És nem reális politikus.

*

Az egyedüli Andrassy Gyula, a ki a fejlemények magaslatán áll. Nem igazán a fejlődésnek, hanem a fejlemények magaslatán. Az egyedüli ember, a ki áttekinteni tudja, hogy hova vezet az egész parlamenti harc. Ő világosan látja, hogy arra nincs kivezető út, nincs kibonyolódás, a merre Tisza akarja. És világosan csakis ő látja. Igaz, hogy ő csak a politikai nézésével. Sőt jobban mondva a „történeti” nézésével. De az ő történeti nézése abban a nagy dologban különbözik a mások történeti észjárásától, történelmi igazságaitól, hogy ő: — előre néz. Az ő történelmi nézése nem az elmúltakhoz való rövidlátó chauvin ragaszkodás, hanem a további fejlemények látása. És látja a Tisza útján egy egész ország fenekestől való felfordulását. Egyelőre ő csak ezt, ezt nem akarja. Mikép tovább? —erről még nem gondolkozott. Ma még nem ez a gondja, csak a rombolást megállítani. Nagy vonás benne, hogy ő nem a parlament veszélyével törődik. Minden nyilatkozatában ez valami egészen alárendelt dolognak tűnik fel. O az ország helyzetét akarja megvédelmezni, a viszonyt a nemzet és a király között. Ő Tiszát ezen a ponton tartja veszélyesnek, azon, hogy ő a parlamenti cselekvéseinél a királyi trón lábait rángatja.

Egészen más természetű elme mint Tisza. Intellektus. Míg Tisza csak fényes eszű, kemény legény, Andrassy: intellektus. Mint minden igazi intellektus, — a mélyen nem egy valamely értelmi vonás dominál, minden egyéb gondolatelemet magával ragadván egy bizonyos irányban, — puha, impresszionabilis, szinte érzékies ész. Érzékies módon támadnak értelmi szenvedélyei. Ma ez, holnap az. Mindig attól függ, mi jön. De a mit felölel, azt igazán, egész intellektussal ölelte fel. Felületes tetszelgésekre sohasem hajlandó, hanem mindig a dolgok mélyébe való hatolásra. Mint minden érzéki szerkezetű embert, mindig csak a ma foglalkoztatja. De mint nagy intelligencia előre lát. Nem cselekszik előre, szenvedélye mindig a „ma”, de a nézést a jövő felé el nem veszíti.

A fejlődésbeli dolgok, a holnap, nem izgatják, azok nem is foglalkoztatják, csak a ma. De bizonyos, hogy a mikor a holnap „ma” lesz, az a „ma” is ugyanazon intellektussal ölelődik fel elméjében. Sajátságos tünet, hogy gróf Andrássy Gyula maga, nyilvánosan még soha nem nyilatkozott a holnap kérdéséről, a választási reformról, Nem is érdekelte. De mégis, a mikor a selyemzsinórral megkínálta gróf Tisza Istvánt, ott volt a választójog reformja. A mely iránt azonban még mindig nem érdeklődik. Az a holnap dolga. Valaki, a ki a holnapot csak holnap vizsgálja. Ma nem zavarja őt a holnap bonyodalma, neki csak a jövő felé való útirány a fontos. Világos, hogy az Ausztriától való elszakadásunk elmaradhatatlan. De az is bizonyos, hogy ez máról holnapra nem történhetik. Hogy a holnapot mire használja, az elszakadáshoz való előkészületre, vagy az elszakadás feltartóztatására, úgyszólván ezen múlik Andrássy Gyula egész politikai beválása. Az apja egész konzervatív politikával meg tudta fordítani a politikát. Valami roppant hasonlatos feladat a dynasziával szemben ma újból fenforog. Ép úgy mint akkor. Akkor a dinasztia német presztige előtt. Most az osztrák. A holnap feladata föltétlenül e körül forog. És ezt roppant éles világítással toltá előtérbe Andrássy a Tisza ellen való lépésében. Nem formulázva, hanem a dolgok élet állítva oda.

Ilyen körülmények közt a holnap kérdése Andrássy Gyulára nézve, a ki egy célpontot világosan letűzött, tisztán azon fordul meg, hogy a történelmi, látása mellett, a mely neki irányt mutat, meg van-e, az a szociális látása, a mely nélkül a parlamenti kormányzás eszközeit ő sem merítheti az országból. Meg van-e benne csakugyan az intellektusnak az a magas foka, hogy az egyedül reális parlamenti alapra állva, az 1867 óta fejlődött Magyarország kialakítandó képviselőjére támaszkodva indul-e?

Ez minden továbbinak az alapja. Enélkül ma senki számára sincs kibonyolódás.

Méray-Horváth.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társaság múlt évi deczember hó 2-án dr. Pikler Gyula elnöklete alatt ülést tartott. Ennek tárgya egy külföldi vendég, a feminista-mozgalomban tevékeny résztvevő Schreiber Adél kisasszony szabad előadása volt a nőkérdés némely fontos részletéről, mint az abolitionista mozgalomról, leánykereskedésről stb. Mély hatást tett és különösen szomorú részletadatokban bővelkedő előadásának kivonatát a szerző, sajnálatunkra, nem tudta jelen számunk lezártáig rendelkezésünkre bocsátani, miért is e hiányt februári számunkban igyekszünk pótolni.